

พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามนุษยวิทยา แผน ก แบบ ก 2 ภาควิชามนุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศิลปากร

พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามานุษยวิทยา แผนก ก แบบ ก 2 ภาควิชามานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศิลปากร

THE NEGOTIATION DYNAMIC IN LAND OF THE TALING CHAN RAILWAY COMMUNITY

By
MISS Preevara MEEMAK

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (Anthropology)

Department of Anthropology

Silpakorn University

Academic Year 2024

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน
โดย	นางสาวปรีย์วรา มีมาก
สาขาวิชา	มานุษยวิทยา แผน ก แบบ ก 2
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.เอกรินทร์ ฝั่งประชา

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณะบดีคณะโบราณคดี
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดำรงพล อินทร์จันทร์)

พิจารณาเห็นชอบโดย

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดำรงพล อินทร์จันทร์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.เอกรินทร์ ฝั่งประชา)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.แพรว ศิริศักดิ์คำเก็ง)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.นัฐฉัตร สิงห์กุล)

..... กรรมการภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

630320027: มานุษยวิทยา แผน ก แบบ ก 2

คำสำคัญ: กระบวนการต่อรอง, ชุมชนริมทางรถไฟ, คนจนเมือง

นางสาวปรียวรา มีมาก : พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน อาจารย์ที่
ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์ ดร.เอกรินทร์ ฝั่งประชา

การศึกษาเรื่อง “พลวัตกระบวนการต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพลวัตการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร และ 2) ศึกษากระบวนการต่อรองที่ดินในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยนำมาข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดการกลายเป็นเมือง และแนวคิดการต่อรอง เพื่อตอบคำถามวิจัยว่า “พลวัตการพัฒนาเมืองส่งผลกระทบต่อ การเกิดขึ้นของชุมชนบุกรุกและคนจนเมือง ดังกรณีศึกษาชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ซึ่งต้องสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองเพื่อการมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงอย่างไร”

ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นความเจริญแบบกระจุกตัว เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเคลื่อนย้ายผู้คนจากชนบทเดินทางเข้าสู่เมือง เพื่อแสวงหาโอกาสในการทำงานและชีวิตที่ดีขึ้น ขณะเดียวกัน รัฐบาลกลับขาดนโยบายรองรับกลุ่มผู้ย้ายถิ่นฐานและเลือกใช้มาตรการแก้ไขปัญหาที่ไม่สอดคล้องต่อวิถีชีวิตของคนจนเมือง จึงนำมาสู่การเคลื่อนไหวของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรอง เพื่อให้สมาชิกชุมชนทุกคนมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ดังนั้น ชุมชนต้องสร้างเครื่องมือการต่อรองให้หลากหลาย โดยสามารถพิจารณาเลือกใช้และปรับระดับของกลยุทธ์ให้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ รวมถึงการจัดการกับความสัมพันธ์ทางอำนาจได้อย่างหลากหลายมิติ จนทำให้ชุมชนได้รับสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยสำเร็จ แต่การต่อรองก็ยังไม่สิ้นสุด เพราะคนจนเมืองเพียงไม่กี่คน ไม่อาจทัดทานอำนาจจากรัฐได้ คนจนเมืองต้องรวมกลุ่มต่อสู้ต่อรองกันไว้ เพื่อรักษาความเข้มแข็งและความมั่นคงของชุมชนสู่อนาคต

630320027: MAJOR ANTHROPOLOGY

Keyword: Negotiation Process, Railway Community, Urban Poor

MISS Preewara MEEMAK : THE NEGOTIATION DYNAMIC IN LAND OF THE
TALING CHAN RAILWAY COMMUNITY Thesis Advisor : Associate Professor Ekarin
Phungpracha, Ph.D.

The study of the dynamic of negotiation process in land of Taling Chan railway community aims to 1) examine the dynamics behind the emergence of the Taling Chan railway-side community in Bangkok, Thailand, and 2) explore the land negotiation processes of the Taling Chan railway-side community in Bangkok, Thailand.

The research was conducted using anthropological methods, including in-depth interviews and both participant and non-participant observation. The findings analyzed using the concepts of urbanization and negotiation to answer the research question: How do urban development dynamics impact the emergence of squatter settlements and urban poor, as exemplified by the Taling Chan railway-side community? What negotiation processes do these communities employ to secure housing?

The findings indicated capitalist-driven economic and social development, which emphasizes centralized growth, has been a key factor driving rural-to-urban migration in pursuit of better job opportunities and living qualities. However, the government has lacked policies to support urban population growth and has implemented solutions that do not align with the urban poor's way of life. This has led to the mobilization of the Taling Chan railway-side community, which has developed negotiation processes to ensure stable housing and an improved quality of life for its members. To achieve this, the community created diverse negotiation tools, allowing them to adapt their strategies to different situations and power interactions. This effort resulted in successfully securing a land. Nevertheless, the negotiation process remains incomplete. The urban poor communities must continue to unite and negotiate collectively to maintain their strength and ensure the stability and resilience of the community for the future.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ไม่อาจเริ่มและเขียนจนจบได้ หากไม่ได้รับความอนุเคราะห์และความช่วยเหลือจากหลายท่าน ทั้งผู้ช่วยศาสตราจารย์วราภรณ์ มนต์ไตรเวศย์ ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้รับฟัง และผู้เยียวยาทางจิตใจ รองศาสตราจารย์ ดร.เอกรินทร์ พึ่งประชา อาจารย์ที่ปรึกษา ที่คอยรับฟังความคิดเห็น ชี้แนะ และร่วมพัฒนาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนเสร็จ

ขอขอบคุณสมาชิกชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือในการลงพื้นที่สนาม มอบความรู้และให้การต้อนรับเป็นอย่างดีทุกครั้ง

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณตนเองที่เขียนมาจนถึงหน้านี้ได้

ปรียวรา มีมาก

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญภาพ	ฌ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามวิจัย	6
1.3 วัตถุประสงค์.....	6
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
1.5 ขอบเขตการศึกษา.....	6
1.6 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงาน.....	7
1.7 นิยามศัพท์.....	7
1.8 กรอบคิดในการศึกษา	8
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	9
2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้การศึกษา.....	9
2.2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	17
บทที่ 3 วิธีวิทยาในการศึกษา: พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน	43

3.1 จุดเริ่มต้นการศึกษา: พบพื้นที่สนาม.....	43
3.2 ทำความเข้าใจประเด็นการต่อรองเรื่องที่ดิน.....	44
3.3 ทำไมต้องเป็นชุมชนริมทางรถไฟ.....	44
3.4 วิถีวิทยาในการศึกษา.....	46
3.5 การวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล.....	48
บทที่ 4 ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน.....	49
4.1 ชุมชนและผู้คน	49
4.2 พลวัตของการพัฒนา	53
บทที่ 5 กระบวนการต่อรองที่ดิน ณ ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน	72
5.1 จุดเริ่มต้นการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549)	72
5.2 ก้าวแรกของการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557)	86
5.3 เส้นทางจากอดีตและการเดินทางสู่อนาคต: แผนและกระบวนการต่อสู่ (ช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน)	104
5.4 บทสรุปการต่อรอง.....	120
บทที่ 6 พลวัตการต่อสู่ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน	124
6.1 พลวัตชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน: การกลายเป็นเมือง คนจนเมือง และชุมชนบุกรุก	124
6.2 กระบวนการต่อรองที่ดิน.....	129
6.3 บทสรุป: จากคนจนเมืองสู่สมาชิกชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา	142
6.4 ข้อเสนอแนะการศึกษา	146
รายการอ้างอิง	148
ประวัติผู้เขียน.....	155

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1: แผนที่แสดงพื้นที่ของจังหวัดกรุงเทพมหานครและขอบเขตที่ตั้งของเขตตลิ่งชัน 50

ภาพที่ 2 พื้นที่สำหรับการสร้างโครงการบ้านมั่นคง และ ภาพที่ 3 บ้านชั่วคราวของสมาชิกในชุมชน 65

ภาพที่ 4 แผนที่โดยรอบชุมชน..... 65

ภาพที่ 5 แผนที่ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมพัฒนา จำนวน 4 แปลง 66

ภาพที่ 6 และ ภาพที่ 7 ลักษณะบ้านชั่วคราวของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน 67

ภาพที่ 8 และ ภาพที่ 9 การประชุมของสมาชิกชุมชนและเครือข่ายฯ ประจำเดือน 69

ภาพที่ 10 แผ่นผังแสดงช่วงเวลาสำคัญของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน 70

ภาพที่ 11 แผ่นผังแสดงขั้นตอนการดำเนินการขอทะเบียนบ้านชั่วคราว..... 77

ภาพที่ 12 ภาพแสดงพื้นที่ชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการ..... 85

ภาพที่ 13 แผ่นผังแสดงการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน 86

ภาพที่ 14 แผ่นผังแสดงโครงสร้างการทำงานของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน 91

ภาพที่ 15 ตัวอย่างภาพวาดจากกิจกรรมเยาวชนของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน 93

ภาพที่ 16 ภาพการรวมกลุ่มบริเวณพื้นที่ส่วนกลางและสวนผักคนเมืองของชุมชน..... 94

ภาพที่ 17 และ ภาพที่ 18 ป้ายข้อความแสดงถึงการต่อสู้ต่อโรงในวันที่อยู่อาศัยโลก 100

ภาพที่ 19 และ ภาพที่ 20 ลักษณะบ้านชั่วคราวบริเวณริมทางรถไฟสถานีบางระมาด 103

ภาพที่ 21 และ ภาพที่ 22 ระยะห่างจากรางรถไฟและบ้านชั่วคราว 103

ภาพที่ 23 ข้อตกลงของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา..... 108

ภาพที่ 24 และ ภาพที่ 25 บ้านมั่นคงในชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา..... 110

ภาพที่ 26 ถนนเข้า - ออกระหว่างบ้านพักอาศัยเอกชนและชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาในแปลงที่ 2 112

ภาพที่ 27 และ ภาพที่ 28 แผ่นผังแปลงพื้นที่ปลูกบ้านมั่นคงแปลงที่ 3 และบ้านพักชั่วคราวของพี่น้องคนจนเมือง..... 114

ภาพที่ 29 และ ภาพที่ 30 แผ่นผังแปลงพื้นที่ปลูกบ้านมั่นคงแปลงที่ 3 และบ้านพักชั่วคราวของพี่น้องคนจนเมือง..... 119

ภาพที่ 31 แผ่นผังแสดงลำดับเวลากระบวนการต่อรองที่ดินของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน..... 122

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในศตวรรษที่ 21 การขยายตัวของความเป็นเมืองได้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมระดับโลก จากอิทธิพลของการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและบริการ ทำให้เกิดความทันสมัย และปัจจัยความเจริญทุกด้านของเมือง ทั้งการคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภค การศึกษา เทคโนโลยี สินค้าและบริการ โดยเฉพาะเทคโนโลยีการผลิตทางการเกษตร ได้เข้ามาทดแทนแรงงานมนุษย์ ทำให้ความต้องการแรงงานภาคเกษตรลดลง (สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้, 2558) จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญต่อของจำนวนประชากรที่เคลื่อนย้ายจากชนบทเข้าสู่เมือง เพื่อหาโอกาสใหม่ในการประกอบอาชีพ ซึ่งแนวความคิดของการพัฒนาดังกล่าว ส่งผลต่อนานาชาติประเทศทั่วโลก โดยลักษณะเด่นของความเป็นเมือง ได้แก่ โครงสร้างของสิ่งอำนวยความสะดวก สิ่งก่อสร้าง ความหนาแน่นของประชากร เครือข่ายการสื่อสาร ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการจ้างงาน เป็นต้น (Paul Sanyaolu Comfort Okosun Sanyaolu, 2018) ปรากฏชัดในกรณีประเทศสิงคโปร์หรือประเทศจีน ที่ต้องการพัฒนาประเทศเป็นเมืองชั้นนำของโลก ด้วยการสร้างสรรค์พัฒนาบุคคลและนวัตกรรม ให้ความสำคัญกับการกระจายรายได้ และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชากรมีการขยายตัวของรายได้มากขึ้น (สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจ ศศินทร์, 2554: 94)

ขณะเดียวกัน การมุ่งพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ก็สร้างผลกระทบต่อผู้คนและสังคม ซึ่งปรากฏในหลากหลายประเทศทั่วโลก เมืองเหล่านี้มีลักษณะการกระจุกตัวทางเศรษฐกิจสูง หรือเป็นเมืองหลวงสำคัญของประเทศ มักจะเผชิญปัญหาอัตราเจริญเติบโตของเมืองเกินกว่าขีดจำกัดความสามารถในการรองรับประชากรในเมือง จนนำมาสู่การอยู่อาศัยในพื้นที่บุกรุกและรัฐต้องการไล่ออกจากที่ดินออกไป ปรากฏในกรณีของชุมชนหลังคาผ้าใบ (Vinyl House community) ประเทศเกาหลีใต้ มีการอยู่อาศัยแบบไม่ถูกสุขอนามัย ไม่มีแม้แต่ห้องน้ำส่วนตัว กลายเป็นภาพลักษณ์อย่างหนึ่งของกลุ่มคนจนเมือง ทำให้ภาครัฐมองว่าคนจนเมืองเป็นกลุ่มที่ต้องกำจัด ปร่าปราม ไล่ออก และไม่มีสิทธิ์ในสวัสดิการต่างๆ (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) นำมาสู่กระบวนการต่อรองของชุมชนที่เกิดขึ้นในนานาประเทศ กรณีของเมืองมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ ความเหลื่อมล้ำที่คนจนเมือง ได้ผลักดันให้เกิดการต่อสู้ต่อรองของคนจนเมือง ผ่านการรวมกลุ่มกับหน่วยงานและองค์กรใน

สังคม เพื่อการต่อรองกับรัฐ การสร้างบทบาท สายสัมพันธ์และกำลังใจให้กับสมาชิกในชุมชน ว่าการต่อรองเรื่องที่อยู่อาศัยครั้งนี้จะประสบความสำเร็จ (Abidemi Coker, 2016)

เช่นเดียวกับกรุงเทพมหานคร เป็นศูนย์กลางการพัฒนาความเจริญหลากหลายรูปแบบ ทั้งสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ทำให้ดึงดูดผู้คนเข้ามาทำงานและอยู่อาศัยในชุมชนเมืองมากขึ้น ในประเทศกำลังพัฒนาประสบกับปัญหาภาวะของการกลายเป็นเมืองเกินระดับ เนื่องจากมีประชากรมากเกินความสามารถในการรองรับทางสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นและความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะปัญหาการไม่มีที่อยู่อาศัย (วรโรจน์บอล ควรวาจ และผกา มาศ ถิ่น พังงา, ม.ป.ป.) เห็นได้จากชุมชนคลองเตยที่การทำเรือแห่งประเทศไทย มีแผนก่อสร้างท่าเรือนานาชาติและโกดังเก็บสินค้า ทำให้เกิดความต้องการแรงงานในท่าเรือจำนวนมาก นำมาสู่การเดินทางเข้ามาของแรงงานและเริ่มตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ว่างเปล่า (จันทนา เบญจทรัพย์, 2548) จนขยายเป็นชุมชนแออัดขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร รวมถึงชุมชนริมทางรถไฟมักกะสัน เพราะการเป็นแรงงานในการรถไฟฯ ทำให้พวกเขาเลือกตั้งที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียง เพื่อความสะดวกสบายในการทำมาหากิน เดิมมีเพียงพนักงานของการรถไฟฯ เพียงไม่กี่หลัง แต่มีการพัฒนาพื้นที่ให้มีความเจริญมากขึ้น ทำให้เกิดการต่อเติมห้องเช่าให้คนต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัย และกลายเป็นชุมชนบุกรุกของการรถไฟแห่งประเทศไทย (อนณ โสมนัต, 2559) การเกิดขึ้นของชุมชนบุกรุกในเมือง ส่วนใหญ่เกิดจากผลกระทบของโครงการพัฒนาและการขยายตัวของความเจริญ ทำให้เกิดการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คน ซึ่งจะเป็นกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนหรือรัฐบาลก็ตาม ทว่าที่ดินเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการพัฒนาความเจริญในเมือง รัฐจึงต้องเวนคืนที่ดินในบางพื้นที่ เพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในเมืองอย่างการสร้างถนน รถไฟฟ้า สวนสาธารณะ หรือย่านการค้า เป็นต้น นำมาสู่การต่อสู้ต่อรองระหว่างคนจนเมืองกับหน่วยงานรัฐในประเด็นที่อยู่อาศัยมาโดยตลอด

จากปัญหาดังกล่าวจะพบว่าส่วนมากเป็นการต่อสู้ของชุมชนขนาดเล็กกับหน่วยงานรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้เพราะการถูกเวนคืนที่ดินเพื่อการพัฒนา หรือการต่อสู้ให้ได้มาของสิทธิการครอบครองที่ดินอย่างถูกกฎหมาย เช่น การใช้ข้อกฎหมายเป็นกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดิน จนสามารถตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนได้อย่างถูกต้อง หรือการคัดกลยุทธ์ของชุมชนป้อมมหากาฬ ที่มีการใช้บ้านไม้โบราณเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยใช้เป็นตัวแทนต่อสู้ต่อรองกับรัฐ และผูกโยงวิถีชีวิตตัวเองเข้ากับพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ (ภาวิณี ไชยภาค, 2551) ดังนั้นการต่อสู้ต่อรองระหว่างชุมชนกับรัฐแต่ละพื้นที่ จะมีกระบวนการต่อรองและวิธีการที่ต่างกันออกไป รวมถึงบทสรุปของการต่อสู้ต่อรองเหล่านั้น อาจแพ้หรือชนะก็ได้

นอกจากนี้การต่อเรื่องที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองยังปรากฏในประเทศไทย ดังกรณีศึกษาชุมชนแออัดริมน้ำ ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยด้วยความยินยอมจากเจ้าของที่ดิน จนกระทั่งเกิดความต้องการขายที่ดินให้กับนายทุน เพื่อสร้างหมู่บ้านจัดสรร โดยรวมกลุ่มของงบประมาณสนับสนุนการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคในชุมชนแห่งใหม่ พร้อมขอกู้สินเชื่อเพื่อสร้างบ้านและที่ดินจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (กนกรรณ มະโนรมย์, 2556) เช่นเดียวกับชุมชนโครงการบ้านมั่นคงเมืองชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ชาวบ้านประสบปัญหาด้านที่อยู่อาศัยมากกว่า 900 ครัวเรือน จากการบุกรุกที่ดินราชพัสดุ การไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง และสภาพบ้านเรือนแออัด ทำให้เทศบาลเมืองชุมแพและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนเข้ามาจัดทำโครงการบ้านมั่นคง ด้วยการเสนอของงบประมาณและกู้สินเชื่อให้กับชาวบ้าน จัดซื้อที่ดินและสร้างที่อยู่อาศัย (คมสันต์ มิ่งวัฒนกุล, 2562) นับว่าเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและประชาชน จนสามารถแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ

นอกจากนี้ การศึกษาเรื่องการต่อสู้ต่อเรื่องมีประเด็นหลากหลาย ไม่เพียงแต่เป็นการต่อเรื่องเรื่องที่ดินเท่านั้น แต่มีการต่อเรื่องทางพื้นที่ทางสังคม การสร้างความหมาย และการต่อเรื่องในชีวิตประจำวัน เป็นต้น และส่วนใหญ่เป็นการต่อสู้ของกลุ่มคนเปราะบาง อย่างกลุ่มเพศทางเลือก ผู้สูงอายุ ผู้พิการทางร่างกาย และกลุ่มคนจนเมือง โดยแสดงให้เห็นว่าถูกสังคมกดทับและจำกัดสิทธิในการดำรงชีวิต ทำให้เผชิญกับความกดดันและความไม่เท่าเทียมกัน จนถูกสังคมและรัฐเบียดขับให้เป็นคนชายขอบ ดังนั้นกระบวนการต่อเรื่องของคนกลุ่มนี้ ต้องการนำเสนอว่าพวกเขาไม่ใช่วิถีชีวิตต่อสังคม ด้วยการนิยามความหมายใหม่ให้กับตนเอง ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น การเข้าร่วมกับเครือข่ายและหน่วยงานต่างๆ สร้างภาพลักษณ์ใหม่ต่อสังคม ไปจนถึงการใช้หลักกฎหมายกับภาครัฐ เพื่ออ้างกรรมสิทธิ์ในการอยู่อาศัย ทำให้พวกเขาเป็นที่ยอมรับจากสังคม แสดงถึงบทบาทของกลุ่มคนชายขอบที่มีอำนาจในการต่อเรื่องกับรัฐและสังคมมากขึ้น เพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม

จากปัญหาดังกล่าว ทำให้เกิดความน่าสนใจต่อการศึกษาประเด็นการต่อเรื่องของกลุ่มคนชายขอบในสังคม โดยเฉพาะประเด็นที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองที่มีต้นทุนชีวิตไม่เท่าเทียมกัน ทั้งการศึกษาอาชีพ รายได้และระบบสาธารณูปโภคทั่วไป แม้แต่ที่อยู่อาศัยอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนควรได้รับ กลับไม่สามารถเข้าถึงได้ และการขาดแคลนที่อยู่อาศัยอย่างถูกกฎหมาย ส่งผลต่อการมีทะเบียนบ้าน ไฟฟ้า น้ำประปา และสวัสดิการอื่นๆ ของภาครัฐ กล่าวได้ว่าคนจนเมืองขาดแคลนโอกาสการเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ดี และไม่ได้รับการพัฒนาจากนโยบายของภาครัฐ ยังมีแผนการพัฒนาเมืองเข้ามาตอกย้ำความเป็นคนจนเมือง ทำให้พวกเขาถูกไล่ออกจากที่ดินเพื่อการพัฒนา โดยเฉพาะโครงการสร้างทางรถไฟ ก่อให้เกิดการต่อเรื่องเรียกร้องสิทธิด้านที่อยู่อาศัยในชุมชนริมทางรถไฟมากมาย

เนื่องจากคมนาคมการขนส่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญต่อการเติบโตและพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยเฉพาะโครงการรถไฟช่วยให้การเดินทางและขนส่งมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่การก่อสร้างทางรถไฟจำเป็นต้องเวนคืนที่ดินของทางรถไฟแห่งประเทศไทย จากชุมชนที่ได้ทำสัญญาเช่าที่ดินหรือชุมชนบุกรุกพื้นที่ของทางรถไฟ กรณีชุมชนริมทางรถไฟ อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างรถไฟทางคู่ ทั้งรัฐและเจ้าของโครงการไม่มีการวางแผนผู้ได้รับผลกระทบทางที่อยู่อาศัย ทำให้คนจนเมืองที่รูกล้ำที่ดินการรถไฟกลายเป็นคนไร้ที่อยู่ บางรายต้องเดินทางไปอาศัยอยู่กับญาติหรือเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่ไม่เหมาะสม จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและอาชีพการงาน เมื่อต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่ใหม่และไม่คุ้นชิน ยกตัวอย่างชุมชนศาลหลักเมือง มีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องไม่ให้เกิดการไล่รื้อที่ดิน โดยประธานชุมชนเชิญตัวแทนในชุมชนร่วมหาทางออกด้วยกัน พร้อมเข้าร่วมอบรมโครงการบ้านมั่นคง เพื่อปรับปรุงที่อยู่อาศัยและยกระดับรายได้ รวมถึงได้รับการสนับสนุนจากนักการเมืองท้องถิ่นและเครือข่ายสลัมสี่ภาค เป็นการผลักดันผู้นำและกรรมการชุมชน ให้เกิดการรวมกลุ่มขอเช่าพื้นที่กับทางรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งมีบ้านบางหลังที่ต้องรื้อออกเพราะติดกับทางรถไฟ แต่สามารถแก้ปัญหาด้วยการแบ่งที่ดินบางส่วนให้กับผู้ถูกไล่รื้อ (จิตติญา เหล่าอัน, 2563)

นอกจากนี้ ชุมชนริมทางรถไฟสายตะวันตก ได้แก่ ชุมชนวัดเพลงเหนือ ชุมชนสะพานดำ ชุมชนชัยพฤกษ์ และชุมชนบางกอกน้อย เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ของทางรถไฟแห่งประเทศไทย จนมีการดำเนินโครงการรถไฟสายสีแดงและโครงการอื่นๆ จึงถูกไล่รื้อที่ดินเพื่อการพัฒนา แน่นนอนว่าชาวบ้านยินยอมมอบที่ดินเพื่อโครงการพัฒนาสังคม เพียงแต่ต้องการความดูแลเรื่องที่อยู่อาศัยใหม่ นำมาสู่การรวมกลุ่มชุมชนของคนจนเมือง สมัชชาคนจนและเครือข่ายคนจนเมือง บริเวณหน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลา 99 วัน พร้อมขอเรียกร้องที่อยู่อาศัยใหม่เป็นระยะทางไม่เกิน 5 กิโลเมตร จากที่อยู่เดิม และมีรถโดยสารให้เดินทางสะดวกต่อการประกอบอาชีพ ซึ่งความสำเร็จของการรวมกลุ่ม ทำให้มีนโยบายมอบทะเบียนบ้านแก่กลุ่มคนจน และสามารถก่อตั้งชุมชนริมทางรถไฟสายตะวันตก เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ภายใต้โครงการบ้านมั่นคง โดยมีสัญญาเช่าเป็นเวลา 30 ปี (วิชญา โกมินทร์ และบวร ทรัพย์สิงห์, 2557)

จะเห็นได้ว่าผลกระทบของการพัฒนาระบบคมนาคมในเมือง ได้สร้างผลกระทบต่อกลุ่มคนจนมาเป็นเวลานาน และยังไม่ได้รับการแก้ปัญหาอย่างเหมาะสม ทางหน่วยงานรัฐและโครงการรถไฟไม่มีนโยบายรองรับผู้ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัยหรืออาชีพการงาน เช่นเดียวกับโครงการรถไฟชานเมืองสายสีแดง ในปี พ.ศ. 2550 เป็นระบบขนส่งมวลชนที่ต้องการเชื่อมโยงการเดินทางระหว่างพื้นที่ใจกลางเมืองกับชานเมือง ได้แก่ ช่วงบางซื่อ – ดลิ่งชัน, ช่วงดลิ่งชัน – ศาลายา และช่วงดลิ่งชัน – ศิริราช เป็นต้น แม้ว่าจะเป็นการพัฒนาเพื่อขนส่งผู้คนจากชานเมืองเข้า

สู่เมืองชั้นใน ทำให้การเดินทางจากปริมณฑลกับกรุงเทพมหานคร รวดเร็วยิ่งขึ้น เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เพราะไม่ต้องประสบกับปัญหาหกรถติดและความแออัดของระบบขนส่งในเมือง พร้อมลดฝุ่นละอองและมลพิษทางอากาศ (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2560) แต่ก็ส่งผลกระทบต่อผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ทั้งความเดือดร้อนจากการก่อสร้างและการสูญเสียที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางอาชีพและวิถีชีวิตอย่างมาก นำมาสู่การต่อสู้ต่อรองเพื่อที่อยู่อาศัยของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้เห็นพลวัตการพัฒนาเมืองของรัฐได้ส่งผลกระทบต่อการเกิดขึ้นของกลุ่มคนจนเมือง นำมาสู่ปัญหาการไม่มีที่อยู่อาศัย ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของคนจนเมืองในชุมชนบุกรุกพื้นที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทยมากมาย เพื่อให้ได้รับสัญญาเช่าที่ดินและการมีที่อยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ผลสำเร็จขึ้นอยู่กับบริบทพื้นที่ของชุมชนและเครื่องมือในการต่อรอง จึงเป็นช่องว่างทางองค์ความรู้และการศึกษาเกี่ยวกับบริบทของชุมชนริมทางรถไฟที่ตั้งอยู่ในเมืองกรุงเทพมหานคร อย่างกรณีศึกษาชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ที่ประยุกต์ใช้มุมมองแนวคิดของการกลายเป็นเมืองและการต่อรอง นำมาพิจารณาให้เห็นถึงการขับเคลื่อนการต่อสู้ต่อรองของชุมชนอย่างมีพลวัต จากการเป็นผู้ถูกกระทำกลายเป็นผู้มีอำนาจในการต่อรอง ด้วยการใช่วิธีการสร้างสรรค์ และสามารถเสนอทางออกให้แก่รัฐได้อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อสามารถนำมาเป็นภาพแทนของชุมชนที่ประสบความสำเร็จและกลายเป็นบทเรียนของชุมชนที่สำคัญแห่งหนึ่ง

ทั้งหมดในข้างต้น นำมาสู่การตั้งคำถามต่อประเด็นการเกิดขึ้นของกระบวนการต่อรองที่ดินที่ใช้ระยะเวลามากกว่า 20 ปี และแบ่งช่วงเวลาของการศึกษาเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงเริ่มต้น ปี พ.ศ. 2540 เป็นยุคแรกที่มีผู้คนจากต่างจังหวัดเดินทางเข้ามาหารายได้และแสวงหาอาชีพใหม่ๆ ด้วยการชักชวนจากญาติพี่น้องเข้ามาทำงานและตั้งบ้านเรือนชั่วคราว จนกลายเป็นชุมชนบุกรุกขนาดใหญ่ในย่านตลิ่งชัน ช่วงที่ 2 ในปี พ.ศ. 2550 เกิดนโยบายพัฒนาระบบคมนาคมรถไฟฟ้าสายสีแดงบางซื่อ - ตลิ่งชัน สมาชิกชุมชนฯ จึงถูกไล่ออกจากที่อยู่อาศัยเดิม ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันของสมาชิกชุมชน เพื่อยื่นข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2553 ซึ่งได้รับการช่วยเหลือจากเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก นำมาสู่การรวมกลุ่มสมาชิกชุมชน จัดตั้งคณะกรรมการชุมชน การทำกิจกรรมและเข้าร่วมโครงการจากเครือข่ายต่างๆ และในช่วงเวลาสุดท้ายปี พ.ศ. 2558 ชุมชนสามารถได้รับสัญญาเช่าในที่ดินแปลงใหม่บริเวณสถานีรถไฟบางระมาดเป็นเวลา 30 ปี จึงเกิดการก่อตั้งเป็นชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา แต่การต่อรองก็ไม่มีที่สิ้นสุด แม้ว่าจะได้สัญญาเช่าที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมายแล้ว แต่คุณภาพชีวิตของพวกเขาต้องได้รับการพัฒนาต่อไป โดยเป้าหมายของชุมชนคือ การต่อสู้ให้ได้สิทธิของที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

1.2 คำถามวิจัย

พลวัตการพัฒนาเมืองของรัฐได้ส่งผลกระทบต่อการเกิดขึ้นของกลุ่มคนจนเมือง นำมาสู่ปัญหาการไม่มีที่อยู่อาศัย และทำให้เกิดชุมชนบุกรุกในเมือง หนึ่งในนั้นคือชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร และแผนพัฒนาเมืองของรัฐได้ต่อย้ำปัญหาอีกครั้ง ด้วยการเวนคืนที่ดินเพื่อการพัฒนาเมือง จึงทำให้เกิดกระบวนการต่อรองที่ดินในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

1.3.1. ศึกษาพลวัตการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร

1.3.2. ศึกษากระบวนการต่อรองที่ดินในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 แสดงถึงพลวัตของความเป็นเมืองที่ส่งผลกระทบต่อผู้คน ก่อให้เกิดการไม่มีที่อยู่อาศัย นำมาสู่ชุมชนบุกรุกในเมือง ดังกรณีศึกษาชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จะทำให้เห็นปัญหาและการจัดการของภาครัฐต่อคนกลุ่มนี้

1.4.2 ทำให้เกิดบทเรียนจากการต่อสู้ต่อรองของชุมชน จากการต่อรองกับรัฐ เพื่อการมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคง โดยสามารถใช้เป็นแนวทางให้กับชุมชนอื่นต่อไป

1.5 ขอบเขตการศึกษา

1.5.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่ เป็นการศึกษาชุมชนริมทางรถไฟ ในบริบทของชุมชนบุกรุก บริเวณจุดจอดสถานีบางระมาด จังหวัดกรุงเทพมหานคร เป็นชุมชนบุกรุกบนพื้นที่ของการรถไฟฯ หลังจากถูกไล่รื้อที่ดิน นำมาสู่กระบวนการต่อสู้ต่อรองกับภาครัฐ กล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่สนามที่มีความสอดคล้องกับคำถามวิจัย จึงเหมาะสมต่อการเป็นพื้นที่การศึกษาคั้งนี้

1.5.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหา ศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน ตั้งแต่ประวัติความเป็นมาของชุมชนและกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน การเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ตลอดจนปัญหาต่างๆ ภายในชุมชน โดยเฉพาะผลกระทบจากแผนการพัฒนาของรัฐ อย่างการถูกไล่รื้อที่ดิน นำไปสู่กระบวนการจัดการและต่อรองที่ดินของชุมชนกับรัฐ เพื่อให้มีที่อยู่อาศัยของผู้คนจนถึงปัจจุบัน

1.6 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงาน

กรกฎาคม 2563 - กุมภาพันธ์ 2564	ค้นคว้าหัวข้อที่สนใจ ศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับหัวข้อดังกล่าว จากการทบทวนวรรณกรรมผ่านงานเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดคำถามวิจัย วัตถุประสงค์และขอบเขตของการศึกษา อันเป็นปัจจัยสำคัญของการศึกษาวิจัย
มีนาคม 2564 - ธันวาคม 2564	ดำเนินการเก็บข้อมูลสนามในเบื้องต้น ประกอบการทบทวนวรรณกรรม เพื่อกำหนดประเด็นปัญหาและวิธีการศึกษาให้ชัดเจนมากขึ้น
มกราคม 2565 - กุมภาพันธ์ 2567	มุ่งเก็บข้อมูลภาคสนาม อันเป็นข้อมูลสำคัญต่อการศึกษารั้งนี้ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเชิงลึกและการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน
มีนาคม - ธันวาคม 2567	รวบรวมข้อมูลทั้งหมด เพื่อนำไปวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา

1.7 นิยามศัพท์

1.7.1 พลวัต หมายถึง การไม่หยุดนิ่ง การเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในบริบทงานศึกษานี้กล่าวถึงพลวัตของความเป็นเมืองที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในเมือง

1.7.2 ชุมชนบุกรุกในเมือง หมายถึง ชุมชนที่มีความหนาแน่นของบ้านเรือนและจำนวนประชากร มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองอย่างผิดกฎหมาย อาจเป็นการบุกรุกที่ดินของรัฐ เอกชน หรือพื้นที่ว่างเปล่าก็ได้

1.7.3 คนจนเมือง หมายถึง คนที่อยู่อาศัยในเมือง ได้รับความเหลื่อมล้ำจากการพัฒนาเมือง โดยไม่ได้รับสิทธิและโอกาสในการเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งที่อยู่อาศัย อาชีพ รายได้ การศึกษา และระบบสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน

1.7.4 กระบวนการต่อรองที่ดิน หมายถึง การจัดการที่ดินของชาวบ้านในชุมชน โดยมีขั้นตอนกระบวนการ และการดำเนินการ เพื่อให้ได้มาของที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะวิธีการต่อรองกับรัฐและเอกชน

1.7.5 ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ตั้งอยู่บริเวณจุดจอดสถานีบางระมาด ริมทางรถไฟสาย เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร ปัจจุบันตั้งชื่อว่าชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา

1.8 กรอบคิดในการศึกษา

พลวัตและกระบวนการต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เป็นการศึกษาพลวัตของความ เป็นเมือง อันเป็นผลมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐ มุ่งยกระดับและพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานในประเทศ ดังแนวคิดกระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ที่มีการเติบโตของแหล่ง ความเจริญ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ผู้คน และที่อยู่อาศัยบริเวณเมืองเท่านั้น ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ และไม่เท่าเทียมกันทางสังคม จึงนำมาสู่การเกิดขึ้นของกลุ่มคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก ประกอบไป ด้วยคนเมืองเดิมและคนชนบทที่เดินทางเข้ามาทำงานในเมือง เป็นการพัฒนาเมืองที่สร้างความขาด แคลนทางโอกาสการเข้าถึงสิทธิและการมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยเฉพาะเรื่องสิทธิการครอบครองที่ดิน และการอยู่อาศัยในเมืองอย่างไม่เท่าเทียมกัน

นอกจากนี้การเกิดขึ้นของโครงการก่อสร้างทางรถไฟสายสีแดง บางซื่อ – ตลิ่งชัน ได้ตอกย้ำ ความเป็นคนจนเมืองอีกครั้ง เมื่อการรถไฟแห่งประเทศไทยต้องการเวนคืนที่ดินเพื่อการพัฒนา แน่นนอนว่าสมาชิกในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ให้การสนับสนุนโครงการพัฒนาของรัฐเป็นอย่างดี เพียงแต่ต้องการนโยบายชดเชยที่อยู่อาศัยใหม่ นำมาสู่การใช้แนวคิดการต่อรองผ่านการปฏิบัติการ ของชุมชน โดยการรวมกลุ่มของสมาชิกชุมชนและการทำกิจกรรมร่วมกับเครือข่ายต่างๆ แสดงถึงการ สร้างอำนาจในการต่อรอง กลายเป็นพลวัตการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ที่มีการ เปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาตามบริบทสถานการณ์ของความเป็นเมือง รวมถึงกระบวนการต่อสู้อ ต่อรองที่แตกต่างกันไป ตั้งแต่การรวมกลุ่มของสมาชิกชุมชน เครือข่ายภาคประชาชน ไปจนถึงการเข้า มาช่วยเหลือในหน่วยงานต่างๆ จนสามารถมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่า เทียมกันในสังคม

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน” เพื่อทำความเข้าใจในกระบวนการต่อรองที่ดินของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ที่สัมพันธ์กับความเป็นมาของชุมชนต่อการเป็นชุมชนบุกรุกที่ดิน โดยผู้ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร วารสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบทำความเข้าใจบริบทของชุมชนแออัดและคนจนเมือง จึงทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยการต่อรอง วรรณกรรมว่าด้วยเมือง และการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนบุกรุกในเมือง

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้การศึกษา

เนื้อหาต่อไปนี้จะเป็นการกล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แนวคิดการกลายเป็นเมือง (Urbanization) และแนวคิดการต่อรอง เพื่อเป็นกรอบแนวคิดและทำความเข้าใจพลวัตการเกิดขึ้นของคนจนเมืองและจุดกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันในหลายรูปแบบ ซึ่งนำมาสู่กระบวนการต่อรองที่ดินในบริบทสังคมวัฒนธรรมของคนจนเมือง จึงปรากฏนิยามความหมายของการต่อรอง และการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองในมิติของโครงสร้างและผู้กระทำการ

2.1.1 แนวคิดการกลายเป็นเมือง (Urbanization)

กระบวนการกลายเป็นเมืองมีพื้นฐานความคิดมาจากแนวคิดความทันสมัย (Modernization) ที่มีผลมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม หรือการทำให้เป็นตะวันตก (Westernization) โดยมีจุดเริ่มต้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในประเทศอังกฤษ เป็นปรากฏการณ์สำคัญในการเติบโตของเมืองและส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของผู้คน แนวคิดความทันสมัยได้ผลักดันให้ผู้คนจากชนบทเดินทางไปยังเมือง เพื่อแสวงหาอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้น กลายเป็นสิ่งที่สร้างชนชั้นทางสังคม ด้วยการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างไม่มีประสิทธิภาพ และความไม่เท่าเทียมกันของสวัสดิการทางสังคม (Paul Sanyaolu Comfort Okosun Sanyaolu, 2018) Friedrich Engels (1845) มองว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศอังกฤษ ได้สร้างเมืองการผลิตและการพาณิชย์ที่ยิ่งใหญ่ จนทำให้เกิดชนชั้นแรงงานมากถึงจำนวน 3 ใน 4 จากประชากรทั้งหมด ส่วนชนชั้นกลางมีเพียงเจ้าของกิจการขนาดเล็ก หรือประกอบอาชีพช่างฝีมือ ด้วยการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตสินค้า จากเดิมที่ใช้เครื่องมือผลิตสินค้าภายในห้องทำงาน ก็เปลี่ยนเป็นการใช้เครื่องจักรผลิตสินค้าในโรงงาน ทำให้เกิดชนชั้นกรรมาชีพที่ต้องทำงาน

หนัก เพราะไม่สามารถแข่งขันทางเศรษฐกิจกับอิทธิพลของนายทุนได้ กล่าวได้ว่าเป็นระบบทุนนิยมที่ผูกขาดและการแบ่งชนชั้นทางสังคม ส่งผลระยะยาวต่อผู้คนในมิติเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ ค่าครองชีพ ปัญหาสุขภาพ ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ความแออัด มลพิษ และความปลอดภัยในชีวิต ดังนั้น Engels มุ่งทำงานกับชนชั้นแรงงานให้รวมตัวกันต่อสู้กับชนชั้นนายทุน เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น (Friedrich Engels, 1845)

ขณะเดียวกันนักวิพากษ์ว่า เป็นการให้ความสำคัญกับความขัดแย้งทางชนชั้นและมองข้ามความไม่เท่าเทียมกันในมิติอื่นๆ อย่างเชื้อชาติ ศาสนาและเพศวิถี เพราะ Engels เชื่อว่าแรงงานเพศชายเท่านั้น สามารถปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ซึ่งการศึกษาชีวิตคนเมืองต้องมองความซับซ้อนของความไม่เท่าเทียมกันหลายด้าน ถือว่าเป็นงานศึกษาสังคมวิทยาเมืองเล่มแรก ที่มีอิทธิพลต่อการวิพากษ์การปฏิวัติอุตสาหกรรมว่า เป็นกระบวนการทำลายชีวิตของมนุษย์ อันเป็นผลมาจากการเกิดขึ้นของเมืองอุตสาหกรรมในประเทศอังกฤษ นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญของการเติบโตของเมืองและชนชั้นแรงงานจำนวนมาก สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ในสังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีแนวโน้มแย่ง เพราะมนุษย์ใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในการจัดระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม นำไปสู่ความแตกต่างและไม่เท่าเทียมทางชนชั้น (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, 2562)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีประชากรอพยพเข้ามาในเมืองเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้เมืองมีขนาดใหญ่มากขึ้น ดังนั้นชีวิตคนในเมืองจะมีความเป็นปัจเจกนิยมสูง ให้ความสำคัญต่อตนเองมากกว่าผู้อื่น เป็นความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ที่มุ่งเน้นแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน ซึ่งมีการอธิบายผ่านกรอบคิดวิทยาศาสตร์ เพราะเมืองเปรียบเสมือนองค์สภาพแวดล้อมที่มีการแข่งขันกันตามธรรมชาติ ถือว่าเป็นพลังขับเคลื่อนให้ผู้คนต้องดิ้นรนให้ได้ทรัพยากรเพื่อการอยู่รอด จึงทำให้เกิดการแบ่งแยกพื้นที่เมืองตามกลุ่มคนที่มีทรัพยากรไม่เท่ากัน เช่น กลุ่มคนรวยจะอาศัยอยู่ในเขตความเจริญ มีสิ่งอำนวยความสะดวก ส่วนกลุ่มคนจนอาศัยอยู่ในย่านชุมชนแออัด และขาดแคลนระบบสาธารณสุขโรค ความแตกต่างดังกล่าวกลายเป็นสัญลักษณ์ของความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจ แสดงถึงกรอบคิดในการมองแบบนิเวศวิทยาการเมือง เป็นการเปรียบเทียบเมืองกับระบบนิเวศที่ถูกแบ่งพื้นที่ในการทำกิจกรรมต่างๆ และสภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ แสดงถึงการสร้างผังเมืองและการใช้พื้นที่ภายในเมืองที่มีปัญหา เพราะชุมชนแออัดมักเกิดขึ้นในพื้นที่ใจกลางเมืองและย่านธุรกิจ เนื่องจากคนจนต้องประกอบอาชีพในพื้นที่ดังกล่าว การย้ายคนจนออกไปอยู่ชานเมืองจึงขัดแย้งกับวิถีการดำรงชีวิตของพวกเขา เพราะคนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในเมือง ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและความไม่มั่นคงในการดำรงชีพ ดังนั้นผู้คนที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนแสวงหาตัวตนและการเอาตัวรอดส่งผลให้เกิดคนชายขอบในสังคม และงานศึกษาทางมานุษยวิทยาช่วงทศวรรษ 1960 ให้ความสนใจในเครือข่ายสังคมของมนุษย์ ทำให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงทางภูมิสังคม เกี่ยวกับการอพยพของผู้คน

เข้ามาในเมืองมากขึ้น พร้อมกับการขยายตัวของเขตต่างๆ ทั่วโลก เริ่มมีการตั้งคำถามต่อปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นกับคนเมือง (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2562)

งานศึกษาของ Elizabeth Eddy (1968) มองว่าพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของรัฐควีนแลนด์ กำลังประสบปัญหาทางสังคมมากมาย ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางจำนวนประชากร ปัจจัยทางการเมืองของรัฐ และการให้ความสำคัญกับความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม รูปแบบใหม่ของคนชนที่มีความซับซ้อน เชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายทางสังคม ดังนั้นการศึกษาชีวิตเมือง ต้องศึกษาแบบองค์รวม ไม่สามารถแยกศึกษากลุ่มคนทางสังคมออกจากบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจได้ (Elizabeth Eddy, 1996: 48) สอดคล้องกับงานของ William Mangin (1970) คนที่อพยพเข้ามาในเมืองต้องเผชิญกับปัญหาความยากจนและการต่อสู้ทางเศรษฐกิจ โดยอยู่อาศัยตามตรอก ลานเพิง และตึกแออัดให้เช่า พยายามสร้างกลุ่มเครือข่ายทางสังคมบนฐานของเครือญาติและกลุ่มคนใหม่ๆ เพื่อแสวงหาโอกาสในการทำงาน แสดงถึงการไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวหรือถูกทอดทิ้งให้เผชิญปัญหาตามลำพัง หากแต่พวกเขามีวิธีการในการดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางเมืองขนาดใหญ่ ดังนั้นไม่ควรมองว่าเมืองเป็นพื้นที่แยกอยู่โดดเดี่ยว แต่เป็นพื้นที่ทางสังคมรูปแบบหนึ่งที่มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่นๆ โดยกลุ่มคนที่อาศัยในเมืองเป็นกลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนและมีลักษณะพิเศษ (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2562)

เห็นได้ชัดจากบริบทของประเทศไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของพื้นที่ให้กลายเป็นเมืองตามตะวันตก ซึ่งกระบวนการกลายเป็นเมือง สามารถเกิดขึ้นได้ในพื้นที่ต่างๆ แต่จะเกิดขึ้นในเมืองหลักของประเทศก่อน หลังจากนั้นจะขยายไปสู่เมืองรองต่อไป (กฤษดา ปัจจาเนย์ และธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2561) ในประเทศไทยมีกระบวนการกลายเป็นเมืองมาตั้งแต่อดีต เมืองเป็นคำเรียกชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการปกครองของพื้นที่หนึ่ง โดยจะมีผู้มีอำนาจดูแลผู้คนที่อยู่อาศัยในพื้นที่นั้นในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเมืองหลวงหรือราชธานีจะเป็นศูนย์กลางการปกครองของพระมหากษัตริย์ และจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ อย่างเป็นทางการเป็นหัวเมืองหรือเมืองประเทศราช ดังนั้นเมืองกลายเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตของมนุษย์ ทั้งการปกครอง ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและการค้าขาย แสดงถึงการกระจุกตัวของความเจริญภายในเมืองมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งได้รับอิทธิพลทางความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จากตะวันตก โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เกิดการพัฒนารอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร อุตสาหกรรม การค้า การสื่อสารคมนาคม การแพทย์ การศึกษา และระบบสาธารณสุข เมื่อการผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมในท้องถิ่นเพิ่มขึ้น จึงเกิดตลาดเป็นศูนย์กลางการค้าขาย ซึ่งกรุงเทพมหานคร ฐานะเมืองหลวงของประเทศไทย กลายเป็นตลาดรวบรวมสินค้าท้องถิ่น เพื่อเป็นแหล่งกระจายสินค้านำเข้าและส่งออกระหว่างพื้นที่ (วรวโรบล ควรอาจ และผกาภาส กลิ่นพั่งงา, ม.ป.ป.)

ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา กระบวนการกลายเป็นเมืองชัดเจนมากขึ้น ด้วยการเคลื่อนย้ายของประชากรเข้ามาในเมืองอย่างต่อเนื่อง จึงส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่และการทำงาน โดยเฉพาะกับกลุ่มคนเปราะบาง ด้วยการเติบโตและขยายตัวของเมืองตามการปฏิรูปการปกครองของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 – 2543 มีการพัฒนาแบบทฤษฎีศูนย์กลาง ใช้เศรษฐกิจแบบทุนนิยม มุ่งเน้นการลงทุนและพัฒนาด้านต่างๆ ตามจุดศูนย์กลาง โดยเชื่อว่าความเจริญจะกระจายไปสู่ส่วนอื่นๆ ไปจนถึงพื้นที่ชนบท แต่การพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นอุตสาหกรรมเป็นหลัก กลับทำให้ผู้คนอพยพเข้าสู่เมือง กลายเป็นว่าระบบเศรษฐกิจของเมืองจะไม่มีคามมั่นคง (นิภาพรรณ เจนสันติกุล, 2556) ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความยากจน อันเป็นผลมาจากทุนของแต่ละคนในการเข้าถึงสวัสดิการจากรัฐและองค์ประกอบพื้นฐานในชีวิต อย่างการศึกษา นโยบายความช่วยเหลือจากรัฐ และการครอบครองที่ดิน ซึ่งอยู่ภายใต้โครงสร้างและการจัดการของภาครัฐ ในการกีดกันและสร้างความเป็นชายขอบให้กับผู้คนที่ไม่เข้าถึงปัจจัยเหล่านี้ ปรากฏการณ์เหล่านี้กำลังเป็นปัญหาทางสังคมอย่างมาก เนื่องจากเมืองขนาดใหญ่กลับมีพื้นที่ชานเมืองไม่ต่างจากพื้นที่ชนบท รวมถึงฐานเศรษฐกิจและระดับการพัฒนาภาพรวมของประเทศ ยังคงมีความแตกต่างระหว่างเมืองและภูมิภาคอยู่สูง โดยได้แบ่งลักษณะสำคัญของเมืองได้ 3 ประการ คือ เมืองที่มีความเหลื่อมล้ำเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัยในเมือง โอกาสในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและความยากจนในเมือง และความไม่เท่าเทียมกันเชิงอำนาจกับการจัดการปัญหาภายในเมือง (ณัฐวดี อัครโกวิทวงศ์ ขวัญพร บุณนาค และนภัส วัฒนภาส, 2561) โดยเฉพาะประเด็นสิทธิการครอบครองที่ดินในเมืองเป็นสิ่งสำคัญ ถือเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตที่ประชาชนทุกคนควรจะได้รับ แต่ด้วยรูปแบบพัฒนาเมือง ทำให้เกิดชุมชนแออัดและกลุ่มคนจนเมืองมากมาย

ปรากฏการณ์ข้างต้นจะเห็นได้จากลักษณะของสิ่งปลูกสร้างภายในเมืองเป็นแบบกระจุกตัว ทั้งอาคารและสาธารณูปโภค แต่ขณะเดียวกันที่ดินในเมืองมีอยู่อย่างจำกัด ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการครอบครองที่ดินในเมือง แต่การจัดการแก้ปัญหาไม่เป็นไปด้วยความง่าย โดยหวังพึ่งเพียงนโยบายหรือมาตรการของภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นนโยบายการปฏิรูปที่ดิน นโยบายด้านภาษีที่ดิน หรือนโยบายการเคหะ เนื่องจากทรัพยากรที่ดินเป็นสิ่งที่มูลค่าเพิ่ม นำไปสู่การต่อสู้แย่งชิงและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับผู้อยู่อาศัย กล่าวคือเมืองเป็นจุดกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันในหลากหลายรูปแบบ (ณัฐวดี อัครโกวิทวงศ์ ขวัญพร บุณนาค และนภัส วัฒนภาส, 2561)

การทบทวนแนวคิดการกลายเป็นเมือง ทำให้เห็นพลวัตของการพัฒนาเมืองที่ส่งผลต่อสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม แน่นอนว่าเกิดการพัฒนาที่เป็นประโยชน์อย่างรอบด้าน จากอิทธิพลของความรู้และเทคโนโลยี เช่น วิธีการผลิตทางเกษตรกรรมแบบใหม่ เป็นการผลิตเพื่อค้าขายมากกว่าบริโภคในครัวเรือน การเกิดเครื่องจักรเข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้มีการกระจุกตัวของแหล่งความเจริญและเศรษฐกิจอยู่ศูนย์กลางของเมือง ส่งผลต่อความแออัดของจำนวนประชากรและที่

อยู่อาศัย เป็นการพัฒนาเมืองที่สร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมในสิทธิการครอบครองที่ดินและการมีที่อยู่อาศัยในเมือง ในประเด็นดังกล่าว สามารถนำมาพิจารณากับกรณีสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ในฐานะผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมืองของรัฐอย่างต่อเนื่องจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิต ลักษณะการอยู่อาศัย และคุณภาพชีวิต ที่ต้องปรับตัวไปตามนโยบายของรัฐในช่วงเวลาต่างๆ

2.1.2 แนวคิดการต่อรอง

การต่อรอง เป็นคำที่มีการใช้อย่างทั่วไป ในทางภาษาอังกฤษ คำว่า “การต่อรอง” หรือ Negotiation หมายถึง กระบวนการเจรจาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยมีจุดประสงค์เพื่อแก้ไขความขัดแย้ง ข้อตกลงระหว่างหลายฝ่าย หรือการต่อรองเงื่อนไขเพื่อให้เกิดความพึงพอใจ เป็นความพยายามหาข้อยุติที่ยอมรับร่วมกัน ซึ่งการเจรจาดังกล่าวส่งผลกับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (ฐิติทัตต์ นิพนธ์พิทยา, 2564) ดังนั้น การต่อรองจึงเป็นความร่วมมือในทางผลประโยชน์ ความขัดแย้ง หรือการจัดการความสัมพันธ์ท่ามกลางผลประโยชน์ สิทธิ และอำนาจ ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความเชื่อมโยงถึงกระบวนการของปัจเจกที่กระทำร่วมกัน เพื่อสร้างข้อถกเถียงในประเด็นและสถานการณ์ที่ผู้เกี่ยวข้องต้องการสื่อสาร สร้างข้อเสนอ หรือต่อต้าน

งานศึกษาของ Howard Raiffa (1982) มองว่า การต่อรองเป็นศาสตร์และศิลป์ โดยศาสตร์นั้นหมายถึง ระบบการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในการแก้ปัญหา ส่วนศิลป์หมายถึง ความไหลลื่นบางอย่าง อาจรวมไปถึงทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ ความสามารถในการโน้มน้าวบุคคล การใช้กลยุทธ์ในการต่อรองอย่างเต็มที่ และองค์ความรู้ที่จะทราบเวลาและสถานที่ที่จะต้องใช้กลยุทธ์ดังกล่าว (Peter A. Goldsbury, 2004) สอดคล้องกับ Lax และ Sebenius (1986) เสนอว่า การต่อรองเป็นกระบวนการเปิดโอกาส ให้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในความขัดแย้ง ได้ร่วมค้นหาสิ่งที่ดีกว่า เพื่อการตัดสินใจร่วมกัน จากในนิยามข้างต้นแสดงถึงความสิ้นไหลของการต่อรอง อาจเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เพื่อต้องการต่อรองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง การต่อรองจึงไม่จำเป็นต้องแสดงในรูปแบบของคำพูดเท่านั้น มีวิธีการต่อรองอีกมากมาย ขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะบุคคล ในการคิดวิเคราะห์กระบวนการต่อรองให้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ (พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์, 2556)

การต่อรองในชีวิตประจำวัน Michel De Certeau (1984) เสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตประจำวันในเมือง เพื่อทำให้เห็นว่ามวลชนไม่ได้เป็นผู้บริโภคที่ถูกกระทำอยู่ตลอดเวลา แต่มีวิธีการที่จะสัมพันธ์กับอำนาจ เพราะสถานะของคนเหล่านี้ มักถูกจำกัดอยู่ภายใต้ป้ายของผู้ใช้/ผู้บริโภค (User/consumer) ที่ตกเป็นเหยื่อของการผลิตและถูกเหมารวมในการวิเคราะห์ ก่อน

กลายเป็นกระบวนการผลิตให้คนธรรมดาสามัญบริโภคสิ่งของหรือระบบต่างๆ ที่กำหนดขึ้นมา โดยจำเป็นต้องทำความเข้าใจกระบวนการนี้ผ่านชีวิตประจำวัน เนื่องจาก จะมีเรื่องราวการแย่งชิงและความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างผู้กำหนดกับผู้ใช้ ซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างไม่สิ้นสุดในแต่ละวัน (วิศวัส ปัญญาวงศ์สถาพร, 2561) ดังนั้นชีวิตประจำวันจึงมีนัยยะของมิติทางการเมืองแอบแฝงอยู่

เดอ เซอร์โต เสนอว่า กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของผู้ที่อ่อนแอ ล้วนมีวิธีการที่สัมพันธ์กับอำนาจ เพราะเป็นเรื่องของการแย่งชิงและต่อรองความสัมพันธ์ทางอำนาจ ดังนั้น ผู้ที่อ่อนแอจึงมีลักษณะของการเป็นผู้กระทำการ ที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางเดียว หากแต่เป็นวงจรของอำนาจที่หมุนเวียนกันอย่างไม่สิ้นสุด (คณิงนิจ พรหมนัส, 2560) เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองของผู้ที่อ่อนแอ ได้ใช้อำนาจในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของตนเองเท่านั้น พวกเขาไม่ได้ต้องการตอบโต้โครงสร้างรัฐอย่างถอนรากถอนโคน เพื่อเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบหรือโครงสร้าง แต่เป็นปฏิบัติการเพื่อความอยู่รอดในสังคมเท่านั้น (สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ, 2559)

ดังนั้น จะให้ความสำคัญกับความรู้สึกและประสบการณ์ของปัจเจกที่มีส่วนกำหนดความเป็นไปในสังคม ไม่ได้เป็นปัจเจกที่ถูกครอบงำหรือกำหนดจากโครงสร้างเพียงด้านเดียว นำมาสู่การศึกษาการต่อรองในชีวิตประจำวัน เพราะชีวิตประจำวันไม่ใช่ประสบการณ์ที่แน่นอนตายตัว แต่สามารถพลิกผันเปลี่ยนแปลงได้ ช่วงหนึ่งอาจถูกครอบงำจนไร้ชีวิต แต่ขณะเดียวกันก็มีพลังแฝงอยู่ที่อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ ประสบการณ์ร่วมของปัจเจกอาจสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลยุทธ์ที่แอบแฝงอยู่ ทั้งอยู่ในรูปแบบปฏิบัติการทั่วไปหรือเครือข่ายของอำนาจ ซึ่งต้องอาศัยจังหวะและโอกาสในการฉกฉวยผลประโยชน์หรือต่อรองกับอำนาจ นำมาสู่การหาช่องว่างของจังหวะเวลาที่จะเปลี่ยนแปลงสถานการณ์เฉพาะหน้าให้เป็นโอกาสของความสำเร็จ (สุรศักดิ์ บุญรอด, 2557)

การพิจารณาถึงการต่อรองในมิติของชีวิตประจำวันในงานศึกษานี้ จึงไม่เพียงให้ภาพของการต่อรองในมิติเชิงโครงสร้างกับหน่วยงานรัฐแล้ว แต่มีการต่อรองในระดับจุลภาคที่เกิดขึ้นในระดับของปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เป็นกลยุทธ์การต่อสู้ ดิ้นรนของผู้ที่อ่อนแอในการเผชิญกับผู้ที่มีอำนาจในรูปแบบต่างๆ เช่น ลูกจ้างกับนายทุน หรือคนจนเมืองกับรัฐ เป็นการต่อรองที่ส่งผลต่อชีวิตประจำวันและความเป็นอยู่ของพวกเขา โดยให้ความสำคัญกับการต่อรองในชีวิตประจำวันในระดับปัจเจก ต้องการค้นหาวิธีการในชีวิตประจำวัน ที่ใช้แหวกพริบปฏิภาณในการอยู่รอด ภายใต้การครอบงำจากอำนาจ ผู้ด้อยอำนาจจะมีฐานะของผู้กระทำการในการดำเนินชีวิต ทำให้มีการแย่งชิงและต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างผู้กำหนดกับผู้ใช้ เปรียบเสมือนวงจรของอำนาจที่หมุนเวียนอย่างไม่สิ้นสุดในชีวิตประจำวัน เพราะชีวิตประจำวันไม่สามารถปราศจากการต่อรองและการช่วงชิงอำนาจ

ดังนั้นชีวิตประจำวันจึงเป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ทางโครงสร้างที่เข้ามาครอบงำผู้อ่อนแอกว่า ขณะที่กลยุทธ์กลับกลายเป็นเครื่องมือของผู้อ่อนแอ ในการใช้ต่อรองกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าว ให้ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเป็นเรื่องของการเมืองจุลภาคและการขับเคลื่อนทางสังคมรูปแบบใหม่ (คะนิงนิจ พรหมนัส และพัชรินทร์ ลาภานันท์, 2560: 155)

แม้ว่าแนวคิดเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวันถูกท้าทายว่าเป็นการมองปรากฏการณ์แบบขั้วตรงข้าม (Binary Opposition) เช่น ยุทธศาสตร์ – กลยุทธ์, ผู้มีอำนาจ – ผู้อ่อนแอ เป็นต้น แต่ข้อท้าทายนี้ De Certeau ไม่ได้สนใจ เพราะใจความหลักของปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน คือปล่อยให้วิถีชีวิตประจำวันได้ใช้กลยุทธ์ ในฐานะที่เป็นศิลปะของผู้อ่อนแอสำหรับการต่อรอง เพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทำให้ผู้อยู่ภายใต้โครงสร้างหรือผู้ตกอยู่เบื้องล่าง ได้ใช้อำนาจในการตอบโต้เพื่อเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบหรือโครงสร้าง ให้สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและสามารถอยู่รอดในสังคมได้ (สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ, 2564: 39) กล่าวได้ว่า เป็นคู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำ

สอดคล้องกับแนวคิด Structuration Theory ของแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) เป็นการหาความสัมพันธ์ของโครงสร้าง (Structure) และผู้กระทำ (Agency) โดยพยายามก้าวข้ามทฤษฎีการแบ่งขั้วตรงข้ามระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำ ด้วยการอธิบายว่าไม่สามารถพิจารณาโครงสร้างกับผู้กระทำแยกออกจากกันได้ เพราะทั้งสองฝ่ายมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เรียกว่าความเป็นคู่ของโครงสร้าง (Duality of Structure) ผู้กระทำถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งในโครงสร้างสังคม ทั้งค่านิยมที่สร้างขึ้นและบรรทัดฐานที่ผ่านการยอมรับทางสังคม แต่ขณะเดียวกันผู้กระทำก็ถูกบีบบังคับโดยโครงสร้างทางสังคม (Mukunda Lamsal, 2012: 113) หากให้ความสำคัญกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือพิจารณาแบบแยกส่วนว่า โครงสร้างมีอิทธิพลต่อผู้กระทำอย่างเดียว หรือผู้กระทำมีอิทธิพลต่อโครงสร้างเพียงด้านเดียว จะทำให้เกิดภาวะคู่ตรงข้ามกัน (Dualism) ดังนั้น กิดเดนส์จึงแก้ปัญหาดังกล่าวว่า ทั้งโครงสร้างและผู้กระทำนั้นมีปฏิสัมพันธ์ด้วยกันตลอดเวลา ควรวิเคราะห์สังคมที่มีการเคลื่อนไหว ไม่การหยุดนิ่งและตายตัว (กิติพัฒน์ นนทปัทมเดช, 2555)

กล่าวได้ว่า กิดเดนส์ได้พัฒนาทฤษฎีโครงสร้างจากหนังสือเรื่อง New Rules of Sociological Method (1976) ที่พยายามก้าวข้ามทฤษฎีขั้วตรงข้ามแบบเดิม ในการแบ่งแยกมนุษย์ที่มีเจตจำนง (Voluntarism) กับไร้เจตจำนง (Determinism),ปัจเจกนิยม (Individualism) กับโครงสร้างนิยม (Structuralism) และหน่วยสังคมขนาดเล็ก (Micro) กับหน่วยสังคมขนาดใหญ่ (Macro) (Richard Whittington, 2015) ทฤษฎีโครงสร้างของกิดเดนส์ได้เสนอหนทางเส้นที่ 3 และศูนย์กลางของ

เส้นทางนั้นคือ การกระทำการ (Practice) โดยมีได้มีขอบเขตพื้นฐานอยู่ที่ประสบการณ์ของผู้กระทำการแต่ละคนหรือรูปแบบทางสังคมทั้งหมด แต่เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ผ่านเวลาและสถานที่ (Time and Space) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจของทฤษฎีโครงสร้าง เพราะสำหรับกิดเดนส์ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจะขึ้นอยู่กับตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกบุคคลในแต่ละบริบทของสถานการณ์ ดังนั้น ปัจเจกบุคคลทั้งหมดจึงตั้งอยู่ในเวลาและสถานที่เชิงสัมพันธ์ ส่วนระบบสังคมจะปรากฏผ่านความต่อเนื่องของปฏิบัติการทางสังคม (Alan Coad, 2015)

ผู้กระทำการ หรือ Agency ไม่เหมือนกับ Actor คือไม่ได้เป็นผู้บังเอิญ แต่กำลังปฏิบัติการบางอย่าง ที่จะส่งผลกระทบต่อโครงสร้าง และก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้ เช่นเดียวกับโครงสร้างที่ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว จะปรับเปลี่ยนไปตามการกระทำและระดับปฏิบัติการของผู้กระทำการ (ขวัญชนก อ่ำภา และรวี หาญเผชิญ, 2562) เห็นได้ว่าเป็นคู่ความสัมพันธ์ที่มีการขับเคลื่อนตลอดเวลาในสังคม ผู้กระทำการต่างรู้จักโครงสร้างทางสังคมที่พวกเขาเป็นผู้กำหนดสร้างขึ้นมา และก็ผลิตซ้ำโครงสร้างทางสังคมใหม่ ด้วยการกระทำของตนเอง ผ่านบริบทเวลาและสถานที่ (Time and space) (Anthony Giddens, 1984) จึงควรทำความเข้าใจสังคมในฐานะความสลับซับซ้อนทางปฏิบัติการที่มีความหลากหลายและต่อเนื่อง อีกทั้งผู้กระทำการไม่ได้มีลักษณะของปัจเจกเพียงอย่างเดียว แต่มีการรวมกลุ่มของผู้กระทำการร่วมที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยเป็นผู้มีความสามารถคิด วิเคราะห์ และตัดสินใจกระทำการ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง เมื่อผู้กระทำการต่อรองกับโครงสร้าง เกิดการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ โครงสร้างจะตอบสนองต่อการกระทำดังกล่าว ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจซึ่งกันและกัน (ขวัญชนก อ่ำภา และรวี หาญเผชิญ, 2562)

โครงสร้าง หรือ Structure คือความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ที่ประกอบขึ้น อันเป็นผลมาจาก การโต้ตอบตามลำดับ หรือความบังเอิญทางปฏิสัมพันธ์ท่ามกลางสิ่งที่เป็นโครงสร้างและไม่ใช่โครงสร้าง เรียกได้ว่าเป็นนามธรรมเชิงโครงสร้าง เช่น โครงสร้างของจักรยานจะประกอบไปด้วยความสัมพันธ์ทางเรขาคณิตและทอเทสิก โครงสร้างไม่ใช่วัตถุที่สามารถสังเกตได้โดยตรง แต่จะเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุ การวิเคราะห์โครงสร้างของบางสิ่งบางอย่าง จะต้องระบุความสัมพันธ์ของส่วนประกอบแต่ละสิ่ง เพื่อทำความเข้าใจสาเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิด เช่น มนุษย์มองเห็นจักรยานแต่ความเป็นจริงนั้น ต้องวิเคราะห์โครงสร้างถึงรูปลักษณะของจักรยานที่ประกอบไปด้วยเรขาคณิต ทรงสามเหลี่ยม และใช้ทรัพยากรเป็นทอเทสิกเป็นส่วนประกอบ (Charles Crothers, 2010) ดังนั้น กฎเกณฑ์และทรัพยากร (Rules and resources) จึงไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว จะปรับเปลี่ยนไปตามการกระทำและระดับปฏิบัติการของผู้กระทำการ ทั้งโครงสร้างและผู้กระทำการให้ความสำคัญกับวิธีการที่มนุษย์เป็นตัวกำหนดชีวิตทางสังคม ซึ่งเป็นคู่ความสัมพันธ์ที่มีการขับเคลื่อนตลอดเวลาในสังคม กล่าวได้ว่าการกระทำทางสังคมเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ของโครงสร้าง และโครงสร้างก็เป็นตัวกำหนด

การกระทำด้วย จะขึ้นอยู่กับความสม่ำเสมอของการกระทำ เพราะโครงสร้างสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อผู้กระทำการได้ปฏิบัติการต่อรองกับโครงสร้าง นำมาสู่กระบวนการผลิตซ้ำและผลิตรูปแบบใหม่ อันมาจากรากฐานปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างโครงสร้างและผู้กระทำการ (ขวัญชนก อ่ำภา และรวี ทยาเฉษิณ, 2562)

การทบทวนแนวคิดเรื่องการต่อรอง ทำให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจของคุณความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการ สามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและขับเคลื่อนทางสังคมได้ ซึ่งอาจเป็นรูปแบบของการต่อรองรูปแบบหนึ่ง ที่ควรนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ โดยในบริบทของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ปรากฏว่าคุณความสัมพันธ์ทางอำนาจเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เป็นการต่อรองของคนจนเมืองกับหน่วยงานรัฐ ที่มีระดับของปฏิบัติการแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา

การพิจารณาเลือกใช้แนวคิดการต่อรองในชีวิตประจำวันควบคู่กับแนวคิด Structuration Theory ในการศึกษาคั้งนี้ ช่วยเปิดให้เห็นมิติของกระบวนการต่อรองที่ลึกซึ้งและหลากหลายกว่า การวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดในงานศึกษาทั่วไป ที่มีนำเสนอประเด็นการเผชิญหน้ากับรัฐ การเคลื่อนไหวภาคประชาชน หรือการกล่าวถึงสิทธิทางมนุษยชนเพียงเท่านั้น กรณีของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันเผยให้เห็นว่า การต่อรองมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในเวทีทางการหรือคู่กระทำการระหว่างโครงสร้างเท่านั้น แต่แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันและมีการต่อรองระหว่างผู้กระทำการด้วยกันเอง ด้วย โดยปรากฏการเลือกใช้วิธีการตอบโต้ การปรับตัว และการคิดค้นกลยุทธ์เชิงสร้างสรรค์ได้อย่างหลากหลายตามแต่ละบริบทสถานการณ์ เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่มีนัยยะต่อโครงสร้างทางอำนาจ และยังช่วยกำหนดสถานะใหม่ให้กับตนเองและชุมชน ตลอดจนสร้างอำนาจการต่อรองเชิงความหมายต่อทัศนคติของสังคมในภาพรวม

2.2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยเมือง วรรณกรรมว่าด้วยคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมือง วรรณกรรมว่าด้วยการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนบุกรุกในเมือง และวรรณกรรมว่าด้วยการต่อรอง เพื่อทำความเข้าใจบริบท โดยจะประกอบไปด้วยหัวข้อ ดังนี้

เนื้อหาต่อไปนี้จะเป็นการกล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แนวคิดการกลายเป็นเมือง (Urbanization) และแนวคิดการต่อรอง เพื่อเป็นกรอบแนวคิดและทำความเข้าใจพลวัตการเกิดขึ้นของคนจนเมืองและจุดกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันในหลายรูปแบบ ซึ่งนำมาสู่กระบวนการต่อรองที่ดินในบริบทสังคมวัฒนธรรมของคนจนเมือง จึงปรากฏนิยามความหมายของการต่อรอง และการสร้างกระบวนการต่อสู้อ่อนในมิติของโครงสร้างและผู้กระทำการ

2.2.1 วรรณกรรมว่าด้วยเมือง

ที่ดินเป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตทางเศรษฐกิจ โดยมีบทบาทและความสำคัญเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ตั้งแต่การหาอาหาร ผลิตอาหารและประกอบเกษตรกรรม ที่ดินจึงเป็นวัตถุดิบสำคัญของการดำรงชีวิต แม้ว่ามนุษย์จะไม่ได้บริโภคที่ดินโดยตรง หากแต่ใช้ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิต กระทั่งระบบเศรษฐกิจและสังคมเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมในเมือง บทบาทหลักของที่ดินกลายเป็นที่ตั้งของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและฐานแรงงาน อีกทั้งการบริโภคที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่น การใช้สวนสาธารณะ พื้นที่สันทนาการ และการอนุรักษ์พื้นที่ธรรมชาติ (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2558) แสดงถึงบทบาทและความหมายของที่ดินเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและผู้คน นำมาสู่การทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยเมือง เพื่อให้เห็นพัฒนาการของการใช้ที่ดินตั้งแต่สังคมชนบทสู่เมือง ส่งผลต่อลักษณะของสังคมและการดำรงชีวิตของผู้คนในเมือง อันเป็นผลมาจากการพัฒนาเมืองของภาครัฐ

ในสังคมชนบทที่ดินอาจมีความสำคัญในฐานะพื้นที่ของการดำรงชีวิต เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ เพื่อเป็นอาหารและใช้ประโยชน์อื่นๆ ทำให้การรวมกลุ่มตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน มีความสัมพันธ์กับการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อลดต้นทุนในการขนส่งและเดินทาง จนมีการพัฒนาระบบคมนาคมและเทคโนโลยี ก่อให้เกิดการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปยังบริเวณรอบเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะการเข้ามาของระบบอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการกระจุกตัวของเมือง การตั้งถิ่นฐานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ บทบาทของที่ดินมีการปรับเปลี่ยนจากการเป็นปัจจัยการผลิตโดยตรง กลายเป็นเพิ่มมูลค่าของตำแหน่งที่ตั้งทางเศรษฐกิจ จากการได้ประโยชน์ของสถานที่ตั้งรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจและผู้คนในเมือง อย่างไรก็ตามการเติบโตของขนาดเมืองและความแออัดของที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดปัญหาทางการจราจร ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมเมือง และปัญหาด้านสังคมต่างๆ คนเมืองจึงต้องการสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สวนสาธารณะ สังคมที่ไม่มีความหนาแน่นของผู้คน รถยนต์ และอาคารต่างๆ มีพื้นที่โล่งว่างสำหรับการพักผ่อน อยู่ห่างไกลจากกิจกรรมเสี่ยงและสร้างความรบกวน เช่น โรงงานอุตสาหกรรม นำมาสู่การย้ายที่อยู่อาศัยจากเมืองสู่พื้นที่ชานเมือง ส่งผลต่อมูลค่าและความต้องการที่ดินเปลี่ยนแปลงไป (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2558)

นัยที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้จากกรณีการพัฒนาที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทยในย่านมักกะสัน เพื่อสร้างสวนสาธารณะและป่าขนาดใหญ่ของเมือง เนื่องจากกรุงเทพมหานคร ไม่มีพื้นที่สีเขียวที่เพียงพอต่อมาตรฐานระดับโลก ทำให้แผนพัฒนาของรัฐต้องการสร้างมักกะสันให้เป็นปอดของเมือง โดยมองว่าพื้นที่ดังกล่าวมีความเสื่อมโทรม ควรพัฒนาเป็นสวนสาธารณะของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ด้วยการสร้างพื้นที่ที่มีคุณภาพมากขึ้น แสดงถึงบทบาทของที่ดินที่เปลี่ยนแปลงไป ตั้งแต่การเป็นแหล่งอยู่อาศัยและประกอบอาชีพ เป็นฐานที่ตั้งของการผลิตเพื่อมูลค่าทางเศรษฐกิจ ไปจนถึงการเป็นสินค้าบริโภคเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้คนในเมือง ซึ่งผู้คนเริ่มมีรายได้และความ

เป็นอยู่เชิงวัตถุที่ดีขึ้น ทำให้โยยหาความสุขจากธรรมชาติภายในเมือง (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2558) และภาครัฐได้ตอบสนองต่อความต้องการดังกล่าว ด้วยการปรับปรุงและพัฒนาพื้นที่เมืองให้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมของคนในเมือง ทำให้เห็นพลวัตของการใช้ที่ดินของผู้คนที่แตกต่างกันไปตามสังคม วัฒนธรรม และการเมือง

พัฒนาการของเมืองกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานคร ถือว่าเป็นเมืองหนึ่งที่เติบโตมาจากชาวจีนอพยพเข้ามา อันเป็นจากสยาม ต้องการเพิ่มจำนวนประชากร และหลีกเลี่ยงจากตกเป็นอาณานิคมจากตะวันตก ทำให้ชาวจีนผสมกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของคนไทยท้องถิ่น โดยมีการพัฒนาความเป็นเมืองมาจากระบบเศรษฐกิจ ตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยการเกื้อหนุนของราชสำนัก สร้างระบบพ่อค้าและเจ้าภาษีนายอากร การค้ามีความสำคัญต่อการก่อตั้งเมืองตามเส้นทางการค้า ทั้งรอบชายฝั่งทะเลและลุ่มแม่น้ำ ขณะนั้นคนชนบทมองกรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่แปลก มีแรงดึงดูดใจน้อยกว่าอิสรภาพและโอกาสในการทำมาหากินในทุ่งนา (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2539)

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีความต้องการนำกลุ่มต่างชาติเข้ามาคานอำนาจพ่อค้าคนจีน โดยพ่อค้าและทูตชาวอังกฤษได้เข้ามาเจรจาต่อรองทางการค้า นำไปสู่การตกลงสนธิสัญญาบาวริง ทำให้ชาวอังกฤษมีสิทธิในการพักอาศัยและตั้งร้านค้าภายในกรุงเทพมหานคร สร้างระบบอุตสาหกรรมแหล่งสินค้าสำหรับตะวันตก ก่อให้เกิดกลุ่มพ่อค้าและแรงงานในประเทศ เมื่อระบบอุตสาหกรรมในเมืองเจริญเติบโต จนทำให้ขาดแคลนแรงงานในอุตสาหกรรม การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศ มุ่งไปด้านอุตสาหกรรมทั้งสิ้น การใช้เครื่องจักรทดแทนแรงงานที่ขาดแคลน การสร้างถนนและเส้นทางรถไฟเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรอย่างรวดเร็ว จนท้ายที่สุดในปี พ.ศ. 2451 จังหวัดภูเก็ตแทบไม่มีถนนหลงเหลือเลย ขณะนั้นกรุงเทพมหานคร กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว ด้วยการลงทุนจากพระคลัง ทั้งโรงสีข้าว การขนส่ง การรถไฟ การขนส่งทางเรือ การขุดคลอง การก่อสร้างและพัฒนาที่ดิน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2539)

ปี พ.ศ. 2500 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก เปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ทำให้เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว เน้นระบบการค้าเสรีและการส่งออก เกิดโรงงานอุตสาหกรรมมากมาย กรุงเทพมหานคร ในฐานะท่าเรือและท่าอากาศยานระหว่างประเทศ กลายเป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรม เกิดการรวมตัวของผู้คนเข้ามาแสวงหาอาชีพ แรงงาน และเงิน ในปี พ.ศ. 2511 ประชากรในเมืองหลวง 4.3 ล้านคน ความหนาแน่นเฉลี่ย 15 คนต่อไร่ แสดงถึงจำนวนประชากรในเมืองจำนวนมาก เพราะหางานทำและรับจ้างเป็นแรงงาน (ชมพูนุช พบสุข, 2549) ก่อให้เกิดความเป็นเมือง

ความหมายของเมือง หมายถึง ชุมชนอันเป็นที่ตั้งของเขตสุขาภิบาล เขตเทศบาล เขตเทศบาลเมือง เขตเทศบาลนคร และเขตเมืองพัทยา (สำนักงานผังเมือง, 2539) ตามราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า เป็นกระบวนการที่ชุมชนกลายเป็นเมือง การเคลื่อนย้ายผู้คน การดำเนินกิจการเข้าสู่บริเวณเมือง การขยายตัวของเมืองออกไปทางพื้นที่ เพิ่มจำนวนประชากร หรือการดำเนินกิจการงานต่างๆ มากขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539: 273 อ้างใน (พระมหาสมศักดิ์ ธีรวโส, 2561) นอกจากนี้ ปาริชาติ สุขุม ยังให้ความหมายของความเป็นเมืองว่า เป็นการตั้งถิ่นฐานของประชากรที่เปลี่ยนแปลงจากการกระจายตามพื้นที่ห่างไกล ไม่มีความหนาแน่น เปลี่ยนมาเป็นการตั้งบ้านเรือนรวมตัวอยู่ในขอบเขตพื้นที่จำกัด ทำให้เกิดความหนาแน่นสูง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของประชากรในระยะแรกคือ การเปลี่ยนอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพอื่น ชุมชนเมือง คือ สถานที่ที่มนุษย์ตั้งถิ่นฐานร่วมกัน โดยปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเดิมตามธรรมชาติ ผสมผสานกับสภาพแวดล้อมใหม่ ถูกสร้างขึ้นจากมนุษย์ เพื่ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตในสังคม มีระบบสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นกลไกสำคัญต่อการรวมกลุ่มสังคม สิ่งเหล่านี้สามารถตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ อย่างไม่มีสิ้นสุดของผู้คนในชุมชนเมือง (ปาริชาติ สุขุม, 2526: 17-19 อ้างใน (พระมหาสมศักดิ์ ธีรวโส, 2561)

จากการให้ความหมายของคำว่าเมือง สรุปได้ว่าเมืองเป็นแหล่งรวมของอำนาจรัฐ เศรษฐกิจ และความเจริญ นำพาประชาชนเคลื่อนย้ายเข้ามาในพื้นที่เมือง ทำให้มีประชากรหนาแน่นกว่าพื้นที่อื่น อันเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศ ทศนคติของคนภายนอกมองว่าเมืองเป็นความเลวร้าย เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม มีการเอารัดเอาเปรียบ คูดซิมทรัพย์จากชนบทสู่เมือง เป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม อาชญากรรม และสังคมในเมือง สถานการณ์ความเป็นเมืองของประเทศไทย เมื่อเมืองขยายตัวมากขึ้น ผลกระทบที่เป็นความท้าทายของเมือง 5 ประการ (อรทัย ก๊กผล, 2559) ได้แก่

- การเติบโตและขยายตัวของเมือง แนวโน้มการเพิ่มขึ้นของประชากรเข้ามาในเมืองมากขึ้น เกิดการขยายตัวของเมือง เพื่อรองรับประชากรเข้ามาทำงานและอยู่อาศัย มีสถานที่อำนวยความสะดวกมากมาย ทั้งโรงงานอุตสาหกรรม บริษัทเชิงพาณิชย์ ห้างสรรพสินค้า ถนน และระบบขนส่ง สำหรับการตอบสนองความต้องการของผู้คนสามารถรองรับการดำรงชีวิต โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ถูกสร้างแทนที่สิ่งเดิม ทำให้พื้นที่สีเขียวกลายเป็นอาคารสิ่งปลูกสร้าง
- การเปลี่ยนวิถีชีวิตครอบครัว ลักษณะแวดล้อมในสังคมมีผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คน ความเป็นเมืองทำให้ผู้คนมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น ด้วยวิถีชีวิตที่มีความเร่งรีบ มักทำตามระบบของสังคม ไม่ค่อยมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบสังคมชนบท ทำให้คนมีแนวโน้มเป็นโสดมากขึ้น แต่งงานช้าลง พบข้อมูลสถิติยืนยัน

ประชากรจากประเทศที่มีความเป็นเมืองน้อย จะมีอัตราการเกิดสูง เช่น ประเทศทางแอฟริกา ตรงข้ามกับประเทศที่มีความเป็นเมืองสูงอย่างยุโรป ญี่ปุ่น และอเมริกาเหนือ ทำให้ได้รับการดูแลสุขภาพที่ดี โอกาสทางการศึกษา และโอกาสในการประกอบอาชีพสูง ส่งผลให้แนวโน้มการแต่งงานและมีบุตรต่ำลง เชื่อมโยงไปถึงประชากรผู้สูงอายุมีมากขึ้น กลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ซึ่งประเทศไทยต้องเตรียมรับมือกับผลกระทบนี้ด้วย

- การเพิ่มขึ้นของความไม่ปลอดภัย เมืองเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดอาชญากรรมมากกว่าในพื้นที่ชนบท ถึงแม้จะมีระบบการรักษาความปลอดภัยที่ดี แต่ไม่อาจดูแลได้ถึงความปลอดภัยทางชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะการเผชิญต่อการก่อการร้ายที่ยากต่อการรับมือ มักพบในห้างสรรพสินค้า โรงแรม สถานีขนส่งมวลชน และโรงเรียน ล้วนเป็นสถานที่ที่กระจุกตัวอยู่ในเมืองจำนวนมาก ตลอดจนความไม่ปลอดภัยจากโรคต่างๆ เช่น ไวรัสซาร์ส SARS ในปี พ.ศ. 2546 เป็นผลมาจากการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว และประชาชนที่แออัดในเมือง ทำให้มีโอกาสติดเชื้อโรคจากผู้อื่นได้ง่าย เช่นเดียวกับกรณี COVID-19 แคมีผู้ติดเชื้อเพียง 1 คนอาศัยอยู่ในเมือง สามารถแพร่กระจายเชื้อไวรัสสู่ผู้คนได้ง่าย และเพิ่มปริมาณผู้ติดเชื้ออย่างรวดเร็ว จากโอกาสในการพบปะผู้คน และต้องดำรงชีวิตท่ามกลางผู้คนจำนวนมาก ทำให้ง่ายต่อการแพร่กระจายเชื้อไวรัส
- การเพิ่มขึ้นของชุมชนแออัด ด้านการจัดการที่อยู่อาศัยและการบริการระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในเพียงพอต่อประชาชน ไม่เพียงพอต่อการเข้ามาของประชากร ทำให้พื้นที่ชุมชนมีความแออัด มีบ้านเรือนไม่ได้มาตรฐาน ไม่ถูกสุขลักษณะ และขาดการรักษาความปลอดภัย UN-Habitat ได้เปรียบเทียบชุมชนแออัดเป็นจุดดำของเมือง กล่าวว่าการพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว มักไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกทางสังคม ไม่มีน้ำสะอาด ไม่มีการจัดการขยะและของเสียอย่างถูกสุขลักษณะ สะท้อนภาพความเหลื่อมล้ำทางโอกาสของประชาชน ในการเข้าถึงทรัพยากรในเมือง

ทั้งหมดนี้ ทำให้เห็นการกำหนดนโยบายและสิ่งการรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางของเมืองกรุงเทพมหานคร เป็นความล้มเหลวของนโยบายการกระจายแหล่งอุตสาหกรรม เมื่อเกษตรกรไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ทำให้การประกอบอาชีพเกษตรกรรมของประชาชน มักอยู่ในรูปแบบของการเช่าที่ดิน จึงไม่มีความผูกพันกับถิ่นที่อยู่ (อรทัย ก๊กผล, 2559) เมื่อมีโอกาสหางานหรือโยกย้าย เพื่อโอกาสทางอาชีพการงานและชีวิตที่ดีกว่า สามารถเคลื่อนย้ายได้ง่ายและรวดเร็ว โดยที่อยู่อาศัยเป็นปัญหา

สำคัญจากการพัฒนาเมือง เนื่องจากการเคลื่อนย้ายเข้ามาทำงานในเมือง จำเป็นต้องมีที่อยู่อาศัย แต่รัฐไม่มีการเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับกับสถานการณ์นี้ ทำให้ประชาชนขาดคุณภาพชีวิตขั้นพื้นฐานขาดแคลนรายได้ แม้การเช่าที่อยู่อาศัยก็เป็นเรื่องที่ยาก ส่งผลให้เกิดเลือกพื้นที่ว่างเปล่าในการตั้งถิ่นฐาน แน่แน่นอนว่าประชาชนที่เคลื่อนย้ายเข้าในเมืองมีจำนวนมหาศาล ทำให้เกิดกลุ่มคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกพื้นที่ในเมืองขึ้นมา

2.2.2 คนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมือง

พลวัตของการพัฒนาเมือง ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางความหมายและการใช้ประโยชน์ของที่ดินตามแต่ละบริบทช่วงเวลาและวิถีชีวิตของผู้คน ด้วยอิทธิพลการเข้ามาของระบบอุตสาหกรรมทำให้เกิดการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเจริญเติบโตของเมืองแบบกระจุกตัว เนื่องจาก ผู้คนจากชนบทตัดสินใจเดินทางเข้ามาแสวงหาโอกาสทางรายได้ใหม่ๆ มากยิ่งขึ้น แต่เมืองกลับไม่สามารถรองรับการมีคุณภาพชีวิตและการเข้าถึงที่อยู่อาศัยที่ดีได้ จึงนำมาสู่การเกิดขึ้นของคนจนเมืองและการก่อสร้างที่อยู่อาศัยชั่วคราวตามพื้นที่สาธารณะต่างๆ หรือเรียกว่าชุมชนบุกรุก ดังนั้น การทบทวนวรรณกรรมในเรื่องคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมือง เป็นการอธิบายนิยามความหมาย การเกิดขึ้นของคนจนเมืองและลักษณะที่อยู่อาศัยของพวกเขา รวมถึงการยกตัวอย่างกรณีศึกษาของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมืองกรุงเทพมหานคร

คนจนเมือง

การเติบโตของเมืองกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการเติบโตกระจุกตัวอยู่ที่เมือง ทั้งอุตสาหกรรม การค้า การบริการ การศึกษา การจ้างงาน และประชากร เมื่อจำนวนผู้คนในเมืองเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อความต้องการใช้ที่ดินและที่อยู่อาศัย โดยต้องราคาถูก ติดกับแหล่งประกอบอาชีพ และอยู่ใกล้เสียงคนรู้จักพอที่จะฟังกันได้ และปัจจัยเหล่านี้ไม่สามารถหาได้ง่ายในเมือง คนจนเมืองจึงเลือกอยู่อาศัยกันแบบไม่เป็นทางการ เช่น การบุกเบิกพื้นที่ว่างเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยเอง การเช่าบ้านหรือเช่าห้องในชุมชนแออัด นำมาสู่ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับสถานภาพของชุมชนและผู้อยู่อาศัย ทำให้ขาดโอกาสได้รับสิทธิและสวัสดิการของรัฐ ยิ่งตอกย้ำความเป็นคนจนเมืองมากขึ้น (สมสุขบุญญาบัญชา, 2546)

จากการทบทวนวรรณกรรมประเด็นคนจนเมืองพบว่า มีการกล่าวถึงความหมายและลักษณะของคนจนเมืองแตกต่างกันไป ซึ่งมีพัฒนาการศึกษาประเด็นคนจนเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ในกลุ่มนักวิชาการ นักเศรษฐศาสตร์ หรือนักสังคมศาสตร์ ให้ความหมายของคำว่า คนจน เป็นบุคคลที่มีภาวะไร้สมบัติ ขาดแคลนปัจจัยสี่ เป็นผู้มิรายได้ไม่เพียงพอต่อการรับประทานอาหารตามโภชนาการ ในขณะที่งานศึกษาเกี่ยวกับคนจนมีจำนวนไม่มากนัก ทำให้สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ ได้จำกัดนิยามของคนจนในมิติทางเศรษฐกิจตามแนวคิดเส้นความยากจนเท่านั้น ไม่มีการพิจารณาจากมิติทางสังคมในฐานะของชาวบ้านหรือคนยากจนเลย แสดงถึงการจำกัดมุมมองการศึกษาความยากจน แม้ว่าทางเศรษฐศาสตร์จะอ้างว่า ตัวแปรทางสังคมและการเมืองสามารถใช้วัดได้ยาก แต่ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในสังคม จึงต้องได้รับการศึกษาและแก้ปัญหา ทำให้เกิดความสนใจศึกษาคนจนที่ด้อยโอกาสทางสังคมและกำลังประสบภาวะทางเศรษฐกิจ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2564)

ในขณะที่วงการวิชาการสายสังคมศาสตร์ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เริ่มพิจารณาถกเถียงประเด็นความยากจนในมิติสังคมมากขึ้น ดังคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2541) ได้คำนึงถึงคนจนในมิติทางสังคมว่า เป็นคนจนทางการเงิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ขาดความรักความเอาใจใส่ทางครอบครัวและชุมชน การไม่ได้รับการศึกษา ด้อยอำนาจและขาดการมีส่วนร่วมทางการเมือง เห็นได้จากการที่คนจนจะมาจากภาคชนบทหรือภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นผลมาจากความถดถอยของเศรษฐกิจในภาคการเกษตร ทำให้รายได้ของเกษตรกรไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เกิดเป็นแรงผลักดันให้เกษตรกรออกไปทำงานเพิ่มเติม ขณะเดียวกันการสนับสนุนนโยบายของภาครัฐในการพัฒนาอุตสาหกรรมและการค้า เกิดการเพิ่มอัตราการจ้างงาน จนดึงดูดเกษตรกรออกจากชนบทมาประกอบอาชีพแรงงานในเมือง ก่อให้เกิดคนจนเมือง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2564)

ดังนั้น คนจนเมืองเป็นบุคคลผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดหรือชุมชนอื่นๆ ในเมือง เป็นกลุ่มผู้ได้รับความเหลื่อมล้ำทางสังคม ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง อันเป็นผลจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ได้ดึงดูดประชากรจากภูมิภาคต่างๆ เข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร อคิน รพีพัฒน์ และคณะ (2525) อธิบายถึงสาเหตุการเข้ามาของผู้คนในเมืองว่า เกิดขึ้นจากหลากหลายปัจจัย ภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมและนโยบายกระจายอุตสาหกรรม ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนวิถีการเกษตรแบบผสมผสานเป็นพืชเชิงเดี่ยว เน้นการผลิตค้าขายมากกว่าใช้ภายในครัวเรือน ทำให้เกษตรกรต้องพึ่งพาระบบการตลาดที่ผูกขาดกับเอกชน เพื่อหาเงินซื้อของกินของใช้ เกษตรกรจึงต้องทำงานหนักมากขึ้น แต่กลับมีรายได้น้อยลง (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) เพราะราคาผลผลิตตกต่ำ ประกอบกับการถูกแย่งชิงทรัพยากรของเอกชน เป็นวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจทุนนิยม ทำให้เกษตรกรผู้ขาดแคลนเงินทุนในการครอบครองที่ดิน ต้องเป็นผู้เช่าที่ดินของเอกชนเพื่อทำการเกษตร เมื่อเทียบกับการทำงานในระบบอุตสาหกรรม ทำให้ง่ายต่อการโยกย้ายที่อยู่อาศัยและอาชีพเข้ามาในเมือง อีกทั้งความเหลื่อมล้ำทางสังคม ด้านสาธารณสุข โอกาสทางการศึกษา โครงสร้างทางการเมืองที่กำหนดนโยบายพัฒนาส่วนกลาง การจัดสรรทรัพยากร และงบประมาณไม่ถึงส่วนท้องถิ่น (สักรินทร์ แซ่ภู, 2556)

วิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ตอกย้ำคนจนเมืองได้ประสบความยากลำบากเพิ่มขึ้น ทั้งการถูกไล่ออกจากงาน โดลดเงินเดือน และอัตราการจ้างงานลดลง ทำให้รายได้ครัวเรือนลดน้อยลง พร้อมกับการเพิ่มขึ้นของค่าใช้จ่ายและภาระหนี้สินของครอบครัว ด้วยการเข้ามาของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ทำให้ประชาชนต้องใช้ค่าใช้จ่ายกับปัจจัยการผลิตและการบริโภคมากขึ้น (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับคนจนเมือง ไม่สามารถพิจารณาทางเศรษฐกิจได้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องศึกษาถึงบริบททางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรและการเมือง โดยมีการจำแนกเป็นกลุ่มคนจนเมืองที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่และไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ (สักรินทร์ แซ่ภู, 2556)

1. คนจนเมืองที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิทธิ ความมั่นคงในที่ดิน ที่อยู่อาศัย และอาชีพ
2. คนจนเมืองที่ไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ เป็นกลุ่มคนชายขอบของสังคม ทั้งคนไร้บ้าน แรงงานต่างชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น

ทั้ง 2 ประเภทในข้างต้น มีความซ้อนทับของมิติความหมายและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาจากปัจจัยทางการเมือง ทั้งนโยบายรัฐ การถูกขับไล่ หรือปัญหาส่วนบุคคล ด้วยการเจริญเติบโตของเมือง ทำให้ทรัพยากรที่ดินในเมืองมีอย่างจำกัด ซึ่งที่ดินเป็นสิ่งสำคัญต่อการสร้างที่อยู่อาศัย เมื่อมูลค่าของที่ดินในเมืองเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง คนจนเมืองจึงไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้นำมาสู่การบุกรุกที่ว่างในการสร้างบ้านชั่วคราว และส่งผลกระทบยาวต่อสถานภาพทางกฎหมาย การได้รับสิทธิและสวัสดิการจากรัฐ จึงสามารถระบุลักษณะของคนจนเมือง ดังนี้

1. ลักษณะการอยู่อาศัยทางกายภาพ การอยู่อาศัยที่ดินของผู้อื่น เช่น ที่บุกเบิกสาธารณะ ที่บุกรุกของรัฐหรือเอกชน การเช่าอยู่อาศัยของรัฐ การเคหะแห่งชาติ หรือเป็นชุมชนบุกรุกที่ย้ายไปอยู่สถานที่ใหม่ โดยมีสภาพบ้านเรือนหนาแน่น ทางเดินคับแคบ
2. อาชีพและรายได้ ส่วนใหญ่เป็นอาชีพรับจ้างทั่วไป ค่าขาย รับซื้อของเก่า ขับรถมอเตอร์ไซค์รับจ้าง ทำให้คนจนเมืองมีรายได้น้อยและไม่แน่นอน
3. มีความสัมพันธ์ทางสังคมจากการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน
4. การได้รับสวัสดิการขั้นพื้นฐาน เพราะการอยู่อาศัยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้คนจนเมืองขาดการเข้าถึงระบบสาธารณูปโภค หรือได้รับค่าใช้จ่ายสูงกว่าปกติ ทั้งค่าน้ำประปา ไฟฟ้า และการจัดเก็บขยะ เป็นต้น (สมสุข บุญญะบัญชา, 2546)

องค์ประกอบในข้างต้น ทำให้คนจนเมืองถูกมองในด้านลบ จากสภาพการอยู่อาศัยที่ทรุดโทรมภายในชุมชนแออัด เป็นแหล่งยาเสพติด การพนัน และอาชญากรรม คนจนเมืองได้รับผลมาจาก

ต้นทุนชีวิต ทั้งการศึกษา ทุน อาชีพ และเครือข่ายทางสังคมน้อย ทำให้พวกเขาต้องประกอบอาชีพที่มีรายได้น้อยและไม่แน่นอน เช่น เป็นแรงงานรับจ้างรายวัน บริการขับรถ เก็บของเก่า หรือค้าขาย ส่งต่อความไม่สามารถอยู่อาศัยที่ดินแบบถูกต้องตามกฎหมาย จึงต้องเข้ามาในพื้นที่รกร้างว่างเปล่า จนการพัฒนาเมืองเพิ่มมากขึ้น เจ้าของที่ดินต้องการนำกลับไปใช้ประโยชน์ ทำให้คนจนเมืองกลายเป็นผู้บุกรุก และถูกไล่ออกจากพื้นที่ นำมาสู่การรวมตัวกันต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิอยู่อาศัยอย่างมั่นคง ด้วยการทำสัญญาเช่าที่ดินระยะยาว หรือโครงการโฉนดชุมชน (วิชาญ โภภินทร์, 2555) กล่าวได้ว่าคนจนเมืองในชุมชนแออัดหรือชุมชนบุกรุก มักถูกมองว่าเป็นแหล่งของมลพิษและปัญหาทางสังคม ทั้งการเกิดอาชญากรรม มิจฉาชีพและยาเสพติด กลายเป็นมายาคติที่กีดกันคนจนเมืองออกจากสังคมว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีความรับผิดชอบและสร้างปัญหาให้กับสังคม รัฐจึงมองว่าเป็นสิ่งที่ควรรื้อทิ้งออกจากสังคม (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) แม้ว่าสาเหตุของการเกิดขึ้นของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก จะเป็นผลมาจากนโยบายของรัฐบาลก็ตาม

ชุมชนบุกรุกในเมือง

การพัฒนาความเจริญและศูนย์กลางเศรษฐกิจ ได้ดึงดูดผู้คนเข้ามาสู่กรุงเทพมหานคร เมื่อประชาชนที่เข้ามาทำงานในเมือง ได้รับรายได้ที่ดีขึ้น มักชักชวนญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง เคลื่อนย้ายเข้ามาทำงานในเมืองเช่นเดียวกัน รวมถึงการเข้ามาด้านการศึกษา มีส่วนยกฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในสูงขึ้น ดังนั้นประชาชนจำนวนมากเดินทางเข้ามาในตัวเมือง จึงจำเป็นต้องตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะด้วยชั่วคราวหรือถาวร ส่วนน้อยที่จะมีบ้านเรือนเป็นของตนเอง หรือสามารถอยู่อาศัยกับญาติพี่น้องได้ นำมาสู่การรวมกลุ่มเป็นชุมชนแออัดตามแหล่งประกอบอาชีพต่างๆ ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีลักษณะเหมือนและต่างกันออกไปตามบริบทของผู้คนและพื้นที่

เนื่องจาก คนจนเมืองจำเป็นต้องลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ทั้งค่าเช่าที่อยู่อาศัยและค่าเดินทาง เมื่อรัฐบาลไม่สามารถจัดการกับมูลค่าของที่ดินในเมือง ไม่มีนโยบายจัดหาที่อยู่อาศัยให้กับคนกลุ่มนี้ ในขณะที่สังคมต้องการกำลังแรงงานจากพวกเขา ทำให้พวกเขาเลือกหาที่อยู่อาศัยให้กับตนเอง เพื่อใช้เงินน้อยที่สุด โดยมีลักษณะเป็นรูปแบบที่อยู่อาศัยในที่ดินของผู้อื่น ทั้งรัฐ ที่ดินเอกชน และที่ดินสาธารณะ เป็นชุมชนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน เข้าไปบุกรุกในที่ดินว่างเปล่า เช่น ที่ดินริมคลอง ที่ดินใต้สะพาน ที่ดินริมทางรถไฟ เป็นต้น กระจายเป็นกลุ่มขนาดเล็ก อาจชวนญาติพี่น้องเข้ามาอยู่อาศัยด้วยกัน เพิ่มปริมาณบ้านเรือนจนหนาแน่น (ชมพูนุช พบสุข, 2549) ดังกรณีชุมชนคลองเตย ปี พ.ศ. 2490 การท่าเรือแห่งประเทศไทยได้ก่อสร้างท่าเรือนานาชาติและโกดังเก็บสินค้า ทำให้เกิดความต้องการแรงงานในการขนถ่ายสินค้าจำนวนมาก ทำให้เกิดแรงดึงดูดผู้คนจากต่างจังหวัดเข้ามาทำงานเป็นแรงงานในเมือง จนเริ่มตั้งถิ่นฐานบริเวณแห่งท่ามาหากิน เดิมมีผู้อยู่อาศัยประมาณ 200

ครอบครัว แต่ในปี พ.ศ. 2548 มีจำนวนผู้อยู่อาศัยประมาณ 52,821 ครอบครัว แบ่งเป็นที่ดินกรรมสิทธิ์การทำเรือแห่งประเทศไทย ที่ดินของเอกชนและส่วนราชการอื่นๆ (จันทนา เบญจทรัพย์, 2548)

การพัฒนาชุมชนแออัดคลองเตย เปรียบเสมือนภาพสะท้อนการเกิดขึ้น การขยายและการดำรงอยู่ของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกอื่นๆ ด้วยนโยบายการพัฒนาประเทศเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจศูนย์กลาง ทำให้ไม่เกิดการกระจายรายได้อย่างเท่าเทียมกันของเมืองกับชนบท นำมาสู่การเข้ามาและขยายตัวของจำนวนประชากรในเมือง พร้อมกับการเกิดขึ้นของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมืองอย่างรวดเร็ว (จันทนา เบญจทรัพย์, 2548) เช่นเดียวกับกรณีของชุมชนริมทางรถไฟมักกะสัน เป็นชุมชนแออัดบนพื้นที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย เดิมมีการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยของพนักงานการรถไฟเพียงไม่กี่หลัง จนมีการพัฒนาพื้นที่ให้มีความเจริญมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มากขึ้น มีการต่อเติมห้องเช่าให้กับคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัย จนมีการขยับขยายพื้นที่ไปจนถึงบริเวณใต้ทางด่วน แม้ว่าชุมชนจะก่อตั้งขึ้นในระยะถอยร่นตามกฎหมายของการรถไฟแห่งประเทศไทย แต่ยังคงประสบปัญหาตามมามากมาย เช่น ความไม่สามารถเข้าถึงระบบสาธารณสุขไปทั่ว การถูกไล่ออกจากชุมชน และไม่สามารถก่อตั้งชุมชนได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย (อนณ โสมนัต, 2559)

กรณีของชุมชนพัฒนาบ่อนไก่ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2516 เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนขนาดใหญ่ จากคนจนเมืองที่ถูกไล่ออกจากที่ดินเดิม อพยพมาจากชนบท หรือย้ายออกจากบ้านเช่าราคาแพง โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราวประมาณ 70 - 80 ครอบครัว จนเวลาผ่านไปชาวบ้านเข้ามาปลูกบ้านเรือนมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ด้วยการชักชวนจากกลุ่มเพื่อนและญาติพี่น้อง ทำให้เกิดการขยายเป็นชุมชนแออัดขนาดใหญ่ ปี พ.ศ. 2546 มีการเข้ามาของกลุ่มตำรวจและทนายความ แจ้งกับชาวบ้านให้ย้ายออกจากที่ดินให้เร็วที่สุด นำมาสู่การต่อสู้ของชาวบ้านกับรัฐ เพื่อเจรจาต่อรองขออยู่อาศัยในพื้นที่นี้ต่อไป (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547a) อย่างไรก็ตาม พบกรณีที่เจ้าของที่ดินอนุญาตให้เช่าอยู่อาศัย แต่ถ้าหากเจ้าของที่ดินต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินนั้น และไม่อนุญาตให้ผู้เช่าอยู่เดิมเช่าอยู่อีกต่อไป จากสถานะผู้เช่าที่ดินก็กลายเป็นผู้บุกรุกที่ดินได้ ในบางชุมชนได้เช่าอยู่อาศัยมาเป็นเวลา 10 - 20 ปี จนกระทั่งมีการตัดถนนผ่านชุมชน เจ้าของที่ดินก็ไล่ออกจากอยู่อาศัย เพราะมูลค่าของที่ดินสูงขึ้น และต้องการนำไปใช้ประโยชน์ (ชมพูนุช พบสุข, 2549)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นจะเห็นได้จากกรณีหมู่บ้านวัดญวน สะพานขาว เป็นอีกชุมชนแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร มีคนจนเมืองเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณปี พ.ศ. 2493 เริ่มต้นจากการสร้าง

บ้านชั่วคราวในที่ดินว่างเปล่า โดยไม่ต้องขออนุญาต และไม่ถูกขับไล่รบกวน เพราะในอดีตเป็นที่ดินไม่มีราคาสูง และมีสภาพแวดล้อมน่ากลัว จนกระทั่งปี พ.ศ. 2513 เกิดข้อพิพาททางที่ดินของวัดญวน กับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพราะไม่ปรากฏโฉนดที่ดินบริเวณนี้ เป็นเพียงสถานที่ได้รับพระราชทานมา ท้ายที่สุดข้อพิพาทจบลงด้วยการแบ่งพื้นที่การถือกรรมสิทธิ์ (ม.ร.ว. อคินรพีพัฒน์, 2547) จากกรณีศึกษาชุมชนแออัดในเมือง แสดงถึงคนจนเมืองไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมายได้ ทำให้เกิดชุมชนบุกรุกในเมืองจำนวนมาก นำมาสู่ปัญหาการไม่ได้รับทะเบียนบ้าน เนื่องจากการผิดพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร โดยการสร้างอาคารบ้านเรือนแบบไม่ได้รับอนุญาต รวมถึงนัยยะแอบแฝงว่า การออกทะเบียนบ้านก็เทียบเท่ากับการยอมรับการบุกรุกของชุมชน ทำให้เป็นปัญหาเรื้อรังและไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาอย่างถูกต้อง จึงไม่ได้รับสาธารณูปโภคที่จำเป็น อย่างการขุดตักน้ำประปาและไฟฟ้า ดังนั้นคนจนเมืองต้องซื้อน้ำประปาและไฟฟ้าจากบ้านเรือนใกล้เคียงในราคาแพง นอกจากนี้ บางชุมชนที่มีทะเบียนบ้าน การประปาก็ไม่สามารถเดินท่อเข้าชุมชนได้ หากไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดิน รวมถึงปัญหาอื่นๆ ยกตัวอย่างด้านเศรษฐกิจ คนจนเมืองที่มีรายได้ต่ำหรือไม่มีอาชีพมั่นคง เช่น อาชีพแรงงานนอกระบบที่ไม่มีประกันสังคมรองรับ โดยการถูกไล่ออกที่เป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด มักเกิดกับชุมชนบุกรุกที่ดินว่างเปล่า หรือชุมชนเช่าที่ดินระยะสั้น มีความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557)

การทบทวนวรรณกรรมเรื่องคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมือง ได้สะท้อนภาพของความเหลื่อมล้ำทางสังคม อันเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจ ผลักดันให้เกิดการเข้ามาของแรงงานต่างจังหวัดอพยพเข้ามาในเมือง เป็นกลุ่มคนจนในเมืองที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ว่างเปล่า รวมตัวกันเป็นชุมชนบุกรุกในเมืองแห่งหนึ่ง จำเป็นอย่างยิ่งต่อการแก้ไขปัญหา ต้องรื้อถอนออกจากสังคม ดังกรณีศึกษาในข้างต้น ทำให้เห็นโครงสร้างทางสังคมและการเมืองของชุมชน บทบาทของผู้นำชุมชนที่พยายามผลักดันและพัฒนาชุมชน แม้ว่าการศึกษาชุมชนที่เป็นหน่วยทางสังคมขนาดเล็ก จะไม่สามารถเป็นภาพแทนของสังคมขนาดใหญ่ได้ แต่ทำให้เห็นกระบวนการรูปแบบหนึ่ง อาจนำมาไปปรับใช้หรือเป็นกรณีตัวอย่างให้กับชุมชนอื่นได้ รวมถึงการต่อรองต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ดังนั้นการทบทวนวรรณกรรมเรื่องการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนบุกรุกในเมือง สามารถสร้างความเข้าใจรูปแบบการจัดการกับปัญหาดังกล่าวในบริบทของรัฐและประชาชน

2.2.3 การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนบุกรุกในเมือง

การเข้ามาของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก เป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศ อย่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับแรก ปี พ.ศ. 2504 ได้สร้างแรงผลักดันให้คนจากชนบทเคลื่อนย้ายสู่เมือง เมื่อรัฐไม่สามารถรองรับการเข้ามาของคนกลุ่มนี้ได้ ประกอบกับพวกเขาไม่มีต้นทุน

มากเพียงพอต่อการเช่าหรือซื้อที่อยู่อาศัย จึงต้องอาศัยที่ดินรกร้างว่างเปล่า เป็นสาเหตุให้เกิดชุมชนแออัดมาเป็นเวลานาน อีกทั้งรัฐมีมุมมองต่อชาวบ้านที่อยู่อาศัยในที่ดินของรัฐ หรือที่สาธารณะว่าเป็นผู้บุกรุก นำมาสู่การเลือกใช้มาตรการทางกฎหมายเป็นหลัก แน่แน่นอนว่าส่งผลกระทบต่อคนจนเมืองในชุมชนบุกรุกอย่างมาก ดังนั้น การทบทวนวรรณกรรมส่วนนี้ เป็นการนำเสนอวิธีการแก้ปัญหาชุมชนบุกรุกระหว่างภาครัฐกับประชาชน ดังนี้

ภาครัฐ

รัฐบาลได้แก้ปัญหาชุมชนบุกรุก ด้วยการจัดหาที่อยู่อาศัยในรูปแบบนิคมสร้างตนเอง โดยสร้างอาคารให้เช่าซื้อราคาถูก หรือจัดการหาบ้านพร้อมที่ดินให้ประชาชนเช่าซื้อระยะยาว แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ รวมถึงการจัดตั้งการเคหะแห่งชาติ เพื่อสร้างแฟลตให้ประชาชนเช่าซื้อที่อยู่อาศัย และช่วยเหลือทางการเงินสำหรับผู้ต้องการมีที่อยู่อาศัยของตนเอง (ชมพูนุช พบสุข, 2549) โดย Ceinwen Giles (2001) แบ่งนโยบายที่อยู่อาศัยของรัฐบาลไทยเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

การสร้างที่อยู่อาศัยแบบเคหะสงเคราะห์ (พ.ศ. 2483 - 2520) ประเทศไทยเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่อยู่อาศัย เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2485 มีการจัดตั้งส่วนงานเคหะในกองพัฒนาสังคมและสำนักงานเคหะ ต่อมาในปี พ.ศ. 2496 ได้ก่อตั้งธนาคารอาคารสงเคราะห์ เพื่อทำหน้าที่สนับสนุนงบประมาณของที่อยู่อาศัยกับผู้มีรายได้น้อย ขณะเดียวกันต่างประเทศกำลังให้ความสนใจปัญหาที่อยู่อาศัย ส่วนรัฐบาลไทยก็ให้ความสนใจกับการพัฒนาที่ดินเช่นกัน แต่เน้นการเพิ่มมูลค่าให้กับที่ดินมากกว่า เพราะในปี พ.ศ. 2495 - 2513 สำนักงานปรับปรุงชุมชนทำหน้าที่ไล่อพยพชุมชนและสร้างแฟลตให้กับผู้ถูกไล่อพยพ (วิชญา โกมินทร์ และบวร ทรัพย์สิงห์, 2557)

ครั้งแรกของการไล่อพยพที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง ในปี พ.ศ. 2503 เป็นการไล่อพยพคนจนเมืองออกจากชุมชนกว่าหนึ่งหมื่นคน ด้วยเหตุผลที่ว่า “แหล่งเสื่อมโทรมนี้ตั้งอยู่ใกล้พระราชวังของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากเกินไป” โดยมีข้อเสนอเงินชดเชย และการเคหะได้สร้างที่อยู่อาศัยแบบเคหะสงเคราะห์ให้กับผู้มีรายได้น้อยในพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางเดิม ก่อให้เกิดแฟลตดินแดงและแฟลตห้วยขวาง ในฐานะของคนจนเมืองที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบ มองว่าที่อยู่อาศัยในลักษณะดังกล่าวไม่ตอบสนองความต้องการ ทั้งที่อยู่อาศัยห่างไกลสถานที่ทำงานและระบบขนส่งมีจำกัด ทำให้มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางและระยะเวลามากขึ้น นอกจากนี้ สถานที่อยู่อาศัยไม่เหมาะสมกับการประกอบอาชีพ ด้วยห้องขนาดเล็ก อยู่ติดกัน และมีระบบน้ำประปาไม่ดี ถึงกับมีคำกล่าวว่า “แย่งยิ่งกว่าอยู่ในสลัมเดิมอีก” (วิชญา โกมินทร์, 2555)

ยุคริโอแลงแหล่งเสื่อมโทรม (พ.ศ. 2516 - 2520) รัฐบาลมุ่งสร้างอาคารสงเคราะห์แบบแฟลตให้เช่า เช่น แฟลตห้วยขวาง แฟลตบ่อนไก่ แฟลตท่าทราย และแฟลตคลองเตย พร้อมกับทัศนคติที่มี

ต่อชุมชนเหล่านี้ว่า เป็นแหล่งเสื่อมโทรมปัญหาใหม่ของเมือง ที่จะต้องไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป จึงแก้ปัญหาด้วยการไล่อ้อยอย่างเร่งด่วน และจัดหาที่อยู่อาศัยให้กับผู้มีรายได้น้อย เพื่อไม่ให้มีแหล่งเสื่อมโทรมอยู่เลย ทำให้มีการรื้อชุมชนบริเวณถนนราชดำเนิน สำหรับการสร้างอาคารราชดำเนิน ส่วนการรื้อชุมชนหน้ากรมทางหลวง พื้นที่บริเวณนั้นกลายเป็นกระทรวงการต่างประเทศ ส่วนกลุ่มคนจนเมืองที่ถูกไล่อ้อย ต้องย้ายออกไปสร้างชุมชนที่อื่น จนปี พ.ศ. 2519 การเคหะแห่งชาติได้จัดแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยปีละ 20,000 หน่วย สำหรับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยกว่า 1,500 บาท, รายได้ 1,500 – 3,000 บาท และรายได้ 3,000 – 5,000 บาท แต่โครงการไม่ประสบความสำเร็จ รัฐบาลให้เหตุผลว่าราคาที่อยู่อาศัยสูงเกินความสามารถในการจ่ายของคนจนเมือง พวกเขาไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ จึงเลือกขายสิทธิ์การอยู่อาศัยให้กับผู้มีฐานะมากกว่า กลายเป็นกลุ่มคนชนชั้นกลางเข้ามาอยู่อาศัยแทน ส่วนคนจนเมืองก็กลับไปสร้างชุมชนบุกรุกที่อื่นเหมือนเดิม(วิชญา โกมินทร์ และบวร ทรัพย์สิงห์, 2557)

แนวคิดการจัดที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองแบบการปรับปรุงในพื้นที่เดิม ช่วงปี พ.ศ. 2520 – 2530 เป็นการช่วยปรับปรุงพื้นที่อยู่อาศัยเดิมและก่อสร้างบางส่วนเพิ่มเติม เพื่อความสอดคล้องของวิถีชีวิตและความต้องการของกลุ่มคนจนเมือง เป็นวิธีการเปลี่ยนรูปแบบการแก้ปัญหา ด้วยการให้ทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์กับตนเอง เช่น โครงการสร้างบ้านบางส่วน เมื่อชุมชนบุกรุกในเมืองมีโอกาสได้กรรมสิทธิ์ที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง พวกเขาสามารถปลูกสร้างและต่อเติมที่อยู่อาศัยตามแต่ละครอบครัว โดยรัฐจะส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กร เพื่อดำเนินงานช่วยเหลือตัวเอง และพึ่งตัวเองให้มากที่สุด กลุ่มเป้าหมายของโครงการนี้ คือผู้มีรายได้น้อย แต่มีความสามารถในการจ่ายค่าที่อยู่อาศัย ต่อมาในปี พ.ศ. 2526 – 2543 รัฐบาลให้ความสำคัญกับความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองมากขึ้น เกิดเป็นโครงการพืชนคร ด้วยการย้ายผู้อยู่อาศัยไปที่อยู่ใหม่ อาจอยู่ใกล้หรือไกลจากสถานที่เดิม มีการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ปรับปรุงลักษณะทางกายภาพ อย่างถนน ทางระบายน้ำ และใช้เช่าที่ดินในระยะยาว การปรับปรุงให้อยู่ในที่เดิม แต่สร้างใหม่ทั้งหมด และการแบ่งแปลงที่ดิน เพื่อใช้ประโยชน์ระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้อยู่อาศัยเดิม เป็นโครงการที่ตอบสนองผู้มีรายได้น้อยและอาศัยอยู่ในชุมชนบุกรุก (วิชญา โกมินทร์ และบวร ทรัพย์สิงห์, 2557)

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของแนวทางการแก้ไขปัญหาของรัฐบาล ช่วงแรกได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดว่า ชุมชนของคนจนเมืองต้องถูกกำจัดให้หมดไป และเคลื่อนย้ายคนไปที่อยู่อาศัยอย่างเป็นทางการเรียบร้อย เป็นการแก้ไขปัญหที่ปลายเหตุ เพราะชาวบ้านขายสิทธิของตนเองให้กับผู้อื่น เพราะรายได้น้อยไม่พอต่อค่าใช้จ่ายที่อยู่อาศัย และอาคารที่อยู่อาศัยแบบแฟลต ไม่เหมาะกับวิถีชีวิตของคนจนเมืองเหล่านี้ หากอยู่ในชุมชนแออัด พวกเขาสามารถทำการค้าขายหน้าบ้านได้ ใกล้สถานที่ทำงาน มีแหล่งทำงานใกล้เคียง หรือค่าเดินทางไปทำงาน ล้วนเป็นค่าใช้จ่ายเพิ่มเติม เป็นข้อ

วิพากษ์ต่อวิธีการแก้ปัญหาของรัฐบาลว่า ไม่สร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยและการดำรงชีวิต ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการทำมาหากิน (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) จนมีการปรับเปลี่ยนเปลี่ยนวิธีการแก้ปัญหา เพื่อสอดคล้องการลักษณะวิถีชีวิตของคนจนเมืองเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันขบวนการประชาสังคม ได้ดำเนินการขับเคลื่อนอย่างการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยและการดำรงชีวิตของคนจนเมือง กลายเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคง

โครงการบ้านมั่นคงเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2547 เพื่อตอบสนองนโยบายแก้ปัญหาความยากจนของรัฐ โดยเจ้าของชุมชนเป็นแกนหลักในการพัฒนาและร่วมมือกับหน่วยงานพัฒนาต่างๆ ให้เกิดการแก้ปัญหาอย่างครอบคลุมในพื้นที่ ทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม สภาพแวดล้อม และการจัดการระบบสวัสดิการของชุมชน ทำให้คุณภาพชีวิตของคนจนเมืองดีขึ้น ต่อมาปี พ.ศ. 2548 – 2551 โครงการบ้านมั่นคงมีเป้าหมายรวมกลุ่มแก้ปัญหาความยากจนด้านที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง เริ่มจากการสร้างความมั่นคงในการครอบครองที่ดินสำหรับการอยู่อาศัย พร้อมพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และที่อยู่อาศัย ความน่าสนใจของพัฒนาการโครงการบ้านมั่นคงคือ การปรับปรุงที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองไปตามเงื่อนไขเชิงพื้นที่และความต้องการของชุมชน (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) เช่น

1. การปรับปรุงชุมชนให้มั่นคงในที่ดินเดิม เป็นการคงรูปแบบชุมชนเดิมต่อไป อาจปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค ทางเดิน และสภาพแวดล้อมในชุมชน แต่กรณีนี้ชุมชนจะขาดความมั่นคงในที่ดิน เพื่อการอยู่อาศัยระยะยาว
2. การปรับผังแปลงที่ดินใหม่ โดยพยายามคงโครงสร้างเดิม เป็นการปรับปรุงรูปแบบชุมชนเดิม แต่พัฒนาแผนผังโครงสร้างที่ดินและสาธารณูปโภคพื้นฐานที่ดีขึ้น รวมถึงการรื้อย้ายบ้านบางส่วน เพื่อไม่สร้างความบอบซ้ำให้กับชุมชนมากนัก อาจเสียค่าที่ดินในกรณีเช่าระยะยาว หรือรื้อชุมชนเดิม ทำให้ได้ความมั่นคงในการอยู่อาศัยและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง
3. การแบ่งปันที่ดิน ในกรณีที่เจ้าของกรรมสิทธิ์ต้องการนำที่ดินไปใช้ ทำให้เกิดการประสานประโยชน์ระหว่างชุมชนและเจ้าของที่ดิน โดยเจ้าของที่ดินให้เช่าหรือขายที่บางส่วนให้ชุมชน ราคาถูก แลกกับการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เหลือ ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงระยะยาว หรือมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน
4. การก่อสร้างรูปแบบใหม่ในที่ดินเดิม เป็นการรื้อย้ายภายในบริเวณเดิม จากจุดหนึ่งไปอีกจุดหนึ่ง แล้วให้สัญญาเช่าระยะยาว เมื่อชุมชนมีโอกาส มีความมั่นคง ชาวบ้านก็พร้อมลงทุนรื้อย้ายหรือสร้างชุมชนใหม่ในที่ดินเดิม ทำให้ชุมชนยังคงคุ้นชินกับสภาพแวดล้อม มีอาชีพ

และแหล่งงานเหมือนเดิม จึงไม่ต้องปรับตัวมากนักและมีความมั่นคงด้วยการเช่าที่ดินระยะยาว

5. การรื้อย้ายชุมชนออกไปอยู่ที่ใหม่ ทำให้ชุมชนต้องอยู่ไกลจากชุมชนเดิม ทั้งแหล่งงาน สถานศึกษา และค่าเดินทาง ต้องสร้างชีวิตและสังคมใหม่ จึงมีภาระค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูงในการซื้อที่ดินและก่อสร้างบ้าน แต่มีความมั่นคง เพราะได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินและการอยู่อาศัยสามารถพัฒนาต่อยอดสภาพแวดล้อมชุมชนได้อย่างเต็มที่ (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553)

ภาคประชาชน

ขบวนการชาวบ้านที่มีการต่อสู้ด้วยการเดินขบวน ชุมชนประท้วง และรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายคือ สมัชชาคนจน ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2538 เป็นการเคลื่อนไหวของคนจนจากชุมชนต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐในการแย่งชิงทรัพยากร ทั้งดิน น้ำและป่าไม้ โดยปัญหาสำคัญของคนจนเมืองคือ การไร้ที่อยู่อาศัย ต้องอยู่ในที่ดินสาธารณะอย่างแออัด ประสบกับปัญหาการถูกไล่รื้อและขาดสาธารณูปโภค ทำให้มีข้อเรียกร้องของชุมชนแออัด ได้แก่ การชะลอการรื้อย้ายที่ดิน การยุติการใช้ความรุนแรงแก้ปัญหา ข้อเรียกร้องเกี่ยวกับสาธารณูปโภคและทะเบียนบ้าน เสนอให้รัฐออกนโยบายแก้ปัญหาชุมชนแออัด ประกาศใช้ที่ดินของรัฐในการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง พร้อมเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดระดับชาติ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541)

เป้าหมายของสมัชชาคนจนคือ การสร้างอำนาจความเข้มแข็งให้แก่ชาวบ้าน ประชาชนต้องเป็นผู้กำหนดแนวทางการพัฒนา เพื่อได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างแท้จริง และคนจนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน โดยต้องแก้ปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนเป็นอันดับแรก เพราะความเดือดร้อนของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาเชิงโครงสร้าง และชาวบ้านไม่สามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจได้ ดังนั้นการรวมกลุ่มชุมนุมเสนอข้อเรียกร้อง เป็นการสร้างอำนาจของประชาชน ด้วยการเดินขบวนหรือการเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้แก่ผู้เข้าร่วมชุมชนว่า อำนาจเป็นของตัวเอง และกล้าที่จะถอนเอาคืนจากตัวแทนนำมาสู่การผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและกฎหมาย (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541)

ในปี พ.ศ. 2540 เกิดปรากฏการณ์รวมกลุ่มของคนจนเมือง (ในช่วงเวลานั้นเรียกว่าคนสลัม) ทั้งสมาพันธ์ชุมชนแออัดคลองเตย ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน กลุ่มรวมน้ำใจพัฒนา เครือข่ายชุมชนแออัดภาคใต้ สหกรณ์ชุมชนพระนครธนบุรี ชุมชนสหกรณ์เคหะสถาน เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นสมาชิกสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง จำนวน 50 เครือข่าย ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นขบวนการเคลื่อนไหวของคนจนเมืองในชุมชนแออัด ที่ไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้ จึงต้องบุกเบิกหรือเช่าที่ดิน

ระยะสั้น สร้างบ้านอย่างไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่มีความมั่นคงและเสี่ยงต่อการถูกไล่อื้อ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของคนจนเมือง เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในสิทธิการอยู่อาศัย แม้ว่าจะขัดแย้งกับหลักกฎหมาย แต่พวกเขาต้องการนโยบายในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดิน ระหว่างผู้บุกรุกเบิกตั้งถิ่นฐานกับเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นขบวนการของประชาชนที่เคลื่อนไหวในประเด็นสาธารณะอย่างคนชายขอบ ไม่ใช่เพียงผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

เนื่องจากนโยบายของรัฐบาลปี พ.ศ. 2541 – 2542 มีการรื้อย้ายชุมชนในที่รถไฟออกจากกรุงเทพมหานคร และปริมณฑลทั้งหมด เพื่อต้องการที่ดินไปใช้ประโยชน์ทางกำไร เกิดการรวมตัวของคนจนเมือง เป็นเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพราะกลัวไม่มีที่อยู่อาศัย ประชาชนยืนยันว่าต้องการอยู่อาศัยแบบถูกกฎหมาย พร้อมเรียกร้องให้รัฐเปิดโอกาสกับประชาชน โดยมีจุดยืนว่า หากการรถไฟฯ ใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนาการคมนาคม พวกเขา ก็ยินยอม แต่มีการนำที่ดินบางส่วนให้กลุ่มนายทุน ดังนั้นต้องให้คนจนเช่าอยู่อาศัยได้เช่นกัน ด้วยข้อเรียกร้องดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2543 มีการจัดระเบียบชุมชนบนทางรถไฟ เรื่องความปลอดภัยและการเดินทาง ให้ขยับบ้านเรือนอยู่ในแนวหลังรางรถไฟ แบ่งพื้นที่แต่ละฝั่งห่างกว้าง 40 เมตร เรียกว่าเขตรางรถไฟ สามารถเช่าพื้นที่นี้ได้ 3 ปี หากเกินจากเขตรางรถไฟแล้วสามารถเช่าได้ 30 ปี เป็นการพัฒนาการเดินทาง ควบคู่กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนจน

คนจนเมืองเคยถูกมองว่าเป็นแหล่งเสื่อมโทรม สถานที่รวมกลุ่มคนที่มีปัญหาทางอาชญากรรมและยาเสพติด จึงควรกำจัดออกจากเมือง แต่ทัศนคติที่มีต่อคนจนเมืองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เห็นได้จากงานศึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับการเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับคนจนเมือง กล่าวว่าคุณคนจนเมืองเป็นมนุษย์ที่ไม่ยอมแพ้ พวกเขาพยายามปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต พัฒนาชุมชนจากการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ จนทำให้มีพื้นที่ทางสังคมในการเสนอข้อเรียกร้องแก้ปัญหาต่างๆ ในเวทีประชาคม โดยเสนอว่าเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นการพัฒนาปรับตัวของเครือข่ายภาคประชาชนต่อการพัฒนาประเทศที่ไม่เท่าเทียมกัน (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557)

เริ่มต้นมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) ส่งผลต่อชีวิตชุมชนเรื่องความยากจนและขาดสิทธิการอยู่อาศัยอย่างเท่าเทียม รวมถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้ผูกขาดการถือครองที่ดินอยู่ฝ่ายเดียว เป็นการกระจายอำนาจและรายได้ไม่ทั่วถึง เพราะการพัฒนาอุตสาหกรรมและเมืองเป็นศูนย์กลาง ได้ละเลยการพัฒนาเกษตรกรรมในชนบท ส่งผลให้เกษตรกรมีสถานะยากจน และต้องเดินทางเข้ามาเป็นแรงงานในเมือง ก่อให้เกิดกลุ่มคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในที่สุด ดังนั้นขบวนการเคลื่อนไหวในเมืองจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการแสวงหาเครื่องมือทางการเมืองของประชาชน ซึ่งไม่ใช่การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบปกติ

อย่างในเวทีของพรรคการเมืองและรัฐบาล แต่เป็นความพยายามเปิดพื้นที่ใหม่ๆ เพื่อต่อสู้ทางการเมืองและออกจากโครงสร้างที่ครอบงำ ผ่านวิธีการรวมกลุ่มและต่อสู้ต่อรอง (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557)

การเข้าร่วมเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง เน้นประสานงานกับภาครัฐ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระดับนโยบาย ย่อมเกิดผลกระทบกับกฎ อำนาจ จารีต ผลประโยชน์ของข้าราชการและนักการเมือง หากเป็นการแก้ไขปัญหาในกรณีอื่นๆ อาจใช้วิธีการวิงวอนหรือร้องขอเป็นการพิเศษ ซึ่งแตกต่างจากการเรียกร้องขอสิทธิการอยู่อาศัย ทำให้คนจนเมืองต้องรวมกลุ่มสร้างอำนาจต่อรองและความสนใจทางสังคม เพื่อเกิดแรงสนับสนุนต่อการเคลื่อนไหวและกดดันรัฐบาลมากที่สุด เกิดเป็นการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองเชิงนโยบาย ประสานงานกับแต่ละชุมชน เพื่อเปิดการเจรจาต่อรองทางนโยบายกับฝ่ายรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยวางยุทธศาสตร์ว่า ลดอำนาจรัฐและเพิ่มอำนาจประชาชน รวมถึงการสร้างความหมายใหม่ๆ ในประเด็นการเรียกร้องที่เกี่ยวกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดี (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557)

การเคลื่อนไหวในลักษณะที่มุ่งผลประโยชน์ของกลุ่มและผลักดันไปสู่เป้าหมาย ทั้งการพัฒนาอาชีพและรายได้ ต่อต้านการกระจายทรัพยากรทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม ที่อยู่อาศัยและสวัสดิการจากรัฐ เป็นต้น เป็นการปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ เพื่อให้รัฐยอมรับการมีตัวตนของพวกเขา ยอมรับข้อเรียกร้องจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยม นิยามความหมาย และสร้างวาทกรรมต่อประเด็นปัญหาต่างๆ นำมาสู่การระดมแนวร่วมจากกลุ่มนี้วิชาการ นักพัฒนาชุมชน และประชาชนคนทั่วไป เป็นการเพิ่มพลังการเจรจาต่อรองกับรัฐมากขึ้น โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวด้านคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัย เพื่อการมีความมั่นคงในชีวิต มีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม ไม่แออัด สะอาดและสะดวกต่อการดำเนินชีวิต เป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตคนจนเมือง เริ่มต้นจากจัดทำพื้นที่อยู่อาศัย ระบบสาธารณสุขปึกแผ่นพื้นฐาน ให้ความช่วยเหลือเรื่องเงินกู้ หรือระบบการผ่อนผันค่าใช้จ่าย เพื่อพัฒนาชุมชนให้ดีกว่าเดิมและขับเคลื่อนคุณภาพชีวิตจากที่อยู่อาศัย ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน พร้อมร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557)

ในบางชุมชนที่ประสบความสำเร็จเรื่องที่อยู่อาศัยแล้ว แต่ยังคงมีประเด็นเรียกร้องเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต และความเป็นธรรมทางสังคม ประกอบไปด้วย 7 องค์ประกอบ คือ ด้านที่อยู่อาศัย ด้านสวัสดิการ ด้านสุขภาพ ด้านการส่งเสริมอาชีพ ด้านการศึกษา และด้านการแก้ปัญหาวัยรุ่น เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตของคนจนเมืองอย่างมั่นคง มีที่อยู่อาศัยเหมาะสม ไม่แออัด สะอาด สะดวกสบายต่อการดำเนินชีวิต และสามารถดำรงชีวิตตามความจำเป็นขั้นพื้นฐานทางสังคม เป็นการยกระดับชีวิตคนจนเมือง และแก้ปัญหาชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์

สามัคคีธรรม, 2557) ดังนั้นการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชน เครือข่าย และภาครัฐ ในการแก้ปัญหาคนจนเมืองและชุมชนบุงกร่วมกัน รวมถึงการวางแผนในระดับที่เกิดกระบวนการอย่างต่อเนื่อง เพราะเป้าหมายการครอบครองที่ดินไม่ใช่จุดสุดท้าย ชุมชนต้องมองไปข้างหน้า เช่น การจัดตั้งโรงเรียน ศูนย์ชุมชนร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ การพัฒนาร่วมกับชุมชนอื่น เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับตนเอง ด้วยขบวนการทางสังคมที่เปิดพื้นที่ใหม่ คือนอกเวทีของพรรคการเมืองหรือรัฐบาล รวมถึงรูปแบบใหม่ขององค์กรและวิธีการต่อสู้ เน้นปฏิบัติการโดยจริงของประชาชนมากกว่าเคลื่อนไหวผ่านองค์กรที่มีตัวแทน พรรคการเมือง หรือสหภาพแรงงาน ซึ่งคำอธิบายนี้สามารถนำมาทำความเข้าใจถึงกระบวนการของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาได้ เกี่ยวกับการทำงานเพื่อให้ได้มาของที่อยู่อาศัย วิธีการต่อสู้กับอำนาจรัฐและเอกชนในการต่อรองเรื่องที่ดิน การดำรงอยู่ของพื้นที่ชุมชน และการต่อยอดเป้าหมายของชุมชนอย่างไม่มีสิ้นสุด เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น นำมาสู่การทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยการต่อรองในส่วนต่อไป

2.2.4 วรรณกรรมว่าด้วยการต่อรอง

จากการทบทวนวรรณกรรมการต่อรองในสังคมไทย พบว่ามีการศึกษาการต่อรองหลายกลุ่ม ส่วนใหญ่จะเป็นคนเปราะบางของสังคม ทั้งผู้สูงอายุ ผู้พิการ กลุ่ม LGBTQ หรือผู้ได้รับผลกระทบจากการใช้อำนาจของรัฐ ล้วนถูกมองว่าเป็นปัญหาทางสังคม นำมาสู่การขาดแคลนสิทธิและความเท่าเทียมกัน ดังนั้น กลุ่มคนเปราะบางทางสังคมจำเป็นต้องใช้วิธีการต่อรอง เพื่อสร้างการรับรู้ใหม่ให้กับสังคม ด้วยการนิยามความหมายใหม่ให้กับตนเอง การปรับเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม ใช้ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ต่อรองทางความสัมพันธ์ โดยจะยกตัวอย่างการต่อรองของแต่ละกลุ่มคนเปราะบาง ดังนี้

ผู้พิการทางร่างกาย เป็นกลุ่มคนที่ถูกให้ความหมายว่าเป็นผู้ด้อยความสามารถ ด้อยศักยภาพ กว้านักเรียนปกติ ทำให้เกิดการแบ่งแยกกระบบการศึกษาระหว่างผู้พิการทางร่างกายและเด็กคนอื่น จึงมีสถานศึกษาที่รวมกลุ่มคนที่พลาดโอกาสในการเข้าโรงเรียน เพื่อแสดงให้เห็นว่าพวกเขาไม่เป็นปัญหาทางสังคม มีความสามารถด้านวิชาชีพและวิชาการ นำมาสู่การต่อรองทางความหมาย โดยการนิยามความหมายและคุณค่าของตนเองจากการกระทำ สร้างตัวตนใหม่ให้มีคุณค่าและศักดิ์ศรีในสังคม อยากรดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง ประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน จนสามารถเป็นที่ยอมรับทางสังคม (ปรียกร วิชัย, 2559)

ในลักษณะคล้ายคลึงกัน ผู้สูงอายุถูกสังคมให้ความหมายว่าเป็นผู้รู้ ผู้แก่กล้าประสบการณ์ จู้จี้ขี้บ่น ปากร้าย และสุขภาพร่างกายไม่ดี ทำให้ผู้สูงอายุต้องเผชิญกับความกดดันในการดำรงชีวิต หากผู้สูงอายุมีการกระทำที่ขัดต่อภาพลักษณ์จากสังคม จะถูกมองว่าเป็นคนไม่เจียมสังขาร เพราะ

โครงสร้างทางสังคมเข้ามาจัดการกับเนื้อตัวร่างกาย สร้างภาพลักษณ์เชิงเดี่ยวสำเร็จรูปให้กับผู้สูงอายุ และกำหนดกรอบในการดำรงชีวิตประจำวัน จึงมีผู้สูงอายุบางส่วนที่เปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิต และพยายามสร้างความสัมพันธ์รูปแบบใหม่กับคนต่างวัย แสดงถึงปลดปล่อยภาพลักษณ์ที่ถูกเหมารวม เป็นการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจ และจัดวางตำแหน่งทางสังคมใหม่ ผู้สูงอายุบางคนอาจมีความสัมพันธ์ลับกับหญิงสาว หรือความสัมพันธ์แบบเพื่อน เป็นการก้าวข้ามภาพลักษณ์ทางสังคมของผู้สูงอายุ ในประเด็นความเสื่อมถอยทางกายภาพ นอกจากนี้ ผู้สูงอายุได้ยอมรับความหมายที่สังคมประกอบสร้าง พร้อมกับการนิยามอัตลักษณ์ใหม่ของตนเอง เช่น ยอมรับตัวตนของการเป็นผู้สูงอายุ ตามข้อกำหนดรัฐ ด้วยการรับสวัสดิการต่างๆ แต่ยังคงทำงานเลี้ยงดูลูกหลาน และเป็นเสาหลักของครอบครัว อีกทั้งการใช้ความหมายทางสังคมให้เป็นประโยชน์ ว่าผู้สูงอายุเป็นบุคคลอ่อนล้า เสื่อมถอย เพื่อไม่ต้องใช้แรงงานหนัก นับว่าเป็นกลยุทธ์ในการต่อรองทางอัตลักษณ์ สามารถเลือกใช้ความหมายทางสังคมให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ปรับเปลี่ยนความหมายไปตามสถานการณ์และรูปแบบความสัมพันธ์กับผู้คนในสังคม (สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ, 2559)

กลุ่ม LGBTQ ถูกกระบวนการทางสังคมผลักดันให้เป็นคนชายขอบ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวหรือชุมชน แม้แต่ในสังคมกะเหรี่ยงก็มีวิธีคิดเรื่องเพศ จากกรอบความเชื่อทางศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม ที่เบียดขับเพศทางเลือกออกจากสังคม ถูกมองว่าเป็นปัญหาของสังคม ทำให้ไม่ได้รับความสนใจ ถูกมองข้าม เปรียบเสมือนคนไร้ค่า และโดนปฏิเสธออกจากสังคม ดังนั้นกลุ่มเพศทางเลือกได้พยายามต่อรองกับสถานะดังกล่าว เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง เริ่มต้นจากการต่อสู้เรียกร้องในพื้นที่โรงเรียน ด้วยการใช้ความรู้และความสามารถที่โดดเด่น เป็นใบเบิกทางสู่การยอมรับทางสังคมและครอบครัว (กิตติวิทย์ เดชชวนากร, ม.ป.ป.) นอกจากนี้ ชาวปกากะญอก็มีกระบวนการต่อสู้กับภาพลักษณ์ที่รัฐยึดเหนี่ยวไว้ว่า ชาวเขาเป็นบุคคลที่โง่และทำลายป่า ทำให้ชาวปกากะญอใช้ทุนทางวัฒนธรรม เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ประเพณีความเชื่อ ตำนานและเรื่องเล่าต่างๆ มาแปลงทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นอำนาจทางสัญลักษณ์ เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมและสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านสื่อมวลชน งานวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้ชาวปกากะญอสามารถเปิดพื้นที่ทางสังคมและยืนยันในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สามารถตอบโต้ต่อภาพลักษณ์และข้อกล่าวหาจากรัฐได้ ด้วยการนำเสนออัตลักษณ์ใหม่ว่าเป็นบุคคลที่มีความผูกพันอยู่กับการรักษาป่า เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิการอยู่อาศัยของชุมชนและกลุ่มคน (ยศ สันตสมบัติ, 2546)

คนจนเมือง เป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐ โดยไม่ได้รับการรองรับคุณภาพชีวิตที่ดี ประกอบไปด้วยกลุ่มคนจนเมืองในหลากหลายรูปแบบ ทั้งพ่อค้าแม่ค้า แรงงานรับจ้าง และผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัด ยกตัวอย่างในบริบทพื้นที่ใจกลางเมืองย่านสีลม ที่มีความหนาแน่นของผู้คนจำนวนมาก ทำให้เกิดการให้ความหมายของบาทวิถีแตกต่างกันไป ทั้งจากปฏิบัติการความรู้และ

ความทรงจำของแต่ละคน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ซับซ้อนระหว่างผู้คนกับพื้นที่ ซึ่งการให้ความหมายของผู้ค้าขายจากความผูกพันในชีวิตประจำวันกับพื้นที่ จึงมองว่าบาทวิถีเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม เปรียบเสมือนบ้านของพวกเขา แตกต่างจากผู้คนที่เดินบนถนน จะให้ความหมายว่าเป็นพื้นที่ของการพักผ่อน เดินเตร็ดเตร่ ชื้อสินค้าและทำกิจกรรมกับเพื่อน เป็นความหมายทางพื้นที่ รสนิยม และชีวิตประจำวันของคนที่เดินบนถนนแตกต่างกันไป ส่วนในมุมมองของผู้ควบคุมพื้นที่ มองว่าเป็นพื้นที่ของการควบคุม จัดระเบียบพื้นที่ทางเศรษฐกิจ ต้องเอื้ออาทรและผ่อนปรนให้กับผู้ใช้บาทวิถี ก่อให้เกิดความซับซ้อนทางความหมาย แต่ก็สามารถเข้าใจในกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการร่วมกัน (ปิยวดี คุ่มเดช, 2555)

ทั้งผู้ค้าขาย คนที่เดินและผู้ควบคุมพื้นที่ ล้วนมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับบาทวิถีแตกต่างกันไป โดยผู้ค้าขายไม่ได้เป็นผู้ถูกระงับหรือถูกกดทับจากอำนาจเสมอไป เพราะมีการพยายามต่อรองกับอำนาจทางโครงสร้าง ที่เข้ามาควบคุมพื้นที่และวิถีชีวิตของพวกเขา ซึ่งเจ้าหน้าที่เทศกิจก็มีความชอบธรรมในการปฏิบัติพื้นที่ ควบคุม จัดการ และจัดระเบียบพื้นที่ให้เกิดความเรียบร้อย ส่วนผู้ค้าที่ไม่มีสถานภาพทางสังคม ไม่มีต้นทุนทางอำนาจ จำเป็นต้องใช้กลยุทธ์ในการต่อสู้ต่อรอง ทั้งการเผชิญหน้าและหลบเลี่ยงในลักษณะปัจเจกบุคคลหรือรวมกลุ่ม เช่น การสร้างแนวร่วมของกลุ่มผู้ค้าขาย การตะโกนบอกต่อกัน การให้ช่องทางหลบหลีก หรือรับฝากสินค้าของร้านค้าใกล้เคียง เมื่อพบเห็นเจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจตรา เป็นเอาตัวรอดจากเจ้าหน้าที่รัฐ นอกจากนี้ ผู้ควบคุมพื้นที่ก็ได้บังคับใช้กฎหมายอย่างเต็มที่ มีการกำหนดจุดผ่อนผัน จึงเป็นความสัมพันธ์ที่มีการประนีประนอมระหว่างกัน จากยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ในการต่อรองความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ (ณัฐจรี สุวรรณภักดิ์, 2558)

เห็นได้ว่าพื้นที่เป็นปัจจัยสำคัญของการใช้ชีวิตในเมือง หากแต่ปริมาณที่ดินในเมืองมีจำกัดและไม่เพียงพอต่อการใช้งานสำหรับทุกคนในเมือง แม้แต่การใช้พื้นที่เพื่อการค้าขายและบริโภค ยังคงประสบปัญหากับเจ้าหน้าที่รัฐ จนนำมาสู่การต่อรองความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ เช่นเดียวกับกลุ่มคนจนเมืองที่ต้องต่อสู้เพื่อสิทธิและความมั่นคงในที่อยู่อาศัย อันเป็นผลมาจากความเหลื่อมล้ำและการเบียดขับทางสังคม นำมาสู่การหาวิธีการต่อรองผ่านกลยุทธ์ต่างๆ เพื่อความอยู่รอดในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มคนจนเมืองในชุมชนบุกรุก เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ อย่างการไล่รื้อที่ดินเพื่อการพัฒนาเมือง ดังนั้นการต่อรองเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลจัดสรรที่ดิน เพื่อคนจนเมืองได้อยู่อาศัยบริเวณใกล้ที่ทำมาหากินเดิม รวมถึงการช่วยเหลือคนจนในเมืองให้มีสิทธิและที่อยู่อาศัยอย่างเท่าเทียมกัน แต่การเรียกร้องให้รัฐดำเนินการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือคนจนเมือง จำเป็นต้องรวมกลุ่มทางอำนาจเป็นขบวนการและเครือข่าย อย่างเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่เป็นเครือข่ายของคนในชุมชนแออัดรวมตัวกันปกป้องสิทธิในที่อยู่อาศัยของคนจนทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายให้รัฐอนุญาตให้ชุมชนแออัดสามารถเช่าที่ดินในความดูแลของหน่วยงานรัฐ เพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัยได้นานถึง 30 ปี ยุติมาตรการไล่

รื้อชุมชนแออัดออกจากที่อยู่อาศัยเดิม แต่ให้ชุมชนได้เข้ามาร่วมแก้ไขข้อพิพาทเรื่องที่ดินร่วมกับหน่วยงานรัฐและเอกชน พร้อมเสนอให้รัฐควบคุมการกระจุกตัวของที่ดินในชนบทและในเมือง (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547b)

ความสำเร็จของการต่อรองผ่านการรวมกลุ่มและเข้าร่วมเครือข่ายสลัม 4 ภาค ทำให้พวกเขาสามารถสร้างอำนาจการต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐและเอกชน เพื่อขออาศัยในพื้นที่เดิมหรือข้อเรียกร้องได้รับความช่วยเหลือ เกิดการลดจำนวนของปัญหาไล่รื้อชุมชนไปอยู่พื้นที่รองรับนอกเมือง ยิ่งไปกว่านั้นบางพื้นที่ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค สามารถสร้างความมั่นคงในการถือครองสิทธิการอยู่อาศัยในพื้นที่มากขึ้นอีกด้วย เช่น การผลักดันนโยบายเช่าที่ดินการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นระยะเวลา 30 ปี การดำเนินงานจัดตั้งโครงการพัฒนาสวัสดิการทางสังคมในชุมชนต่างๆ เช่น กองทุนกัวยืมฉุกเฉินของกลุ่มแม่บ้านในสลัม สหกรณ์ขยะรีไซเคิล และร้านค้าสวัสดิการของชุมชน เป็นต้น ทั้งหมดนี้ เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนของคนจนเมือง ให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเมืองได้อย่างมั่นคงมากขึ้น (เอกพลณัฐ ญัฐพัชรัตน์, 2559) ปรากฎกรณีศึกษาของชุมชนป้อมมหากาฬ มีอุปภาค มูล และชุมชนริมทางรถไฟในพื้นที่ต่างๆ ส่งผลให้เกิดกระบวนการต่อรองในหลากหลายวิธี เช่น การใช้เครื่องมือทางพื้นที่ประวัติศาสตร์ การรวมกลุ่มเสนอข้อเรียกร้องกับรัฐ ในแต่ละบริบทพื้นที่ที่มีการได้รับผลกระทบจากนโยบายและกระบวนการต่อรองแตกต่างกันไป ดังนี้

ชุมชนป้อมมหากาฬ จังหวัดกรุงเทพมหานคร ถูกไล่รื้อที่ดินของชุมชนเพื่อการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการต่อรองมากกว่า 20 ปี ทำให้ชาวบ้านได้สั่งสมประสบการณ์และสร้างกลยุทธ์ในการต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐ ด้วยการร่วมเครือข่าย ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานและนักวิชาการต่างๆ โดยวางแผนคิดกลยุทธ์ต่อสู้ต่อรองจากกิจกรรมของชุมชน เช่น การปลูกฝังให้เด็กเกิดความรู้สึกรักชุมชน การจัดเวรยามดูแลความปลอดภัยชุมชนและป้อมมหากาฬ การยื่นข้อเสนอมอบสวนสาธารณะชุมชนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแทน การรวมตัวกันต่อสู้กับเจ้าหน้าที่รัฐ ผ่านวิธีการให้ผู้หญิงอยู่ด้านหน้าเมื่อต้องเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อลดการปะทะระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ ไปจนถึงการใช้บ้านไม้โบราณเป็นเครื่องมือในการต่อรอง จากการสร้างความหมายและเป็นตัวแทนของชุมชน (ภาวิณี ไชยภาค, 2551) แม้จะไม่ประสบความสำเร็จ แต่การแสดงถึงความเป็นชุมชนผ่านการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ ใช้ชุมชนเป็นพื้นที่การต่อสู้ทางวัฒนธรรม เพื่อบอกเล่าการกดขี่ข่มเหงและสิทธิชุมชนของตน เป็นการเสริมสร้างความเป็นชุมชนในแง่อุดมการณ์และกระบวนการของชาวบ้าน

ชุมชนบ่อนไก่ เป็นชุมชนบุกรุกที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองเตยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 จนเวลาผ่านไปประมาณ 30 ปี มีกลุ่มบุคคลเดินทางเข้ามาในชุมชน และแจ้งกับชาวบ้านว่าเป็นเจ้าของที่ดิน

จึงต้องการให้ชาวบ้านรื้อถอนออกไปภายใน 1 วัน เพื่อการก่อสร้างเป็นศูนย์การค้าและคอมเพล็กซ์ หากไม่ปฏิบัติตามจะดำเนินคดีกับชาวบ้านทุกคน ทางชุมชนมีการเสนอให้จัดตั้งหัวหน้าชุมชน รองหัวหน้า เลขา เภรัญญิก ฝ่ายทะเบียน ประชาสัมพันธ์และกรรมการชุมชน โดยชาวบ้านเตรียมความพร้อม และวางแผนจะออกไปรวมตัวกัน ณ สถานที่นัดพบ เมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเดินทางเข้ามาจับกุม แต่สถานการณ์กลับมีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น จากบ้านเรือนได้รับความเสียหายและชาวบ้านถูกจับกุมตัวได้ ทำให้เกิดการประชุมของชาวบ้าน เพื่อการหารือร่วมกันว่า ชาวบ้านทุกคนพร้อมสู้กับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น ด้วยความช่วยเหลือการนักพัฒนาเอกชน ในการให้คำปรึกษาการรวมกลุ่ม เทคนิควิธีการเจรจาต่อรอง และการรวมพลังของชุมชน จนสามารถเจรจากับการเคหะแห่งชาติ ให้จัดหาที่อยู่อาศัยรองรับกับชาวบ้านผู้ถูกไล่ออกจากที่ดิน และเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยกับเจ้าหน้าที่ให้หยุดการไล่ออก พร้อมเสนอที่ดินแห่งใหม่ให้ชาวบ้านเลือกจำนวน 3 แห่ง (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547a)

หลังจากการปรึกษาหารือ ชาวบ้านลงความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่าไม่ต้องการย้ายที่อยู่อาศัย ขอต่อสู้ต่อรองเพื่อให้ได้ที่อยู่อาศัยเดิมของตน ทางผู้บัญชาการทหารบกได้เจรจากับเจ้าของที่ดินให้ชาวบ้านสามารถอยู่อาศัยต่อไปได้ และชุมชนได้รับการยอมรับจากเขตปทุมวัน จนสามารถดำเนินการพัฒนาและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชน ทั้งไฟฟ้า น้ำประปา ทะเบียนบ้าน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในชุมชน และมุ่งหน้าจัดทำโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยต่อไป (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547a) ดังนั้น ความเป็นชุมชนจึงไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่เป็นยุทธวิธีที่เลื่อนไหลไปตามบริบทและสถานการณ์ โดยถูกสร้างจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและพื้นที่ ผ่านการเจรจาต่อรอง ความขัดแย้ง การต่อสู้ การเคลื่อนไหวของคนและวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการต่อสู้ไม่มีทางสมบูรณ์แบบ หากแต่ปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546) เพื่อกำหนดความเป็นไปทางสังคมจากผลผลิตของกระบวนการต่อรอง

ประสบการณ์การต่อสู้ของมือปราบมูล เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล ทำให้พวกเขา จนเกิดการรวมกลุ่มของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล การไร้ที่อยู่อาศัย การขาดแคลนที่ดินทำมาหากิน สูญเสียอาชีพประมง และการถูกทำลายระบบนิเวศน์ โดยชาวบ้านเลือกแสดงออกผ่านการชุมนุมประท้วง เพื่อปกป้องสิทธิในทรัพยากรของตนเอง เสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลให้แก้ไขปัญหา เช่น ให้จัดหาที่ดิน 15 ไร่ ทดแทนการสูญเสียอาชีพประมงถาวร แต่เมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาล ข้อตกลงที่เคยสัญญากับชาวบ้านก็ถูกยกเลิกไป จึงเปลี่ยนเป็นการเรียกร้องให้เปิดประตูเขื่อน เพื่อคืนธรรมชาติสู่ลำนํ้ามูล ทำให้ชาวบ้านสามารถหาปลาจากลำนํ้าได้ จากบทเรียนการต่อสู้มานับ 10 กว่าปี ทำให้เกิดการเรียนรู้ว่าม็อบเป็นยุทธวิธีของคนจนที่ไร้อำนาจ สามารถต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจในสังคมได้ เมื่อรัฐใช้อำนาจแย่งชิงทรัพยากรไปจากคนจน คนจนจึงต้องใช้สิทธิของตนในการเรียกร้องให้ได้ทรัพยากรคืนมา เพราะทรัพยากรเหล่านี้เป็นความมั่นคงในชีวิตของพวกเขา แม้ว่าหลาย

ครั้งข้อเรียกร้องของผู้ชุมนุมจะไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐ ทั้งการเพิกเฉยและไม่สนใจต่อปัญหาของคนจน ที่เป็นผลพวงของนโยบายการพัฒนาประเทศ แต่การกระทำของพวกเขาได้สร้างมาตรฐานใหม่ ของสังคม เป็นเสียงสะท้อนของผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐต่อวิถีชีวิตและการทำมาหากินของคน ในชุมชน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546)

เป็นที่น่าสนใจว่าการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย ไม่ได้เป็นปัญหาสำคัญในประเทศไทยเท่าที่นั้น หากแต่ในบริบทของต่างประเทศก็มีการประสบปัญหานี้เช่นกัน ดังกรณีศึกษาของ Abidemi Coker (2016) ให้ความสนใจกับการต่อรองเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัยของชาวมะนิลา โดยเป็นชุมชนแออัดที่ถูกไล่รื้อที่ดิน และได้รับความช่วยเหลือจากโครงการทางสังคมมากมาย ทั้งหน่วยงานรัฐ เอกชนและ ท้องถิ่น ให้การสนับสนุนยกระดับชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนแออัด พร้อมกับชุมชนต้อง ต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิในที่อยู่อาศัยของตนเอง (Abidemi Coker, 2016) เนื่องจากผลกระทบของ นโยบายรัฐที่พัฒนาเมือง จนทำให้มีต้นทุนด้านที่ดินสูง แต่ก็มีปริมาณที่จำกัด คนจนเมืองจึงเลือกอยู่ อาศัยเป็นชุมชนบุกรุก ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกันกับเมืองขนาดใหญ่อื่นๆ ในประเทศที่กำลังพัฒนา ที่ การพัฒนาของรัฐไม่สามารถเติบโตไปได้อย่างพร้อมกับการกระจายรายได้อย่างเท่าเทียมกัน

ดังนั้น การทำงานร่วมกันของคนจนเมือง องค์กร และหน่วยงานต่างๆ อย่าง NGOs จึงเป็น ส่วนสำคัญที่ช่วยให้เราให้ความสนใจ โดย Values Information เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างชุมชน ที่เข้าฝึกอบรมให้ความรู้กับชุมชนถึงสร้างพลังอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐได้ การสร้างบทบาท ให้กับสมาชิกในชุมชน และสามารถพัฒนาต่อยอดจากการเป็นผู้เข้าอบรม กลายเป็นผู้ฝึกอบรมได้ แสดงถึงการเสริมสร้างอำนาจภายในชุมชน จนชุมชนก็จะสามารถยืนหยัดต่อสู้ได้ด้วย เป็นการ รวมกลุ่มทางอำนาจผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากจะส่งผลต่อการต่อรองกับรัฐแล้ว แต่ยังมีนัย ยะสำคัญถึงการสร้างกำลังใจและบทบาทให้กับสมาชิกในกลุ่ม ว่าการต่อรองครั้งนี้จะประสบ ความสำเร็จ

นอกจากนี้ ยังมีกรณีศึกษาชุมชนริมทางรถไฟในประเทศไทยอีกมากมาย ดังชุมชนข้างทาง รถไฟ อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2503 เนื่องจากการรถไฟแห่งประเทศไทยจ้าง แรงงานมาขนฟืนสำหรับเชื้อเพลิงในรถไฟและขนส่งสินค้า ทำให้มีการเข้ามาของกลุ่มแรงงานและการ ก่อตั้งเพิงพักชั่วคราวบริเวณรางรถไฟ จนกระทั่งมีการขยายตัวของเมืองและความเจริญเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดเป็นชุมชนข้างทางรถไฟที่มีหลายชุมชนย่อยในพื้นที่นั้น เช่น ชุมชนข้างทางรถไฟ ศาลหลักเมือง ชุมชนข้างทางรถไฟเทพารักษ์ 3 และชุมชนข้างทางรถไฟเทพารักษ์ 5 ซึ่งรัฐบาลและ การรถไฟแห่งประเทศไทยได้ประกาศเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างรถไฟรางคู่ ประธานชุมชนจึงเป็นผู้นำคน สำคัญในการเคลื่อนไหวก่อให้เกิดไร่รื้อที่ดิน พร้อมเชิญตัวแทนชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน กล่าวคือ การ

เข้าร่วมอบรมโครงการบ้านมั่นคง เพื่อพัฒนาปรับปรุงที่อยู่อาศัยและยกระดับรายได้ให้กับผู้มีรายได้น้อย และการได้รับแรงสนับสนุนจากนักการเมืองท้องถิ่น โดยผลักดันให้ผู้นำและกรรมการชุมชนรวมกลุ่มขอเช่าพื้นที่กับการรถไฟแห่งประเทศไทย พบว่ามีบ้านบางหลังที่ต้องรื้อออก เพราะพื้นที่อยู่ติดกับทางรถไฟ ทำให้เจ้าของบ้านใกล้เคียงเลือกแบ่งที่ดินบางส่วนให้กับผู้ถูกไล่รื้อ เพื่อให้สมาชิกทุกคนมีบ้านอยู่อาศัยต่อไป รวมถึงการเข้าร่วมประท้วงครั้งสำคัญของเครือข่ายสลัมสี่ภาคบริเวณการรถไฟแห่งประเทศไทย จังหวัดกรุงเทพมหานคร โดยสมาชิกชุมชนในจังหวัดขอนแก่นก็มีการรวมกลุ่มเช่นเดียวกัน ณ สถานีรถไฟขอนแก่น ประกอบไปด้วยจำนวนคนถึง 1,200 คน ทำให้การรถไฟแห่งประเทศไทยยินยอมลงนามบันทึกความเข้าใจกับเครือข่ายสลัมสี่ภาค และชุมชนข้างทางรถไฟสามารถทำสัญญาเช่าอย่างเรียบร้อย พร้อมจัดตั้งชมรมคนรักบ้านและเกิดการรวมกลุ่มทางชุมชน เพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมืองผ่านการตั้งศูนย์การเรียนรู้ต่างๆ ทั้งศูนย์อเนกประสงค์ กองทุนของชุมชน และการจัดกิจกรรมตามวันสำคัญต่างๆ เป็นการต่อรองอำนาจ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และมีสวัสดิการช่วยเหลือสมาชิกชุมชน เรียกว่า ลีลาคนจน (ธิดิญา เหล่าอัน, 2563)

ชุมชนไบเล่ย์ – หลังจนวนผู้ว่าฯ เป็นชุมชนนำร่องในการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยเป็นกระบวนการร่วมกันระหว่างสมาชิกชุมชนกับหน่วยงานภายนอก เพื่อแลกเปลี่ยนการแสดงความคิดเห็นและช่วยเหลือชาวบ้านในชุมชน ด้วยการเสนอให้ย้ายที่อยู่อาศัยในพื้นที่รองรับ การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ โครงการพัฒนาและเพิ่มศักยภาพของสมาชิกในชุมชน ซึ่งในแต่ละกระบวนการต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้าน ให้เข้าร่วมกิจกรรมและเสนอความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย บ้างก็ไม่เห็นด้วยกับคณะกรรมการชุมชน บ้างก็ยินดีให้ความช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชน (ณัฐพล อัครวิเศษศิวะกุล, 2544) ชุมชนทับแก้ว ตั้งอยู่บริเวณบึงมักกะสัน เดิมเป็นที่พักอาศัยชั่วคราวของลูกจ้างของการรถไฟเพียงไม่กี่ครัวเรือน จนกระทั่งมีการชักชวนญาติพี่น้องจากต่างจังหวัดเข้ามาทำงานในเมือง ทำให้มีผู้อยู่อาศัยมากถึง 200 กว่าครัวเรือนในเวลาต่อมา ประมาณปี พ.ศ. 2528 เกิดความต้องการเวนคืนที่ดินให้กับการสร้างบึงบำบัดน้ำเสียชัยพัฒนา ทำให้ผู้ถูกไล่รื้อรวมตัวเป็นศูนย์รวมพัฒนาชุมชน เพื่อเจรจากับสำนักงานเขตพญาไท และเสนอขยับพื้นที่บ้านบางส่วนออกจากบึง พร้อมปรับปรุงบ้านให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและช่วยกันดูแลรักษาบึงดังกล่าว แต่ก็เกิดเหตุการณ์ครั้งสำคัญอีกครั้ง เมื่อการรถไฟแห่งประเทศไทยกำลังขาดทุนทางการเงินสะสมมาเป็นเวลานาน ทำให้ต้องนำที่ดินริมทางรถไฟไปใช้ประโยชน์ โดยที่ดินในเมืองจะนำไปเช่าเชิงธุรกิจ ที่ดินชานเมืองให้เช่าเพื่อที่อยู่อาศัย และที่ดินนอกเมืองให้เช่าเพื่อการเกษตร นโยบายนี้ส่งผลกระทบต่อชุมชนแออัดริมทางรถไฟจำนวนมาก ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟ จากสมาชิก 61 ชุมชนทั่วประเทศ ได้ร่วมกันยื่นข้อเสนอต่อการรถไฟ 4 ประการ ดังนี้ (ขวัญชัย หิรัญยาศาสตร์, 2552)

1. ชุมชนที่อยู่ในรัศมี 20 เมตร จากทางรถไฟ และชุมชนที่มีแผนก่อสร้างโครงการรัฐอยู่แล้ว ต้องถูกย้ายที่อยู่อาศัยออก โดยการรถไฟฯ จะหาสถานที่รองรับในรัศมี 5 กิโลเมตร
2. ชุมชนที่อยู่ในรัศมีมากกว่า 20 เมตร ให้ปรับปรุงที่อยู่อาศัยเดิม และถอยร่นออกจากรัศมี 20 เมตร
3. ต้องเช่าที่อยู่อาศัยในนามของชุมชน เพื่อสะดวกต่อการบริหารจัดการและพัฒนาชุมชน โดยขอให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการร่างสัญญาเช่า
4. เนื่องจาก สมาชิกชุมชนอยู่ในพื้นที่เมือง จึงขอให้ผ่อนผันค่าเช่าที่อยู่อาศัยในราคาถูก (ไม่ใช่ การเช่าเชิงธุรกิจ) และขอให้มีเงื่อนไขสัญญาเช่าที่แน่นอน เป็นระยะเวลา 15 – 30 ปี

อย่างไรก็ดี ชุมชนทับแก้วหลังสอดคล้องกับเงื่อนไขที่ 1 คือเป็นชุมชนที่มีแผนโครงการของรัฐรองรับอยู่ ทำให้ต้องย้ายที่อยู่อาศัยออกเท่านั้น ทางสมาชิกชุมชนจึงอาศัยเงื่อนไขของชุมชนริมทางรถไฟ ได้เจรจาต่อรองขอที่อยู่อาศัยใหม่ โดยห่างจากสถานที่เดิมไม่เกินระยะทาง 5 กิโลเมตร เป็นกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานภายนอกเรื่องการรื้อย้ายและเวนคืน ทั้งภาครัฐ สำนักงานเขต หรือการรถไฟแห่งประเทศไทย รวมถึงการพูดคุยกับสมาชิกในชุมชนและเครือข่ายร่วมอีก 60 กว่าชุมชน เพื่อร่วมกันสร้างอำนาจในการต่อรอง จนสามารถมีบ้านอย่างมั่นคงตามสัญญาเช่า 30 ปี (ขวัญชัย หิรัญยะศาสตร์, 2552)

จากการทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยการต่อรอง ทำให้เห็นรูปแบบการต่อรองของกลุ่มคนชายขอบในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้พิการทางร่างกาย ผู้สูงอายุ กลุ่มเพศทางเลือก หรือคนจนเมือง จะมีลักษณะการถูกกระทำการจากผู้มีอำนาจหรือสังคมกดทับและกดขี่ จนไม่ได้รับความเท่าเทียม จากการปฏิบัติตนและตีตราทางภาพลักษณ์ ทำให้พวกเขาถูกเบียดขับทางสังคม นำมาสู่การต่อรองด้วยวิธีการต่างๆ ผ่านการสร้างความหมายและภาพลักษณ์ใหม่ทางสังคม จากพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน จนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนเปราะบางกับผู้มีอำนาจ และการสืบทอดของกลยุทธ์การต่อรองที่หลากหลายในแต่ละบริบท โดยไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ในชุมชนเสมอไป คนเหล่านี้สามารถสร้างพื้นที่แสดงอำนาจการต่อรองได้ด้วยตนเอง จากการต่อรองต่อสู้ผ่านกลยุทธ์และวิธีการต่างๆ เพื่อดำรงชีวิตอยู่ในสังคม เห็นได้ชัดจากกรณีชุมชนริมทางรถไฟในพื้นที่ต่างๆ จะมีกลยุทธ์ในการต่อสู้ต่อรองที่คล้ายคลึงกัน เช่น การรวมกลุ่มกับเครือข่ายสลัมสี่ภาค การทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต การเรียกร้องและยื่นข้อเสนอให้กับหน่วยงานรัฐในการแก้ไขปัญหา เป็นการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจให้กับคนจนเมือง กดดันให้รัฐบาลแก้ปัญหาเรื่องสิทธิและความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดความน่าสนใจต่อการศึกษาพลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของเมืองที่ส่งผลกระทบต่อการเกิดคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก โดยการ

แก้ปัญหาของภาครัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้อยู่อาศัยได้ นำมาสู่กระบวนการต่อสู้
ต่อรองของประชาชน ในรูปแบบของกรณีศึกษาชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร

บทที่ 3

วิธีวิทยาในการศึกษา: พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

ความเป็นมาของหัวข้อ “พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน” ได้ผ่านกระบวนการคิดและวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ในประเด็นต่างๆ รวมถึงการปรึกษาหารือกับผู้คนรอบตัว จนวันหนึ่งได้รับการแนะนำเฟซบุ๊ก ชื่อว่าสวนผักคนเมือง เป็นการนำเสนอการปลูกผักปลอดสารพิษในบริบทพื้นที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภายในครัวเรือน คอนโดมิเนียม หรือพื้นที่ชุมชน โดยมีความน่าสนใจที่หลายครั้งการให้ความหมายของการปลูกผักภายในชุมชน ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อความมั่นคงทางอาหารอย่างเดียว แต่มีนัยยะอื่นมากมาย อาจเป็นเพราะบริบทของชุมชนแออัดหรือพื้นที่เสี่ยงต่อการถูกไล่รื้อ ทำให้มองเห็นความหลากหลายของพื้นที่ชุมชนที่มีปัญหา หนึ่งในนั้นคือชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ซึ่งเป็นย่านที่ผู้ศึกษามีความรู้จักเป็นอย่างดี กลับไม่เคยมองเห็นแง่มุมนี้มาก่อน เมื่อทำความเข้าใจบริบทพื้นที่ให้มากขึ้นกลับพบว่าพื้นที่ชุมชนนี้เต็มไปด้วยประเด็นที่น่าสนใจมากมาย โดยบทนี้จะเป็นการอธิบายถึงจุดเริ่มต้นของการศึกษา จนพัฒนาต่อยอดเป็นพลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดิน ด้วยการทำการศึกษาเพิ่มเติมผ่านงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง หนังสือ เอกสารต่างๆ และการลงพื้นที่สนาม เพื่อกำหนดประเด็นในการศึกษาให้ชัดเจน ทั้งวัตถุประสงค์ในการศึกษา คำถามวิจัย แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ รวมถึงประสบการณ์การทำงานภาคสนาม วิธีการเก็บข้อมูล ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น

3.1 จุดเริ่มต้นการศึกษา: พบพื้นที่สนาม

จุดเริ่มต้นของการศึกษานี้ ไม่ได้เกิดจากการคิดค้นประเด็นที่สนใจ หรือค้นคว้างานวิจัย แต่เป็นการค้นพบพื้นที่สนามบนช่องทางออนไลน์ อย่างเพจเฟซบุ๊กชื่อว่า “สวนผักคนเมือง” ภาพแรกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เป็นการนำเสนอการปลูกผักปลอดสารพิษบนพื้นที่จำกัดของชุมชนแออัด ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนที่มีสมาชิกร่วมทำกิจกรรมด้วยกัน หลังจากนั้นผู้ศึกษาตัดสินใจลงพื้นที่สนาม โดยสอบถามสถานที่ตั้งจากทางเพจสวนผักคนเมือง และได้รับเบอร์โทรศัพท์ติดต่อมาถึงผู้นำชุมชน อายุ 56 ปี การเดินทางครั้งแรกนั้นต้องยอมรับว่า เป็นพื้นที่สนามตลิ่งชันที่ไม่คุ้นเคย ทั้งเส้นทางการเดินทาง สภาพแวดล้อมริมทางรถไฟและชุมชนริมทางรถไฟแห่งนี้ โดยเป็นอีกชุดความรู้หนึ่งที่แตกต่างจากข่าวสารออนไลน์ การปลูกผักปลอดสารพิษเป็นกิจกรรมร่วมกันในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเรียนรู้การปลูกผักและเสริมสร้างความมั่นคงภายในครัวเรือน แต่บริบทของชุมชนมีการต่อสู้ต่อรองเพื่อที่อยู่อาศัย ด้วยการสร้างเครือข่ายทางสังคม ทำให้เกิดความน่าสนใจในการศึกษาถึง

พลวัตในการพัฒนาเมือง จากแผนพัฒนาของรัฐและนโยบายการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน อย่าง รถไฟฟ้า จึงเกิดการเวนคืนที่ดินจากบ้านเรือนหรือชุมชนที่ได้รับผลกระทบ แม้ว่าพวกเขาจะเป็นชุมชน บุกรุกที่ดิน แต่ประชาชนทุกคนควรมีสติในการเข้าถึงที่อยู่อาศัย นำมาสู่กระบวนการต่อรองที่ดิน เพื่อมีที่อยู่อาศัยแบบถูกกฎหมาย

3.2 ทำความเข้าใจประเด็นการต่อรองเรื่องที่ดิน

หลังจากได้สำรวจสภาพพื้นที่และข้อมูลพื้นฐานของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันเรียบร้อยแล้ว ผู้ศึกษาได้มองเห็นคำสำคัญที่สามารถสะท้อนถึงความน่าสนใจของบริบทพื้นที่ กล่าวคือ การต่อรอง และชุมชนบุกรุก เพื่อนำมาค้นคว้าวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ศึกษาข้อมูลและทำความเข้าใจเพิ่มเติมจาก งานวิจัย หนังสือและเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับประเด็นที่สนใจ เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ คำถามวิจัยและ ขอบเขตในการศึกษา เพื่อมองเห็นการพัฒนาเมืองกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้เกิดคนจนเมืองและ ปัญหาชุมชนบุกรุกในเมือง และรัฐได้ต่อยุ่ปัญหาอีกครั้ง ด้วยการไล่อื้อที่ดินเพื่อการพัฒนาเมือง ทำให้เกิดกระบวนการต่อรองให้ได้มีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคง ดังนั้นการเลือกใช้แนวคิดการต่อรอง และ หลายครั้งเกิดขึ้นในคู่ความสัมพันธ์คนชายขอบกับภาครัฐ แสดงถึงการไม่ถูกกดทับจากสังคม เพื่อ ได้รับความเท่าเทียมกัน มีสิทธิและอำนาจต่อรองกับรัฐ

เอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จากประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับพลวัตการต่อสู้อำนาจต่อรองที่ดิน ของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน อันเป็นบริบทพื้นที่ของชุมชนบุกรุกในเมือง ทำให้มุ่งทบทวน วรรณกรรมว่าด้วยเมือง ชุมชนบุกรุกในเมือง และการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยชุมชนบุกรุกในเมือง เพื่อ มองเห็นพลวัตของความเป็นเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยแต่ละช่วงเวลาของนโยบายการพัฒนาเมือง ของรัฐ ได้ส่งผลให้มีผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ได้รับผลกระทบ นำมาสู่การเกิดขึ้นของชุมชนบุกรุกและ คนจนเมือง เป็นที่น่าสนใจเมื่อรัฐได้พยายามแก้ปัญหาชุมชนบุกรุก ด้วยการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยของ คนจนเมืองไปยังพื้นที่ที่รัฐกำหนดไว้ แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้ เพราะไม่สามารถตอบสนองวิถี ชีวิตและการประกอบอาชีพของพวกเขาได้ จึงทำให้เกิดกระบวนการต่อสู้อำนาจต่อรองของชุมชนร่วมมือกับ เครือข่ายต่างๆ เป็นการรวมกลุ่มสร้างอำนาจต่อรองกับภาครัฐ สอดคล้องกับบริบทของชุมชนริมทาง รถไฟตลิ่งชันต่อการเป็นพื้นที่ศึกษาครั้งนี้

3.3 ทำไมต้องเป็นชุมชนริมทางรถไฟ

เมื่อได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและประยุกต์แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา แสดงถึงความ เหมาะสมของพื้นที่สนามและมีความเป็นไปได้ในการศึกษาชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของเมืองที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของชุมชนบุกรุก นำมาสู่กระบวนการต่อรองที่ดินเพื่อให้ได้ มีที่อยู่อาศัยอย่างถูกกฎหมาย แม้ว่าจะค้นคว้าข้อมูลพื้นที่สนามจากเอกสารและสื่อต่างๆ แต่งาน

ศึกษาคั้งนี้เป็นงานศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำให้การลงพื้นที่สนามเป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งชุดข้อมูลที่ได้รับอาจจะไม่เหมือนกัน โดยได้รับความช่วยเหลือจากโครงการสวนผักคนเมือง ในการให้ช่องทางติดต่อไปยังประธานชุมชน ทำให้การเข้าไปยังพื้นที่สนามเป็นไปด้วยความราบรื่น โดยประธานชุมชนให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูล พร้อมยินดีให้ความช่วยเหลือติดต่อกับผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่นๆ เป็นอย่างดี

ผู้ศึกษาสำรวจพื้นที่พบว่า ชุมชนมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก มีจำนวนประชากรประมาณ 120 หลังคาเรือน ซึ่งมีผู้นำชุมชนเป็นตัวแทนความคิดและการทำงานของชุมชนกับเครือข่าย ทั้งเครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายตะวันตก ทำให้สมาชิกชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันบ่อยครั้ง ส่งผลต่อการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยเฉพาะการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวเรื่องที่อยู่อาศัย ทางผู้นำชุมชนจะขอความร่วมมือสมาชิก เพื่อดำเนินกิจกรรมรวมกลุ่มในการต่อรองกับรัฐ เช่น การไปมีอบ เข้าร่วมประชุมเป็นประจำ รวมถึงการเข้าร่วมโครงการสวนผักคนเมือง สมาชิกในชุมชนต้องดูแลสวนผักร่วมกันในพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน แสดงถึงความต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน ด้วยการสร้างความมั่นคงทางอาหารและปลูกฝังเรื่องผักปลอดสารให้กับผู้คน ทุกกิจกรรมล้วนก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน เพื่อรวมกลุ่มต่อรองกับภาครัฐได้อย่างเข้มแข็ง แสดงถึงกลยุทธ์และรูปแบบการต่อสู้ต่อรองหลากหลายวิธี จากการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชน และเครือข่ายเป็นประจำ จนประสบความสำเร็จในการต่อรองกับภาครัฐ ทำให้ได้เอกสารเช่าที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย รวมถึงการก่อสร้างบ้านมั่นคงอีกด้วย อย่างไรก็ตามเป้าหมายของชุมชนยังไม่สิ้นสุด พวกเขาต้องการพัฒนาชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

จากการสำรวจพื้นที่สนามเบื้องต้นพบว่า ผู้คนในแต่ละครัวเรือนทำทางเป็นมิตร มีการพูดคุยทักทาย จึงมองว่ามีความปลอดภัยต่อการลงพื้นที่เก็บข้อมูล โดยเฉพาะผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนคอยให้ความช่วยเหลือ ในการเดินสำรวจและสร้างความรู้จักกับผู้คนในชุมชน แม้ว่าการติดต่อขออนุญาตสัมภาษณ์จะค่อนข้างยาก เนื่องจากผู้นำชุมชนมักเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อพูดคุยและประชุมกับเครือข่ายและภาครัฐ แต่ผู้ศึกษาสามารถติดต่อผ่านคณะกรรมการชุมชน สำหรับการขอสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชน ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี เพราะขณะทำการสัมภาษณ์ก็มีคนในพื้นที่เข้ามาช่วยให้ข้อมูลเพิ่มเติมอีกด้วย ทั้งหมดนี้ ทำให้ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันมีความเหมาะสมต่อการเป็นพื้นที่ศึกษามากที่สุด

งานศึกษาคั้งนี้เป็นการศึกษาทางคุณภาพ ทำให้เน้นการเก็บข้อมูลพื้นที่สนามเป็นส่วนสำคัญ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน และสมาชิกชุมชนทั่วไป โดยคาดคะเนจำนวนไว้ 10 - 15 คน หรือจนกว่าจะได้ข้อมูลที่เพียงพอ ผ่านการแนะนำจากผู้นำ

และคณะกรรมการชุมชน (Key Informants) จะเป็นผู้แนะนำกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งไม่จำกัดเพศและอายุ เพื่อได้รับความหลากหลายของข้อมูลอย่างครบถ้วน โดยมีการแบ่งผู้ให้สัมภาษณ์เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลหลักคือ ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนแบบทางการ มีสมาชิกประมาณ 15 คน โดยเป็นบุคคลที่รับฟังความคิดเห็นจากสมาชิกในชุมชน เพื่อนำไปต่อยอดและปรึกษากับเครือข่ายต่างๆ ก่อนจะเป็นตัวแทนชุมชนในการเจรจาต่อรองกับภาครัฐ กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญของการต่อสู้ต่อรองของชุมชน จนได้รับที่อยู่อาศัยอย่างถูกกฎหมาย โดยสามารถให้ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นประวัติความเป็นมา การเข้ามาของผู้คน ขั้นตอนการเข้าร่วมเครือข่ายและโครงการต่างๆ การเป็นตัวแทนชุมชนเพื่อเจรจาต่อรองกับภาครัฐและเอกชน เป็นกระบวนการต่อรองกับรัฐ รวมถึงเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชนต่อไป ซึ่งผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้สามารถตอบคำถามดังกล่าวได้ดีที่สุด

สมาชิกในชุมชน เป็นอีกกลุ่มของผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีความสำคัญเช่นกัน เนื่องจากเป็นผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ชุมชน ได้รับผลกระทบจากนโยบายของภาครัฐ และเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อต่อสู้ต่อรอง จนได้ที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคง ดังนั้น การเก็บข้อมูลจากสมาชิกในชุมชน จะทำให้ทราบเรื่องราวพื้นฐานชีวิต การเข้ามาอยู่อาศัยของแต่ละครอบครัว บทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เพื่อแสดงออกถึงการต่อสู้ต่อรองกับรัฐ จนได้รับสัญญาเช่าอยู่อาศัยอย่างถูกกฎหมาย

3.4 วิธีวิทยาในการศึกษา

ตั้งแต่จุดเริ่มต้นในการศึกษา ทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ไปจนถึงสำรวจพื้นที่สนาม ทำให้ผู้ศึกษาทราบประเด็นปัญหา คำถามวิจัย และกรอบแนวคิดในการศึกษา ขั้นตอนต่อไปเป็นการลงพื้นที่สนาม เพื่อเก็บข้อมูลในชุมชน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

ผู้ศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย โดยมีการติดต่อนัดหมายล่วงหน้ากับผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อเตรียมประเด็นคำถามแบบคร่าวๆ ให้เหมาะสมกับผู้ให้ข้อมูลหลักและสมาชิกชุมชน จึงใช้เวลาประมาณ 1 – 2 ชั่วโมงต่อคน ส่วนใหญ่ผู้ให้สัมภาษณ์จะเลือกนัดพูดคุยบริเวณหน้าบ้านของพวกเขาหรือใช้พื้นที่ส่วนกลางของชุมชน อย่างสวนผักคนเมือง ส่งผลให้บรรยากาศการสัมภาษณ์เป็นไปด้วยความเป็นกันเอง เพราะระหว่างการพูดคุยจะมีสมาชิกชุมชนเดินผ่านไปผ่านมา หรือบางครั้งเข้ามาร่วมนั่งบอกล่าประสบการณ์เพิ่มเติมอีกด้วย อีกทั้ง ผู้ศึกษายังได้เห็นวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนแต่ละคนอย่างเป็นธรรมชาติ

การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เป็นวิธีวิทยาสำคัญของการทำงานด้านมานุษยวิทยา ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการมีประสบการณ์ร่วมกับพื้นที่สนามและกลุ่มตัวอย่าง หรือการใช้ทักษะการมองเห็นและการฟัง เพื่อสังเกตสถานการณ์และบริบทแวดล้อมของพื้นที่สนาม จากอีกมุมมองหนึ่ง โดยผู้ศึกษาใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ด้วยการใช้พื้นที่ส่วนกลางของชุมชนในการร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยน รับประทานอาหาร และติดตามแกนนำเข้าไปดูแลสวนผักคนเมือง ส่วนการใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้เข้าร่วมรับฟังการประชุมประจำเดือนของชุมชน โดยเป็นวาระการประชุมจากพี่เลี้ยงเครือข่ายฯ และแกนนำชุมชน ที่ต้องการรับฟังความคิดเห็นของสมาชิก เพื่อวางแผนทิศทางการดำเนินงานขั้นต่อไปของชุมชน นอกจากนี้ ยังได้สัมผัสบรรยากาศการเดินทางและปราศรัยในวันที่อยู่อาศัยโลก ณ ลานคนเมือง กรุงเทพมหานคร ทำให้เห็นพลังของพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทยที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน ในการแสดงเสียงสะท้อนของผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของหน่วยงานรัฐ

ทุกครั้งที่มีการลงพื้นที่สนาม สภาพแวดล้อมของชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ตั้งแต่ยังเป็นพื้นที่ว่างเปล่าสำหรับการก่อสร้างบ้านมั่นคง สวนผักของชุมชนที่แห้งแล้ง แต่ระยะเวลาเพียงไม่กี่เดือน เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เริ่มมีการก่อสร้างที่อยู่อาศัยเป็นชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา การสำรวจและสังเกตการณ์จึงเป็นสิ่งสำคัญ ช่วงเวลาการเดินทางในชุมชน จะทำให้เห็นวิถีชีวิตในเบื้องต้นของสมาชิกในชุมชน การทำงานอยู่ภายในบ้าน ลักษณะที่อยู่อาศัย และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เมื่อพบประเด็นที่น่าสนใจ สามารถเก็บข้อมูลไปซักถามผู้ให้สัมภาษณ์ได้ทันที รวมถึงการทำความรู้จักสมาชิกในชุมชน เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลด้วย ผู้ศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นวิธีการเข้าถึงข้อมูล ดังนั้นการกำหนดประเด็นคำถามแบบคร่าวๆ และมีกรอบการทำงานที่ชัดเจน จะทำให้ข้อมูลไม่หลุดประเด็นจากกรอบการศึกษา ได้รับข้อมูลครบถ้วนต่อคำถามวิจัยและวัตถุประสงค์

การวางแผนการทำงาน ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับสถานการณ์ทางสังคมและชุมชน หลายครั้งที่ผู้ศึกษาไม่สามารถติดต่อผู้นำชุมชนได้ หรือการลงสนามแล้วพบกับความไม่พร้อมของผู้ให้สัมภาษณ์ จึงอาศัยการปรับตัวในแต่ละสถานการณ์ ด้วยการติดต่อกับคณะกรรมการชุมชนและสมาชิกในชุมชนอื่นๆ ในการขอสัมภาษณ์แทน รวมถึงการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในพื้นที่ประชุมของชุมชน แม้ว่าจะไม่ได้พูดคุยกับชาวบ้านหรือเครือข่ายโดยตรง แต่ก็ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการทำงานระหว่างเครือข่าย ผู้นำชุมชน และสมาชิกในชุมชน จึงเป็นการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วม จากการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ประกอบการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลรอบด้าน โดยใช้เครื่องมือในการลงสนาม ได้แก่ การจดบันทึก อัดเสียงระหว่างการสัมภาษณ์ ถ่ายภาพบรรยากาศแวดล้อมและผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ได้รับการอนุญาตก่อนทุกครั้ง

การศึกษางานชิ้นนี้ ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์แพร่ระบาดโควิด - 19 สำหรับการลงพื้นที่สนามที่เป็นบริบทของชุมชนแออัด ทำให้โอกาสเสี่ยงต่อการติดเชื้อสูง ผู้ศึกษาต้องเว้นการเก็บข้อมูลออกไป แต่ระยะเวลาแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด - 19 ค่อนข้างนาน ดังนั้นการวางแผนเก็บข้อมูลเป็นสิ่งสำคัญ ในช่วงเวลารอสถานการณ์กลับมาเป็นปกติ ผู้ศึกษาได้เน้นทบทวนวรรณกรรมศึกษางานวิจัยและรวบรวมข้อมูลเอกสาร เพื่อเตรียมตัวลงพื้นที่สนาม หลังจากนั้น นำข้อมูลที่ได้รับมาจำแนกประเด็น ทั้งจากการทบทวนวรรณกรรมและเก็บข้อมูลสนาม เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลให้ตอบโจทย์คำถามวิจัยและวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้มากที่สุด ซึ่งบทเรียนสำคัญของการทำงานครั้งนี้คือ สถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ผู้ศึกษาใช้เวลารวบรวมข้อมูลเอกสารเพียงไม่กี่เดือน กระบวนการต่อรองของชุมชนได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จนเริ่มก่อสร้างบ้านมั่นคง บ่งบอกถึงการดำเนินงานของชุมชนไม่หยุดนิ่ง ดังนั้น ท่ามกลางสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด - 19 จะเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนี้อย่างไรบ้าง ทั้งการก่อสร้างชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา การทำงานระหว่างชุมชน หน่วยงานรัฐ และเครือข่าย

3.5 การวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล

หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามทางมานุษยวิทยาเรียบร้อยแล้ว ข้อมูลจะถูกจัดกลุ่มและจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ เช่น ข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการต่อรองในแต่ละช่วงเวลา เป็นต้น โดยมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ผ่านการสังเกตและเปรียบเทียบข้อมูลจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งปรากฏข้อค้นพบที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันและสามารถตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์การศึกษาได้ครบถ้วน ก่อนนำมาสู่กระบวนการสังเคราะห์และวิเคราะห์ต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้ มีเป้าหมายเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา 2 ประการ ได้แก่ 1) ศึกษาพลวัตการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร และ 2) ศึกษากระบวนการต่อรองที่ดินในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ซึ่งการนำเสนอผลการวิเคราะห์ ข้อมูลจะถูกแบ่งออกเป็นหมวดหมู่หรือประเด็นหลัก ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยเน้นวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลภาคสนามกับกรอบแนวคิดทางมานุษยวิทยา เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับบริบทของชุมชนริมทางรถไฟที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และส่งผลถึงการสร้างกระบวนการต่อสู้อำนาจของสมาชิกชุมชนมาอย่างยาวนาน

บทที่ 4

ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

เนื้อหาบทนี้ เป็นเรื่องราวของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร โดยจะกล่าวถึงบริบทความเป็นมาของพื้นที่ย่านตลิ่งชัน การเข้ามาของผู้คน การดำรงชีวิตและการอยู่อาศัย เพื่อให้เห็นถึงพลวัตของการพัฒนาชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน สามารถแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ จุดเริ่มต้นของการบุกเบิกที่ดินริมทางรถไฟ (ช่วงปี พ.ศ. 2504 - 2540) การบุกเบิกที่ดินริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2550) และการเกิดขึ้นของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ณ ริมทางรถไฟสถานีบางระมาด เขตตลิ่งชัน (ช่วงปี พ.ศ. 2552 - ปัจจุบัน)

4.1 ชุมชนและผู้คน

พื้นที่ดั้งเดิมของเขตตลิ่งชัน เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดธนบุรี ตั้งอยู่บริเวณคลองบางกอกน้อย ตำบลบางบำหรุ อำเภอบางกอกน้อย ในราวปี พ.ศ. 2457 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภออยู่บริเวณริมทางรถไฟสายใต้ ตำบลคลองซักพระ จนมีการปฏิรูปการปกครองในเขตนครหลวง ตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 พ.ศ. 2514 ให้รวมจังหวัดพระนครกับจังหวัดธนบุรีเป็นราชการการบริหารส่วนภูมิภาค “จังหวัดนครหลวงกรุงเทพมหานคร” และต่อมาปี พ.ศ. 2528 ได้ตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานครใหม่ กำหนดให้กรุงเทพมหานคร เป็นทบวงการเมืองที่มีฐานะเป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่นนครหลวงเพียงองค์การเดียว ทำให้อำเภอตลิ่งชันเป็นหนึ่งในอำเภอของกรุงเทพมหานคร และมีการเปลี่ยนแปลงเป็นเขตตลิ่งชันจนถึงปัจจุบัน (สำนักงานเขตตลิ่งชัน, ม.ป.ป.)

ปัจจุบันตลิ่งชันจัดเป็นเขตชั้นนอกหรือเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานคร โดยตั้งอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีเนื้อที่เกือบ 30 ตารางกิโลเมตร แบ่งเป็น 6 แขวง ได้แก่ แขวงคลองซักพระ, แขวงฉิมพลี, แขวงตลิ่งชัน, แขวงบางเชือกหนัง, แขวงบางพรหม และแขวงบางระมาด จำนวนประชากรประมาณ 105,047 คน (ศูนย์ข้อมูลเศรษฐกิจการคลังและการลงทุนของกรุงเทพมหานคร, 2565) พื้นที่เขตตลิ่งชันมีลักษณะเป็นเกาะที่ล้อมรอบไปด้วยคลองต่างๆ ซึ่งมีคลองหลักขนาดใหญ่ถึง 4 คลอง และมีคลองขนาดเล็กประกอบไปด้วย 28 คลอง (สำนักงาน กศน., 2559) ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	เขตภาษีเจริญ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ เขตบางกอกน้อยและเขตบางพลัด
 ทิศใต้ ติดต่อกับ เขตทวีวัฒนา

ภาพที่ 1: แผนที่แสดงพื้นที่ของจังหวัดกรุงเทพมหานครและขอบเขตที่ตั้งของเขตตลิ่งชัน

ที่มา : <https://armthangthong40.wordpress.com/ที่ตั้ง/อาณาเขตติดต่อ/ทิศตะวันออก/>

ลักษณะพื้นที่ของเขตตลิ่งชันเป็นที่ราบลุ่มและที่ลุ่มต่ำ จึงมักประสบกับปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำในฤดูฝนและในช่วงน้ำหลาก โดยเฉพาะระหว่างเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน ประกอบกับพื้นที่เขตตลิ่งชันล้อมรอบไปด้วยคลองต่างๆ ทั้ง 4 ด้าน จึงมีสภาพพื้นที่คล้ายเกาะ ได้แก่ คลองมหาสวัสดิ์อยู่ทางตอนเหนือ, คลองบางเข็อกหนึ่งอยู่ทางตอนใต้, คลองชักพระและคลองบางกอกน้อยอยู่ทางทิศตะวันออก และคลองทวีวัฒนาอยู่ทางทิศตะวันตก เมื่อถึงฤดูฝนที่มีน้ำท่วมขังในพื้นที่ น้ำจะพัดพาเอาตะกอนปุ๋ยมาทิ้งไว้ กลายเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ทั้งคูคลองธรรมชาติและคูคลองที่ขุดขึ้นเพื่อการเกษตรและการคมนาคม ดังนั้นเขตตลิ่งชันเป็นพื้นที่ที่มีเส้นทางคมนาคมทางน้ำหนาแน่นมาตั้งแต่อดีต (สำนักงาน กศน., 2559) ก่อให้เกิดอาชีพและการใช้ที่ดินในรูปแบบเกษตรกรรมมากมาย ทั้งการทำนาข้าว การทำสวนแบบยกร่อง และการเกษตรแบบผสมผสาน ในบางครั้งเรืออาจเลือกปลูกพืชหลากหลายชนิดภายในสวน เช่น สวนผัก สวนผลไม้ และสวนดอกไม้

โดยเฉพาะการปลูกพืชที่ใช้พื้นที่น้อย แต่ให้ผลตอบแทนสูง จำพวกกล้วยไม้ ไม้ดอกและไม้ประดับ จะปรากฏจำนวนมากในพื้นที่ตลิ่งชัน ก่อนจะถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นการปลูกพืชต้นทุนต่ำ อายุการเก็บเกี่ยวสั้น เพื่อให้เหมาะกับสภาพแวดล้อม เช่น เตยหอม มะกรูด ผักสวนครัว เป็นต้น รองลงมาเป็นอาชีพค้าขาย รับจ้างทั่วไปและอื่นๆ (วารสารณ์ มนต์ไทรเวศย์, 2561)

การประกอบอาชีพของผู้คนย่านตลิ่งชันดั้งเดิมนั้น จะเป็นการเพาะปลูกพืชพรรณต่างๆ เป็นหลัก เป็นบทบาทสำคัญต่อการผลิตอาหาร เพื่อหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตผู้คนในกรุงเทพมหานคร และพื้นที่ใกล้เคียงมาอย่างยาวนาน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา เขตตลิ่งชันมีการพัฒนาและขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ด้วยการสร้างสะพานพระปิ่นเกล้าเชื่อมฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรี การกำหนดใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ควบคู่ไปกับแผนพัฒนากรุงเทพมหานครและปริมณฑล(วารสารณ์ มนต์ไทรเวศย์, 2561) ทำให้การเดินทางจากใจกลางกรุงเทพมหานคร สู่อำเภอตลิ่งชันสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น ประกอบกับการก่อสร้างถนนหนทางในพื้นที่เพิ่มเติม ได้แก่ ถนนบรมราชชนนี, ถนนคูขนนานลอยฟ้าบรมราชชนนี, ถนนกาญจนาภิเษก, ถนนพุทธมณฑล สาย 1, ถนนซีกพระ, ถนนสวนผัก, ถนนชัยพฤกษ์ และถนนทุ่งมังกร เห็นได้ว่าพื้นที่ตลิ่งชันเพียง 30 ตารางกิโลเมตร แต่มีถนนหนทางนับ 10 สาย มุ่งหน้าเข้าสู่พื้นที่ตลิ่งชัน (สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2555)

การพัฒนาระบบคมนาคมเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลต่อการผสมผสานวิถีชีวิตดั้งเดิมกับวิถีชีวิตของเมืองสมัยใหม่ ทำให้ปรากฏภาพของความหลากหลายในพื้นที่ อย่างการประกอบอาชีพเกษตรกรรมควบคู่ไปกับการรับจ้างทั่วไป หรือย้ายอาชีพเป็นเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมแทน แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ ด้วยนโยบายของรัฐในการพยายามลดอัตราความหนาแน่นของเมืองเขตชั้นใน และกระจายเขตอุตสาหกรรมไปยังพื้นที่ชานเมืองมากขึ้น ส่งผลต่อมูลค่าของที่ดินมีราคาสูง ทำให้เกษตรกรและเจ้าของที่ดินต่างหันมาขายที่ดินแทนการลงทุนทำการเกษตร นำมาสู่การเกิดขึ้นของหมู่บ้านจัดสรรชุมชนแห่งใหม่ และการเข้ามาของผู้คนอีกจำนวนมาก (สำนักงาน กศน., 2559)

กล่าวได้ว่าการพัฒนาโครงสร้างทางสังคม ระบบคมนาคม และเศรษฐกิจในพื้นที่เมืองกรุงเทพมหานครและพื้นที่ปริมณฑล เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายประชากรจากชนบทเข้าสู่เมืองจำนวนมาก ซึ่งจากเดิมที่มีประชากรประมาณ 700,000 คน กลายเป็นมีจำนวนประชากรสูงถึง 6,000,000 คน ในระยะเวลาเพียง 50 ปี (ปราโมทย์ ประสาทกุล และพิมลพรรณ อิศรภักดี, 2542) กระแสการเปลี่ยนแปลงนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หากแต่เป็นผลมาจากโครงสร้างและการกระตุ้นจากแผนพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา ได้สร้างแรงจูงใจในการย้ายถิ่นฐานเข้าสู่เมืองและชานเมืองอย่างต่อเนื่อง ส่งผลประโยชน์ในแง่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคเพิ่มขึ้นตาม

ความต้องการของจำนวนประชากร อย่างไรก็ตาม เมื่อปริมาณการย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเมืองมากเกินไป ย่อมทำให้เกิดอุปทานแรงงานส่วนเกิน อาจนำไปสู่การแข่งขันในตลาดแรงงานและการลดอัตราค่าจ้าง (ปิงปอนด์ รักอำนวยกิจ และศิริพงศ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา, 2559) ปัจจัยทางรายได้และความยากจนกลายเป็นข้อจำกัดและเงื่อนไขสำคัญระยะยาวของคนกลุ่มนี้ ส่งผลต่อการดำรงชีวิตและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในเมือง สมาชิกชุมชนต้องแสวงหาโอกาสการเข้าถึงสาธารณูปโภคพื้นฐานและการบริหารจัดการภายในชุมชนด้วยตนเอง

ปัจจุบันชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาหรือชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน อยู่ในเขตการปกครองสำนักงานเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร มีครัวเรือนทั้งหมด 174 ครัวเรือน และจำนวนประชากร 180 คน สภาพสังคมของชุมชนมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ต่างคนต่างอาศัย แต่ยังคงมีการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกัน ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคล โดยสังเกตได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมภายในชุมชนและการพบปะสังสรรค์ในชีวิตประจำวัน สมาชิกชุมชนบางคนสามารถเข้าร่วมได้อย่างสม่ำเสมอหรือสมาชิกบางคนก็ไม่สะดวกเข้าร่วมเลย จึงต้องอาศัยการบริหารจัดการภายในชุมชน ผ่านการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน ประกอบด้วยผู้นำชุมชน 1 คน คณะกรรมการ 10 คน และลูกบ้าน เพื่อช่วยดูแลความเรียบร้อยและอำนวยความสะดวกต่อการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชน หากมีกรณีปัญหาหรือข้อคิดเห็นไม่ตรงกัน คณะกรรมการย่อยจะเป็นผู้ประสานงานและเจรจากับลูกบ้านก่อนนำเรื่องเข้าสู่วาระการประชุม ซึ่งจัดขึ้นทุกวันอาทิตย์ที่ 2 ของเดือน เพื่อให้สมาชิกชุมชนได้มีโอกาสร่วมพิจารณาและตัดสินใจข้อคิดเห็นร่วมกันของที่ประชุม หลังจากได้รับข้อสรุปมติดังกล่าวแล้ว สมาชิกชุมชนต้องรับทราบและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้ บริบทของชุมชนยังแวดล้อมไปด้วยแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร เชิงอนุรักษ์และเชิงวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น ตลาดน้ำตลิ่งชัน ตลาดน้ำวัดสะพาน ตลาดน้ำวัดจำปา และตลาดน้ำสองคลองวัดตลิ่งชัน รวมถึงวัดสำคัญต่างๆ ในเขตพื้นที่ตลิ่งชัน เช่น วัดทองบางระมาด วัดอินทราวาส วัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร และวัดกาญจนสิงหาสน โดยสมาชิกชุมชนนิยมเดินทางไปเข้าร่วมวัดบริเวณใกล้เคียง อย่างวัดช่างเหล็ก วัดมณฑป วัดตลิ่งชัน และวัดนครป่าหมาก เพื่อเดินทางไปทำบุญตามประเพณีและวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ เช่น ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีแห่เทียนพรรษา วันปีใหม่ วันสงกรานต์ เป็นต้น ส่วนประเพณีชักพระที่เป็นประเพณีสำคัญและมีชื่อเสียงของเขตตลิ่งชัน จะจัดขึ้นในช่วงวันแรม 2 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี และมักจะไม่ตรงกับวันหยุด จึงขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละบุคคลในการเลือกเดินทางไปเข้าร่วมประเพณีสำคัญทางศาสนา

ด้านการรักษาสุขภาพและความเจ็บป่วย สมาชิกชุมชนเลือกเดินทางไปโรงพยาบาลศิริราช โรงพยาบาลศรีวิชัย ศูนย์บริการสาธารณสุข 30 วัดเจ้าอาม และศูนย์บริการสาธารณสุข 30 วัด

ชัยพลฤกษ์ ซึ่งเป็นโรงพยาบาลและศูนย์บริการสาธารณสุขที่อยู่ละแวกใกล้เคียงกับชุมชน เช่นเดียวกับการตัดสินใจให้เยาวชนเข้ารับการศึกษาโรงเรียนวัดดลิ่งชั้นและโรงเรียนวัดช่างเหล็ก ซึ่งมีหลักสูตรการเรียนการสอนตั้งแต่ประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา จึงสะดวกต่อการเดินทางและดูแลบุตรหลานของผู้ปกครองในชุมชนฯ

ทั้งหมดในข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจในอิทธิพลจากความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างจากรัฐ ที่สอดคล้องกับกรณีผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมทางรถไฟ เขตดลิ่งชั้น จังหวัดกรุงเทพมหานคร ด้วยความต้องการเดินทางจากชนบทเข้ามาแสวงหาโอกาสทางอาชีพและวิถีชีวิตใหม่ที่ดีกว่าเดิม ซึ่งการพัฒนาของรัฐกลับไม่สามารถจัดการกับสถานการณ์การเคลื่อนย้ายแรงงานกลุ่มนี้ได้อย่างครอบคลุม จนก่อให้เกิดกลุ่มคนจนเมืองที่ได้รับความเหลื่อมล้ำและไม่เท่าเทียมในการดำรงชีวิตขึ้นมา แม้ว่าพวกเขาต้องการเพียงที่อยู่อาศัยและสถานที่ทำมาหากินเท่านั้น พื้นที่ดลิ่งชั้นในฐานะชานเมืองของจังหวัดกรุงเทพมหานคร อาจเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดกับเงื่อนไขและข้อจำกัดในชีวิตสำหรับกลุ่มคนจนเมืองก็ได้

4.2 พลวัตของการพัฒนา

เนื้อหาต่อจากนี้ จะนำเสนอให้เห็นถึงแต่ละช่วงเวลาของชุมชนริมทางรถไฟดลิ่งชั้นที่มีจุดเริ่มต้นของการเดินทางเข้ามาในพื้นที่ การตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนชั่วคราว และพัฒนาจนสามารถรวมกลุ่มเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ในบริบทของคนจนเมืองผู้อาศัยบนพื้นที่ริมทางรถไฟดลิ่งชั้น เพื่อสะท้อนภาพของพลวัตชุมชนริมทางรถไฟดลิ่งชั้นที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง และสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ 1 จุดเริ่มต้นของการบุกเบิกที่ดิน (ช่วงปี พ.ศ. 2504 - 2540)

เป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจในระดับประเทศอย่างชัดเจน เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นเป็นครั้งแรก โดยมีจุดมุ่งหมายพัฒนาโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจให้มีความทันสมัย ด้วยการสร้างระบบสาธารณูปโภคและการคมนาคมต่างๆ อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเมืองและชนบท จึงสามารถแบ่งจุดเริ่มต้นของการบุกเบิกที่ดินเป็น 2 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงต้นปี พ.ศ. 2504 – 2520

จากผลกระทบของแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้เกิดการพัฒนาคอนกรีตโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจให้มีความเจริญมากยิ่งขึ้น ด้วยความต้องการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจ มุ่งส่งเสริมระบบอุตสาหกรรม และปรับปรุงการคมนาคมจากชนบทสู่เมือง จึงส่งผลให้เกิด

การเคลื่อนย้ายของผู้คนอย่างสะดวกและรวดเร็ว นำมาสู่ความเชื่อมโยงระหว่างเมืองและชนบท ซึ่งการพัฒนาโครงสร้างเหล่านี้ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติ คนชนบทเกิดความคาดหวังในการใช้ชีวิตและการทำงานในเมือง เพื่อการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ขณะเดียวกันการพัฒนาเศรษฐกิจและการคมนาคมได้ขยายโอกาสให้ผู้คนเข้าถึงการค้าขายเชิงพาณิชย์มากขึ้น จนเกิดวิกฤตชนบทในปี พ.ศ. 2510 – 2520 ที่การเกษตรเชิงพาณิชย์ขยายตัวมากเกินไปเกินขีดความสามารถทางทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตผู้คน พร้อมกับการขยายตัวของระบบอุตสาหกรรมในเมือง ทำให้เกิดความต้องการแรงงานจำนวนมาก จึงเป็นช่วงเวลาที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนวัยหนุ่มสาวจากชนบทเข้าสู่เมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ภุริณัฐร์ โชติวรรณ, 2557) หนึ่งในบุคคลที่เติบโตมาในอิทธิพลของช่วงเวลานี้คือ คุณทับทิม หลิงวัย 54 ปี มาจากจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งปัจจุบันเป็นแกนนำหลักคนสำคัญในเครือข่ายสลัมสี่ภาค เครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และช่วยขับเคลื่อนชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันเสมอมา คุณทับทิมเล่าว่า

“พื้นเพครอบครัวประกอบอาชีพทำนา และสามารถทำได้แค่ปีละ 1 ครั้ง เพราะชาวนาต้องรอน้ำฝน หากปีนั้นฝนไม่ตกก็ไม่ได้ทำนาเลย ทำให้เรามีรายได้ทางเดียว แล้วรายได้จากการทำนาครั้งหนึ่ง ยังซื้อจักรยานไม่ได้เลย ปกติทำนาก็ต้องกู้เขา ดอกร้อยละ 5 พอขายข้าวได้ ก็ทำได้แค่เอามาจ่ายดอก แล้วก็ต้องเป็นหนี้เขาเหมือนเดิม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัฐพัฒนาไม่ทั่วถึง ทำให้ตัดสินใจว่า เราอยู่ต่างจังหวัดต่อไปไม่ได้แล้ว ต้องเข้ามาทำงานหาเงินในกรุงเทพมหานคร เลยมาทำงานตั้งแต่อายุ 18 ปี”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อ 7 ตุลาคม 2563

บทสัมภาษณ์นี้ (คุณทับทิม, 2563) ทำให้เห็นช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรในต่างจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ตัดสินใจเดินทางก้าวเข้าสู่อาชีพแรงงานด้านอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น นอกจากปัจจัยทางด้านสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ การพัฒนาของภาครัฐ และเศรษฐกิจทางเกษตรแล้ว แต่ฤดูกาลของการทำนาของคนไทยที่จะมีช่วงหยุดพักเป็นเวลา 2 – 3 เดือน ทำให้เกษตรกรเลือกเดินทางเข้ามาหารายได้เสริมในเมืองหลวง ก่อนจะเดินทางกลับไปทำเกษตรอีกครั้งในช่วงฤดูฝน เป็นจุดเริ่มต้นของการแสวงหาโอกาสในชีวิตและสร้างความมั่นคงทางรายได้ในครอบครัวของตนเองมากขึ้น จึงปรากฏเกษตรกรชาวอีสานเดินทางเข้ามาหารายได้เสริมในเมืองจำนวนมาก แต่การเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองไม่ใช่เรื่องง่าย หากไม่มีต้นทุนทางชีวิตที่เพียงพอ กลายเป็นข้อจำกัดในการมีคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยที่ดี เพราะบางคนอาจต้องใช้ชีวิตอยู่ในห้องพักขนาดเล็กหรือเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ชั่วคราว ดังเรื่องเล่าของแกนนำและลูกบ้านของชุมชนริมทางรถไฟ เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร ต่อไปนี้

“ตอนที่เข้ามาในกรุงเทพมหานคร ก็อยู่อาศัยกับพี่ชายก่อน แต่พอเขาไปมีครอบครัว เราเลยต้องย้ายออก แล้วเช่าห้องพักเล็กๆ ตอนนั้นทั้งตึกมีแค่ 10 ห้องเอง เราได้นอนชั้นล่าง สภาพเป็นแบบมีแค่เตียง เพดานบางมาก เพราะชั้นบนมีคนทำงานใส่สูทสูง เวลาเขาเดินที่ก็ดังก๊อๆ ก็เหมือนนอนเหยียบอยู่บนตัวเรานี่แหละ ส่วนข้างในห้องมีแค่แสงไฟสว่างเล็กๆ กลางห้อง ขนาดจะกินข้าวยังต้องนั่งกินบนเตียง แล้วห้องน้ำมีห้องเดียว เป็นแบบห้องน้ำรวมด้วย พอตื่นเข้ามาทุกคนต้องแย่งกันเข้าห้องน้ำ บางทีเจอคนเข้าห้องน้ำก่อน เราก็ต้องรอ”

คุณพิบติม, สัมภาษณ์เมื่อ 7 ตุลาคม 2563

คุณบอย (คุณบอย, 2566) เป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน โดยมีภูมิลำเนามาจากจังหวัดมหาสารคาม แต่เลือกเดินทางเข้ามาอยู่ห้องเช่าเล็กๆ ที่เขตบางพลัด จังหวัดกรุงเทพมหานคร ได้เล่าว่า

“ตอนนั้นเราก็คือไปเรื่อย ๆ แหละ แต่เจ้าของบ้านเขาอยากขายบ้านหลังนี้ ทำให้ต้องหาที่อยู่ใหม่ และเราก็มีลูกผู้ชาย 2 คน เลยอยากขยับขยายที่อยู่อาศัย แต่ถ้าจะไปซื้อบ้านก็ไม่มีเงินหรอก สมัยนั้นตีกรรมาบ้านช่องหลังละ 100,000 บาทเอง แต่เราก็ไม่มีปัญญาซื้อ พอตอนที่เรามีเงินแล้ว บ้านมันก็ขึ้นเป็น 300,000 บาท ยิ่งสมัยยุคนายกรัฐมนตรืชาติชาย ชุณหะวัณ บ้านราคาหลังละล้านกว่าบ้าน เราจะมีปัญญาหรือ ก็เลยจำเป็นต้องมาอยู่แบบนี้”

เมื่อก่อนตรงนี้เป็นป่า ทุ่งนา คุณน้ำ ยังไม่มีบ้านเยอะแบบนี้หรอก มีอยู่หน่อยเดียวเอง แค่ 20 กว่าหลัง แล้วตรงนี้ยังไม่มีการถมดิน เป็นแค่ดินขรุขระและป่า ผมก็เข้ามาซื้อบ้านตรงนี้ ราคา 100,000 บาท จำได้เลย ตอนนั้นเขาทอนมา 99 บาท เงิน 100,000 บาท ได้ทอนมา 99 บาท แล้วเมื่อก่อนไม่ได้ดูดีแบบนี้ละ”

คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

คุณมด (คุณมด, 2566) อายุ 45 ปี มีบทบาทเป็นแกนนำของชุมชนฯ เช่นเดียวกัน ภูมิลำเนาเป็นคนขอนแก่นโดยกำเนิด แต่เข้ามาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2538 จึงทราบว่า

“ในอดีตพื้นที่ตรงนี้ไม่มีถนนริมทางรถไฟนี้ด้วยนะ มันเป็นป่า เป็นสวน เป็นร่องน้ำ แถวนี้อาจปลูกได้เลย แล้วก็มีส่วนหย่อมให้เด็กมาวิ่งเล่นได้ ส่วนเวลาจะสร้างบ้านอยู่อาศัย เราก็ซื้อของมาทำทีละอย่างสองอย่าง ค่อยๆ ทำไปเรื่อยๆ มีงบน้อยก็ใช้น้อย เอาทีละหน่อยก่อน ให้พออยู่อาศัยได้ แล้วก็ทำมาเรื่อยๆ จนเป็นแบบทุกวันนี้”

คุณมด, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2566

“คุณพลอย อายุ 58 ปี เป็นสมาชิกของเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้- ตะวันตก โดยมีภูมิลำเนามาจากจังหวัดขอนแก่น เล่าว่า “แฟนบ่มาอยู่มานานแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 เขามาอยู่เฉยๆ พอเห็นพื้นที่มันว่าง ก็เลยเอาไม้ไผ่มาเสียบ แล้ว เขาก็เอาพวกเศษไม้ ไม้เก่าๆ หรือไปซื้อไม้มือสองมาทำเป็นเพิงอยู่แบบไม่ต้องเช่า ไม่ต้องเสียด่าอะไรเลย แบบนั้นก็ดีนะ อยู่กันสบายๆ แล้วตอนนั้นเขาทำงานเป็นคนขับ รถเมล์ สาย 28 แล้วก็มาเจอป่าที่ทำงานเสริมสวยอยู่แถวบางขุนนนท์”

คุณพลอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

ทั้งหมดในข้างต้น (คุณพลอย, 2566) ไม่ใช่เพียงแค่คำบอกเล่าถึงชีวิตและความเป็นมาของ สมาชิกชุมชนที่ได้เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนริมทางรถไฟใต้ดินชั้นเท่านั้น หากแต่เป็นภาพสะท้อนการต่อสู้ ดิ้นรนของคนกลุ่มหนึ่ง ที่จำเป็นต้องตัดสินใจเดินทางออกจากชีวิตเดิม เพราะสถานการณ์ในชนบทไม่สามารถมอบโอกาสที่ดีในชีวิตได้อีกต่อไป รวมถึงการมีความฝันถึงคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าเดิม เป็นแรง ขับเคลื่อนให้พวกเขาก้าวเข้าสู่เส้นทางชีวิตใหม่ในเมืองหลวง สถานที่อันเต็มไปด้วยโอกาสและความท้าทายมากมาย อีกทั้งต้นทุนชีวิตเดิมอาจกลายเป็นข้อจำกัดในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ในเมือง เพราะการ ดำรงชีวิตอยู่ในกรุงเทพมหานคร ต้องอาศัยสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่สูง ถึงจะสามารถ เข้าถึงโอกาสในชีวิตที่ดียิ่งขึ้นได้ แต่พวกเขาก็ยังเลือกเดินต่อไปและพร้อมรับต่อทุกความไม่แน่นอนใน อนาคต โดยปรากฏความท้าทายแรกที่ต้องเผชิญคือ “บ้าน” เป็นสถานที่อยู่อาศัยที่จำเป็นต้องการ ดำรงชีวิตในเมือง เมื่อคนจนเมืองมีต้นทุนชีวิตจำกัด จึงเกิดความน่าสนใจถึงวิธีการเข้าถึงที่อยู่อาศัย และการมีบ้านเป็นของตนเองได้อย่างไร

ช่วงปลาย ปี พ.ศ. 2520 – 2540

คำว่า บ้าน ของแต่ละคนอาจไม่เหมือนกัน บางคนมองว่าบ้านคือองค์ประกอบในการ ดำรงชีวิตที่สำคัญ ต้องเต็มไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกมากมาย เพื่อรองรับกับการอยู่อาศัยและ พักผ่อนได้อย่างเต็มที่ แต่สำหรับคนจนเมือง บ้านเป็นเพียงสถานที่หลบนอนและพักผ่อนเวลาพักจาก การทำงานเท่านั้น ไม่ได้เป็นปัจจัยในการใช้ชีวิตหลัก เมื่อเทียบกับความต้องการทำงานสร้างรายได้ เพื่อเลี้ยงดูครอบครัวและมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่อาศัยของชุมชนตาม ลักษณะของคนจนเมือง

ในช่วงเริ่มต้นของการก่อตั้งชุมชนริมทางรถไฟใต้ดินชั้น พื้นที่บริเวณนี้ยังคงเป็นเพียงป่ากร้าง มีคูน้ำและทางดินขรุขระ ไม่มีถนน ไม่มีไฟฟ้า และยังไม่มีบ้านเรือนหรือผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยเลย เมื่อ เริ่มมีผู้คนทยอยเข้ามาจับจองพื้นที่และที่อยู่อาศัยแบบไม่เป็นทางการ จึงไม่ได้มีเอกสารสิทธิ์หรือ กรรมสิทธิ์ในที่ดินใดๆ แต่ใช้วิธีการดูพื้นที่ว่างเป็นหลัก “ใครมาก่อนก็มีสิทธิ์เลือกก่อน” หากเห็นพื้นที่

ไต่ถามไม่มีคนเข้าไปใช้ ก็สามารรถสร้างเพิงพักพิงหรือบ้านชั่วคราวได้ทันที การเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่จึงไม่ได้เป็นเรื่องซับซ้อนในช่วงเวลานี้ เพราะบางคนเลือกที่จะสอบถามกับผู้มาอยู่อาศัยก่อนหน้านั้น ว่าพื้นที่ไหนยังว่าง มีใครเป็นเจ้าของไหม หรือการเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ต้องทำอะไร ขณะเดียวกันก็มีบางคนรู้จักพื้นที่นี้ผ่านคำบอกเล่าหรือคำชักชวนจากญาติพี่น้องและคนรู้จักเช่นเดียวกัน ส่งผลให้เงื่อนไขการเข้ามายังพื้นที่จึงแตกต่างกันออกไป ได้แก่ การเข้าพักอาศัยได้แบบไม่มีค่าใช้จ่าย การตกลงจ่ายค่าเช่าหรือขอเช่าพื้นที่จากเจ้าของเดิม ส่วนจำนวนเงินก็ขึ้นอยู่กับการตกลงเจรจาและความสมัครใจของทั้งสองฝ่าย

เรื่องเล่าของคุณทับทิมและคุณมานที่มีภูมิสำเนาเดิมมาจากต่างจังหวัด ก็สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการเข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่นี้อย่างเรียบง่าย แสดงถึงวัฒนธรรมการอยู่อาศัยของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันในช่วงเวลาแรก แม้จะไม่มี ความมั่นคงในสิทธิครอบครอง แต่ก็สร้างการเริ่มต้นในชีวิตใหม่ให้แก่พวกเขา โดยอาศัยความยืดหยุ่นและการปรับตัวให้เข้ากับบริบทพื้นที่ เป็นความหลากหลายของวิธีการเข้ามาอยู่อาศัยภายในพื้นที่ตามความสะดวกของแต่ละบุคคล

“พอเราเห็นที่ว่างริมทางรถไฟ ก็ขอเช่าจากเจ้าของเดิมมา 25,000 บาท ขอเช่าปลูกบ้าน ในพื้นที่ตรงนั้น และขอเช่าต่อน้ำประปากับไฟฟ้าจากบ้านของเขา ตอนนั้นเขาคิดราคาไฟฟ้า ยูนิตละ 7 บาท เราก็ออม เพราะตอนอยู่ห้องพักก็เสียค่าน้ำประปาและไฟฟ้ราคาขึ้นเท่ากัน แต่ที่นี่เราไม่ต้องเสียค่าเช่าบ้านไง แล้วไปรื้อบ้านจากที่ฉะเชิงเทรา มา เพราะไม่มีคนอยู่ พ่อแม่แฟนก็ตายแล้ว จึงมีไม่เกามาปลูกบ้าน และจ้างคนงานทำก็ همینเดียว ซึ่งแต่ก่อนเราเช่าห้องพักเดือนละ 1,000 บาท คิดว่าอยู่ซักปีหนึ่งก็คุ้มแล้ว พอปลูกเสร็จปุ๊บ เขตก็มาไล่ออกเลย เวลาเทศกิจมาไล่เราก็ก้าวถอยถอย เราไม่รู้อะไรเลย ก็ถือว่าเขาใหญ่ นะ” (มีอำนาจ)

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อ 7 ตุลาคม 2563

คุณมาน อายุ 63 ปี พื้นเพเป็นคนจังหวัดสุพรรณบุรี โดยเข้ามาพื้นที่ตรงนี้ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2538 (คุณมาน, 2567)

“เพราะการเงินที่ต่างจังหวัดไม่ค่อยดี พี่น้องต้องช่วยกันทำงาน แต่ตอนนั้นไม่ได้เข้ามาอยู่ตรงนี้ อยู่แถววัดมณฑลปกอนสัก 2 ปี แล้วค่อยเข้ามาอยู่ที่นี่ เช่าบ้านอยู่ตรงทางรถไฟก่อน แล้วก็มาซื้อบ้านตรงนี้ต่อจากเจ้าของเดิมที่สถานะีบารงระมาด ปกติเวลาเข้ามาก็ถามเหมือนเวลาไปถามห้องแถวนี้แหละ ว่าตรงไหนมีให้เช่าบ้าง แล้วแต่ก่อนไม่ได้เป็นชุมชน แต่มาจับจองอยู่อาศัยกัน ถ้าพื้นที่มีคนจับจองสร้างบ้านกันหมดเรียบร้อยแล้ว เราที่มาจากต่างจังหวัดทีหลัง เราก็ต้องหาบ้านเช่าเขาแทน แล้วค่าเช่าบ้าน ประมาณ 1,200 บาทต่อเดือน มันก็แพงนะ ขนาดห้องไม่ค่อยดีเท่าไร แต่ว่ามันไม่รู้จักรใคร เราไม่รู้จักรคนเยอะ ปกติเราทำงานแล้วก็กลับบ้าน ไม่ได้ไปเที่ยวไหน

บังเอิญเราไปได้รู้จักคนๆ นึง เขาก็ช่วยหาให้ และแนะนำพื้นที่ตรงนั้นมา ซึ่งพอดีกับ
แผนที่ทำงานอยู่ตลิ่งชัน ส่วนเราทำงานอยู่เซ็นทรัล ปิ่นเกล้า ทำให้ได้อยู่ใกล้กันและ
ไม่ต้องเดินทางไปทำงานไกล”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

การตัดสินใจย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครของแกนนำทั้ง 2 คน ไม่ได้เกิด
จากความตั้งใจที่จะบุกรุกพื้นที่ แต่เป็นผลจากความจำเป็นและเงื่อนไขของชีวิต ด้วยต้นทุนจาก
ภูมิฐานะเดิมที่มีเศรษฐกิจจำกัด ทั้งการขาดแคลนทรัพยากร ขาดโอกาสทางเศรษฐกิจและความ
มั่นคงทางสังคม ทำให้พวกเขาไม่มีทางเลือกมากนัก การเดินทางเข้าสู่เมืองมาแสวงหาช่องทางทำมาหา
กิน และสถานที่พักพิงชั่วคราวตามความสามารถที่เอื้อมถึงได้ จึงเป็นวิธีดิ้นรนหาช่องทางดำรงชีวิตใน
เมือง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว แนวคิดเรื่องสิทธิในการครอบครองที่ดินยังไม่ชัดเจนมากนัก พื้นที่หลาย
แห่งในเมืองยังไม่มีการใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง ดังนั้น ผู้คนที่เคลื่อนย้ายถิ่นฐานเข้ามาใหม่ จึงมองเห็น
ช่องว่างที่อาจกลายเป็นโอกาสสำหรับชีวิตใหม่

บ้านเรือนหรือเพิงชั่วคราวของชุมชน จะไม่ใช่บ้านในนิยามทั่วไป แต่เป็นเพิงพักพิงชั่วคราวที่
สร้างขึ้นจากวัสดุธรรมชาติหรือของเหลือใช้ในบริเวณนั้น ไม่ว่าจะเป็แผ่นสังกะสี หรือเศษไม้ต่างๆ
เพื่อนำมาก่อสร้างบ้านเรือนชั่วคราวสำหรับการอยู่อาศัยเท่านั้น ก่อนจะพัฒนาการก่อสร้างบ้านให้มีความ
มั่นคงและแข็งแรงมากขึ้นตามกำลังทรัพย์ของแต่ละครัวเรือน ในช่วงเวลาแรกๆของชุมชนปรากฏการ
เข้ามาบุกเบิกที่อยู่อาศัยเพียง 2 - 3 ครัวเรือนเท่านั้น ด้วยคำชักชวนจากผู้บุกเบิกพื้นที่ก่อนหน้า
อาจเป็นรูปแบบญาติพี่น้องหรือกลุ่มเพื่อนที่ต้องการเข้ามาในเมืองกรุงเทพมหานคร จนเวลาผ่านไป
เพียงไม่กี่ปี ก่อให้เกิดการเข้ามาของจำนวนผู้อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีมากถึง 100 กว่า
ครัวเรือน ส่งผลให้ลักษณะการบุกเบิกที่ดินและอยู่อาศัยกันภายในชุมชนขนาดเล็ก ได้เกิดการขยายตัว
เป็นชุมชนบุกรุกขนาดใหญ่บริเวณริมทางรถไฟในเขตตลิ่งชัน แน่แน่นอนว่าลักษณะการอยู่อาศัยและการ
สร้างบ้านเรือนชั่วคราวที่แออัดนั้น ได้สร้างภาพลักษณ์ที่ไม่ดีของชุมชนต่อสังคมภายนอก ทั้งการอยู่
อาศัยแบบแออัดในบ้านพักพิงชั่วคราว ไม่มีระบบสาธารณูปโภคที่ดี ขาดแคลนการเข้าถึงไฟฟ้าและ
น้ำประปา หรือมุมมองในด้านลบที่ปรากฏทางสังคมต่าง ๆ อีกมากมาย ส่งผลให้รัฐบาลออกมาตรการ
ไล่รื้อชุมชนบุกรุกในเวลาต่อมา ส่วน คุณรส อายุ 60 ปี พื้นเพเป็นคนจังหวัดอุดรธานี (คุณรส, 2566)

“หลังจากเรียนจบมศ. 3 แล้วก็ตัดสินใจเข้ามาอยู่กรุงเทพมหานคร เพราะ
อยากเข้ามาบุกเบิกชีวิตตัวเองใหม่ เริ่มจากทำงานรับจ้างทั่วไป เช่นดินอะไร ก็รับจ้าง
หมดทุกอย่าง จนสามารถเก็บเงินเข้ามาซื้อที่ตรงนี้ได้ตอนปี พ.ศ. 2540 ราคา 10,000
บาท แต่ยังไม่ได้ปลูกบ้านหรืออะไรนะ เพราะตรงนั้นน้ำกล้ว มันมีแต่ป่า ตอนนั้นก็ไม่ได้
อยากมาเลย ไม่ได้อยากเข้ามาอยู่หรอกตรงนี้ ป่าทั้งนั้นเลย

แต่เราไม่มีที่ไปจริงๆ ไม่มีที่ซุกหัวนอนจริงๆ ก็เลยมาอยู่และจ้างเขาปลูกบ้าน 80,000 บาท แต่ก็ยังไม่ได้อยู่อีก เพราะเราไม่แน่ใจว่าจะอยู่ได้จริงๆ ไหม เลยให้คนอื่นเขาเช่าบ้านหลังนี้ดูก่อน ยังแนะนำให้คุณบอย ซื่อต่ออยู่เลย แต่เขาไม่ซื่อ บอกว่าแพง”

คุณรส, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

จากเรื่องราวประสบการณ์ชีวิตแรกเริ่มของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ในบริบทชาวเกษตรกรในพื้นที่ต่างจังหวัด จนเติบโตเข้าสู่ช่วงวัยหนุ่มสาวที่ต้องการแสวงหาโอกาสในวิชาชีพ และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จึงเลือกเดินทางเคลื่อนย้ายหนทางการเติบโตใหม่ในสังคมเมือง กรุงเทพมหานคร แต่กลับต้องพบข้อจำกัดและอุปสรรคในชีวิตแบบใหม่ ‘ในวิถีของคนจนเมือง’ อันเป็นผลมาจากการพัฒนาของภาครัฐที่ไม่สามารถกระจายกำลังทางเศรษฐกิจให้เข้าถึงทุกกลุ่มคน ทำให้กลุ่มเกษตรกรที่ย้ายเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร ต้องประกอบอาชีพแรงงานและรับจ้างทั่วไป โดยได้รับค่าตอบแทนที่ไม่เพียงพอต่อความสามารถในการใช้ชีวิตในเมืองอย่างมั่นคง นำมาสู่การบุกรุกที่ดินว่างเปล่าและสร้างบ้านอยู่อาศัยตามกำลังทรัพย์ ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของชุมชนบุกรุกที่ดินสาธารณะ ที่ดินของภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ต่างๆ มากมาย หรือที่เรียกกันว่า “ชุมชนบุกรุก” ทำให้เกิดการเลือกใช้มาตรการจัดการกับชุมชนบุกรุกหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการประกาศไล่อื้อชุมชนบุกรุกมากบ่อยครั้ง เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความต้องการใช้ประโยชน์ของที่ดินในเมืองเพิ่มมากขึ้น จนท้ายที่สุดก็ไม่อาจแก้ปัญหาสถานการณ์การอยู่อาศัยในพื้นที่บุกรุกของคนจนเมืองได้เลย ปรากฏเป็นเรื่องราวในช่วงเวลาต่อมาของชุมชน คือ การบุกเบิกที่ดินริมทางรถไฟ ย่านตลิ่งชัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 - 2550

ช่วงที่ 2 บุกเบิกที่ดินริมทางรถไฟ ย่านตลิ่งชัน (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2550)

ในปี พ.ศ. 2540 เป็นช่วงเวลาที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทำให้ความต้องการใช้ที่ดินในเมืองเพิ่มขึ้น แต่ชุมชนที่ถูกไล่อื้อนั้น กลับได้รับความช่วยเหลือน้อยมาก มีเพียงการจัดหาที่ดินว่างเปล่าพร้อมสาธารณูปโภคมาให้ และสมาชิกในชุมชนต้องไปกู้เงินเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยให้กับตนเอง (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2564) แน่่อนว่าไม่อาจเพียงพอในการมีที่อยู่อาศัย อีกทั้งไม่ตอบสนองต่อความต้องการและวิถีชีวิตของพวกเขา ทำให้คนจนเมืองเลือกสถานที่อยู่อาศัยและหนทางในการดำรงชีวิตด้วยตัวเอง ดั่งพื้นที่ริมทางรถไฟ เขตตลิ่งชัน เป็นทำเลเหมาะสมสำหรับกลุ่มคนจนเมืองในการเดินทางและการประกอบอาชีพ คุณอร หญิงสูงอายุ วัย 61 ปี ดั้งเดิมมาจากจังหวัดอุบลราชธานี ประกอบอาชีพทำนา เล่าว่า

“ส่วนใหญ่คนที่อยู่ในชุมชน จะเป็นกลุ่มแม่ค้าหาบเร่ ชายฉัว ชายข้าว เหนียวปิ้ง หรือทำงานก่อสร้าง มักจะเป็นอาชีพรับจ้างรายวัน เพราะเขาต้องทำงานในช่วงเวลาที่หยุดพักจากการทำงานที่บ้านเกิด บางคนเข้ามาหารายได้เสริมให้ตนเอง บางคนก็หารายได้ให้ลูกเรียนหนังสือ พอลูกเรียนจบแล้ว ก็จะเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร นานขึ้น แต่พอถึงฤดูกาลทำนาก็กลับไปต่างจังหวัดอีกครั้ง วนเวียนแบบนี้ทุกปี อาจกลับไปทำนาลัก 2 – 3 เดือน แล้วเดินทางมาทำงานในเมืองใหม่ หรือพอถึงเวลาหว่านปุ๋ยก็เดินทางกลับไปสัก 2 วัน แล้วกลับมาทำงานในเมืองอีกครั้ง ทำให้มีคนจากที่ต่างๆ สลับกันไปมา หรือบางคนพอมีกินมีใช้ก็หยุดทำ ส่วนคนที่อยู่นานคือทำงานอยู่กรุงเทพมหานคร ถาวรเลย”

คุณอร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2564

คุณนพ อายุ 60 ปี ภูมิลำเนาจากจังหวัดร้อยเอ็ด (คุณนพ, 2567) เล่าว่า

“ถ้าไม่ชอบบ้านเลขที่ชั่วคราว จะต้องขอซื้อฟุ้งไฟฟ้าและน้ำประปาจากบ้านคนอื่น แล้วมันจะเป็นขั้นบันได คนที่ต่อฟุ้งก็จะแพงขึ้น ลุงโดนไปยูนิตละ 18 บาท ซึ่งถ้าเกิน 100 ยูนิต ก็ราคาหนึ่ง หรือเกิน 200 ยูนิตก็อีกราคาหนึ่ง ไฟก็เหมือนกันนะ มันจะแพงกว่าปกติไปตามแต่ละสแต็ป ถ้าเราขอได้ก็เป็นสิ่งที่ดีนะ เพราะว่าไฟฟ้กับน้ำประปาเราจะได้อยู่ลง”

คุณนพ, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

หากพิจารณาถึงคำบอกเล่าในบทสัมภาษณ์ แสดงถึงต้นทุนในชีวิตของสมาชิกที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตด้านอื่นหลากหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การประกอบอาชีพ รายได้ และที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กัน จึงบอกเล่าเรื่องราวประสบการณ์การอยู่อาศัยที่มีความคล้ายคลึงกัน ในเงื่อนไขทางด้านไฟฟ้า น้ำประปา การพัฒนาถนนหนทางภายในชุมชน และทางเดินเท้า เป็นต้น แสดงถึงความเหลื่อมล้ำของโครงสร้างทางสังคมและสิทธิสวัสดิการภาครัฐ ที่เข้ามาต่อยอดความไม่เท่าเทียมในชีวิตคนจนเมืองของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ทำให้พวกเขาต้องดิ้นรนหาวิธีการดำรงชีวิตในเมืองด้วยตนเอง เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวพวกเขายอมรับและยินยอมต่ออุปสรรคในชีวิตและยังไม่ตระหนักถึงสิทธิที่ควรจะได้รับ จนถึงช่วงปี พ.ศ. 2541 – 2542 เกิดการเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่กำลังจัดทำโครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทย โดยทำงานร่วมกับการรถไฟแห่งประเทศไทย และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือพอช. เพื่อดำเนินการทำเรื่องขอบ้านเลขที่กับสำนักงานเขตตลิ่งชัน เพราะทะเบียนบ้านเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน ทั้งสวัสดิการทางสังคมและระบบสาธารณสุขโรคอื่นๆ จึงเกิดกระบวนการต่อรองในครั้งแรกขึ้นมา

“เมื่อก่อนตรงนี้ไม่มีบ้านเลขที่ การจะขอบ้านเลขที่ ต้องได้รับอนุญาตจากการรถไฟฟ้า ซึ่งเขาไม่มีทางที่จะให้เด็ดขาด เพราะพื้นที่มันมีราคาเกิดขึ้นมาแล้ว ตอนนั้นไฟฟ้าจะมาปักเสาไฟตรงนี้ ผมก็ไม่แน่ใจว่าเขาจะปักฟรีหรือเปล่า อยากปักก็ปักไป เขาถือว่าเป็นที่สาธารณะ แต่ตอนนี้ไม่ได้เลยนะ จะปักเสาพวกสายเข้าไปในโครงการของเรา ก็จะต้องขออนุญาตจากการรถไฟฟ้าก่อน ต้องได้รับการเซ็นอนุญาตก่อนทุกครั้ง ถ้าอยู่ในพื้นที่รถไฟ หากเขาไม่อนุญาตก็ไม่มีทางที่จะขอได้ เพราะสำนักงานเขตก็ไม่กล้าออก กลัวโดนเล่นงานเหมือนกัน แต่ NGOs เขามาแนะนำว่าบุงกรุกที่ดินก็ขอบ้านเลขที่ได้อ่างผมมาอยู่ตอนปี พ.ศ. 2543 ก็ไม่ได้แล้วนะ เขาไม่ให้แล้ว”

คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

“ทุกวันนี้เห็นบ้านหลังนั้นใหม่ บ้านตรงนั้นที่ปลูกกันใหม่ ถ้าไม่ขออนุญาตจากการรถไฟฟ้า สำนักงานเขตตลิ่งชันก็ไม่ให้ ถ้าไม่มีหนังสือจากการรถไฟฟ้า เขาก็ไม่ออกบ้านเลขที่ให้เรานะ ตอนนั้นข้าไปเดินเรื่องไว้แล้ว มันจะมีพอช. กับการรถไฟฟ้า ที่เข้าร่วมกันอยู่แล้ว ช่วยส่งหนังสือไปถึงสำนักงานเขต เขาถึงจะออกให้เรา เพราะว่ามันเป็นพื้นที่ของการรถไฟนั่นแหละ”

คุณรส, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

คุณบอยและคุณพลอย เป็นแกนนำคนสำคัญของชุมชนที่ได้เดินทางเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงเวลาใกล้เคียงกันและรู้จักกันมาเป็นเวลานาน จึงสามารถบอกเล่าถึงสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงหรือสิ่งที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาของชุมชน รวมถึงโอกาสในการขอทะเบียนบ้านครั้งแรกจากความช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอก ดังนั้น เรื่องราวครั้งนี้กลายเป็นหนึ่งในเหตุการณ์ที่น่าเสียดายสำหรับพวกเขาและสมาชิกชุมชนอีกหลายๆ คน ในการพลาดโอกาสการมีทะเบียนบ้าน แม้ว่าจะมีการเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่แสดงตัวตนว่า ต้องการให้ความช่วยเหลือกลุ่มคนจนเมืองในชุมชนบุงกรุกเขตตลิ่งชัน โดยพวกเขาสามารถดำเนินการต่อรองกับหน่วยงานรัฐได้ กลุ่มคนจนเมืองจะได้รับบ้านเลขที่ ไฟฟ้า และน้ำประปา เพียงแค่แจ้งความประสงค์กับทางองค์กรฯ และสำนักงานเขตตลิ่งชัน พร้อมเข้าร่วมการประชุมและติดตามผลการดำเนินงาน ด้วยโครงการความร่วมมือระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานรัฐ ทำให้การต่อรองครั้งนี้ประสบความสำเร็จและสามารถได้รับบ้านเลขที่อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ทว่ามีสมาชิกในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันที่เข้าร่วมโครงการเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ด้วยความไม่รู้จักและไม่เชื่อถือในองค์กรดังกล่าว จึงปรากฏความรู้สึกและคำพูดของสมาชิกในชุมชนที่เสียดายโอกาสในการครอบครองบ้านเลขที่ ซึ่งเป็นผลจากความไม่เชื่อมั่นและไม่ยอมเข้าร่วมโครงการในวันนั้น (คุณบอย, 2566; คุณพลอย, 2566)

อย่างไรก็ดี เรื่องราวครั้งนั้นได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟรวมกลุ่มกับเครือข่ายภาคประชาชน ได้แก่ เครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ – ตะวันตก นับว่าเป็นปรากฏการณ์รวมกลุ่มเคลื่อนไหวของคนจนเมืองครั้งยิ่งใหญ่ของประเทศไทย เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในสิทธิการอยู่อาศัย แน่แน่นอนว่าลักษณะการอยู่อาศัยของพวกเขาจะผิดกฎหมาย แต่พวกเขาต้องนโยบายในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินระหว่างผู้บุกเบิกตั้งถิ่นฐานกับเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างเป็นทางการ และเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ในการเดินทางก้าวเข้าสู่กระบวนการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐ

สรุปได้ว่า ในช่วงเวลาของการบุกเบิกที่ดินริมทางรถไฟ ตลิ่งชัน จะทำให้เห็นภาพของเคลื่อนย้ายผู้คนจากวิถีชีวิตเกษตรกรรมในต่างจังหวัด ก้าวเข้าสู่ตลาดแรงงานในสังคมเมือง ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2540 แสดงถึงความต้องการแสวงหาโอกาสในการมีชีวิตที่ดีกว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในพื้นที่เดิม และอาจเป็นความไฝฝืนของวัยรุ่นหนุ่มสาวในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตาม พวกเขาต้องประสบกับความท้าทายใหม่ในชีวิตคือ ข้อจำกัดและความเหลื่อมล้ำทางสังคมเมือง ซึ่งการกระจายรายได้ทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกัน ทำให้คนจนเมืองไม่อาจเข้าถึงอาชีพที่สร้างรายได้ให้มากพอต่อการมีที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตที่ดี นำมาสู่การเลือกพื้นที่ว่างเปล่าด้วยตนเอง หรือการได้รับคำชักชวนจากบุคคลใกล้ชิด เพื่อให้เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานและสร้างบ้านเรือนชั่วคราวบนพื้นที่ริมทางรถไฟ เขตตลิ่งชัน โดยพวกเขาก็ยอมรับในเงื่อนไขของคุณภาพชีวิตและลักษณะการอยู่อาศัยเรื่อยมา แม้ว่าจะมีแรงผลักดันและกำลังสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน เรื่องการขอทะเบียนบ้านชั่วคราวให้ชุมชนสามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน แต่พื้นฐานของชุมชนในช่วงนี้ ไม่อาจขับเคลื่อนให้เกิดการรวมกลุ่มเข้าร่วมโครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทยได้

ช่วงที่ 3 การเกิดขึ้นของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ณ ริมทางรถไฟสถานีบางระมาด เขตตลิ่งชัน (ช่วงปี พ.ศ. 2552 – ปัจจุบัน)

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เกิดการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจในพื้นที่เขตตลิ่งชันมากมาย ทำให้มีการปรับตัวในวิถีชีวิตทางการเกษตร พื้นที่สวนและนาเริ่มทยอยหายไป เหลือเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้นหรือเปลี่ยนเป็นการปลูกพืชผักสวนครัวแทน รวมถึงการพัฒนาสร้างถนนหลายสายและสะพานในย่านตลิ่งชัน เช่น ถนนชัยพฤกษ์ ถนนสวนผัก ถนนพุทธมณฑลสาย 1 ถนนแก้วเงินทอง ถนนปากน้ำ – วัดกระโจิม และถนนบางระมาด ทำให้พื้นที่ตลิ่งชันเกือบ 30 ตารางกิโลเมตร กลับปรากฏถนนสายต่างๆ มากกว่า 10 สาย ส่งผลต่อมูลค่าของที่ดินมีราคาสูงมากขึ้น จนเกิดการซื้อที่ดินทำบ้านจัดสรรและสร้างถนนหนทาง ด้วยการถมพื้นที่คูคลอง ลำประโคน พื้นที่นาและสวน (สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2555) ดังนั้น ย่านตลิ่งชันจึงกลายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของเมืองกรุงเทพมหานคร

ในบริบทของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ยังคงเป็นลักษณะบ้านเรือนและการใช้ชีวิตแบบคนจนเมืองในชุมชนบุกรุกที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ผู้คนยังคงประกอบอาชีพอิสระ รับจ้างทั่วไปในรูปแบบแรงงานของหน่วยงานรัฐและเอกชน รวมถึงยังมีผู้คนเดินทางเคลื่อนย้ายเข้า – ออกภายในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ปรากฏกลุ่มคนจนเมืองในพื้นที่จำนวนมากขึ้น แบ่งเป็นสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายและไม่เข้าร่วมเครือข่าย โดยมีเหตุผลที่ไม่เข้าร่วมตามความสะดวกของแต่ละบุคคล แต่สมาชิกของเครือข่ายสลัมสี่ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ที่มีจำนวน 174 ครัวเรือน ยังคงดำเนินการเข้าร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จหรือสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ได้อย่างชัดเจน จนในปี พ.ศ. 2552 ช่วงสมัยรัฐบาลของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้อนุมัติโครงการระบบรถไฟชานเมืองสายสีแดง บางซื่อ – ตลิ่งชัน (คุณบอย, 2566) สร้างระบบขนส่งมวลชนที่มีประสิทธิภาพขั้นสูง เพื่อขยายเส้นทางการเดินทางจากศูนย์กลางเมืองกรุงเทพมหานคร สู่อำเภอเมืองได้อย่างครอบคลุม อีกทั้ง เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและลดปัญหาการจราจรติดขัดได้ด้วย

“เราอยู่กันเป็นชุมชน เป็นเพิงอะไร ก็ปลุกอยู่กันไป เราปลุกโดยไม่ต้องเช่าที่แบบนี้ก็ดีนะ อยู่กันสบายๆ แต่พอโดนไล่ที่ ทางกลุ่มเขาเลยชวนว่า มาออมเงินใหม่ละ ออมเงินเรื่องบ้านนี่แหละ หลังจากรื้อบ้านเสร็จแล้ว เขาก็สร้างกระต๊อบให้อยู่ เป็นเหมือนเพิงสังกะสี ตอนนั้นมีเต็มเลย เป็นการออมบ้านชั่วคราว เราก็อยู่กันแบบเพิงชั่วคราว สังกะสีเก๋ๆ ฝูๆ”

คุณพลอย, สัมภาษณ์วันที่ 5 มีนาคม 2566

อย่างไรก็ตาม นโยบายการพัฒนาดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟ เขตตลิ่งชันอย่างชัดเจน ด้วยความต้องการโล่ที่ที่ดินสำหรับการพัฒนาเป็นเส้นทางรถไฟสายสีแดง ทำให้เกิดแรงเคลื่อนไหวภาคประชาชนครั้งใหญ่ เป็นเหตุการณ์ที่สมาชิกทุกคนจำจาดเรื่องราวในวันนั้นได้อย่างชัดเจน ทั้งหน่วยงานภาครัฐ นักวิชาการ เครือข่ายสลัม 4 ภาค หรือเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก เข้ามาร่วมแรงร่วมใจกันให้ความช่วยเหลือและเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาด้านที่อยู่อาศัยของสมาชิกชุมชน เริ่มจากการเสนอเรื่องเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2553 ดังคำบอกเล่าสถานการณ์ของชุมชนในครั้งนั้น จากแกนนำคนสำคัญของเครือข่ายฯ ดังนี้

“ตอนนั้นมีใบปลิวมาจากรัฐบาลว่า จะทำโครงการนี้นะ รัฐบาลเขาจะเอาพื้นที่คืน เราเลยลุกขึ้นมาคุยกันในกลุ่มว่า จะทำอะไรต่อ พอผู้รับเหมาเข้ามา เราก็ต่อสู้กับเขา แล้วเขาก็ถอยไปรอบึง เพราะชาวบ้านแถวนี้ลุกขึ้นมาต่อต้าน ช่วงนั้นเลยเจียบไปพักนึง แล้วก็ NGOs ได้เดินทางเข้ามาแนะนำและเรียกประชุมว่า คุณจะทำยังไง ใครสามารถลุกขึ้นมาได้บ้าง บางคนชอบก็เข้าร่วม บางคนไม่ชอบก็ย้ายไป”

คุณมาน, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“พอเรารู้ว่าเขาจะเอาพื้นที่คืนให้ใหม่ เราก็ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำเป็นศูนย์ บ้านศิลป์ ดินทางรถไฟนี้แหละ ตอนนั้นประชุมแทบทุกวัน ว่าเราจะไปพูดยังไง ต่อรอง ยังไง หาพื้นที่ยังไง เพราะถ้าเราคุยกับการรถไฟฯ ไม่รู้เรื่อง ก็จะไปที่กระทรวงคมนาคม ไปแล้ว ไปเล่า ไปอีก ลู่วมาเรื่อยๆ จนในที่สุด เขาก็ยอมให้พื้นที่เช่า แต่ไม่ได้ อยู่ในเขตรางรถไฟนะ ถ้าพื้นที่เขตรางไปจนถึง 30 เมตร เขาจะไม่ให้ แต่ตรงนั้นเป็น ย่านสถานีพื้นที่ห้องข้างและนอกเขตรางไปแล้ว 51 เมตร เขาเลยให้เช่า ซึ่งตามมติ ครม. วันที่ 13 กันยายน 2543 ถ้าการรถไฟฯ ต้องการพื้นที่ตรงไหนที่มีชุมชนอยู่อาศัย เพื่อจะมาสร้างโครงการพัฒนาประเทศ ถ้าชุมชนนั้นจะต้องย้ายออกไป เขาต้องหา พื้นที่รองรับไม่เกิน 5 กิโลเมตร เป็นมติหลักที่ผมจำได้

แล้วเราก็มีพี่เลี้ยงมาจากธรรมศาสตร์ เป็นพวกนักพัฒนานั้นแหละ เขาเห็น ความยากจนของพี่น้อง เลยเข้ามาช่วยเหลือชี้แนะ บางทีก็เป็นตัวแทนขึ้นไปช่วย เจริญ บางทีเราก็อุดภาษาข้าราชการไม่ค่อยรู้เรื่องให้ใหม่ เลยจะมีพี่เลี้ยงคอยช่วย ชี้แนะ แนะนำการพูดจา จนเป็นที่มาของการได้เช่าพื้นที่ตรงนั้นแหละ ในปี พ.ศ. 2557 ที่เขายอมให้เช่า”

คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

เมื่อมีการกล่าวถึงเหตุการณ์การไล่รื้อที่ดินครั้งใหญ่ของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ก็ปรากฏเสียงสะท้อน อารมณ์ ความรู้สึก และการบรรยายถึงเรื่องราวเหล่านั้นจำนวนมาก เสียงของ แกนนำชุมชนและลูกบ้านไม่ใช่เพียงการบอกเล่าความทรงจำ แต่เป็นภาพฉายให้เห็นถึงความเป็นมา ของการต่อสู้ต่อรองที่ดิน (คุณมาน, 2567) โดยแกนนำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการติดต่อประสานงาน ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับสมาชิกชุมชน จึงสามารถถ่ายทอดเรื่องราวตั้งแต่แรกเริ่มของการติดประกาศไล่ รื้อที่ดินไปจนถึงการร่วมเจรจาต่อรองขอเช่าที่ดินอย่างเป็นทางการกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ท่ามกลางคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟเขตตลิ่งชัน ที่ต้องดำรงชีวิตและ อยู่อาศัยในฐานะคนจนเมืองที่ไม่ได้รับสิทธิและสวัสดิการใดๆ ของรัฐมาเป็นเวลากว่า 10 ปี โดยมี จุดเริ่มต้นใน ปี พ.ศ. 2553 สมาชิกชุมชนต้องการทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย แต่ กว่าจะได้รับสัญญาเช่า พวกเขาต้องสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองมากมาย ทั้งที่ชีวิตประจำวันของ พวกเขาต้องทำมาหากินเลี้ยงดูครอบครัว แต่ยังคงเข้าร่วมกระบวนการต่อรองผ่านกิจกรรมของเครือข่าย และชุมชนเป็นเวลากว่า 3 ปี จนในปี พ.ศ. 2557 สามารถทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ระยะเวลา 30 ปี จำนวน 4 แปลง บริเวณสถานีรถไฟบางระมาด เขตตลิ่งชัน จังหวัด กรุงเทพมหานคร ได้สำเร็จ โดยต้องเสียค่าเช่าให้กับการรถไฟฯ ราคาหลังละ 450 บาทต่อปี ในช่วง

เวลาดังกล่าว ก่อให้เกิดการก่อตั้งชุมชนชั่วคราว ณ ริมทางรถไฟสถานีบางระมาด และจัดตั้งชุมชนแห่งใหม่ที่ชื่อว่า “ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา”

ภาพที่ 2 พื้นที่สำหรับการสร้างโครงการบ้านมั่นคง และ ภาพที่ 3 บ้านชั่วคราวของสมาชิกในชุมชน

ถ่ายโดย นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563 และ 28 มีนาคม 2564

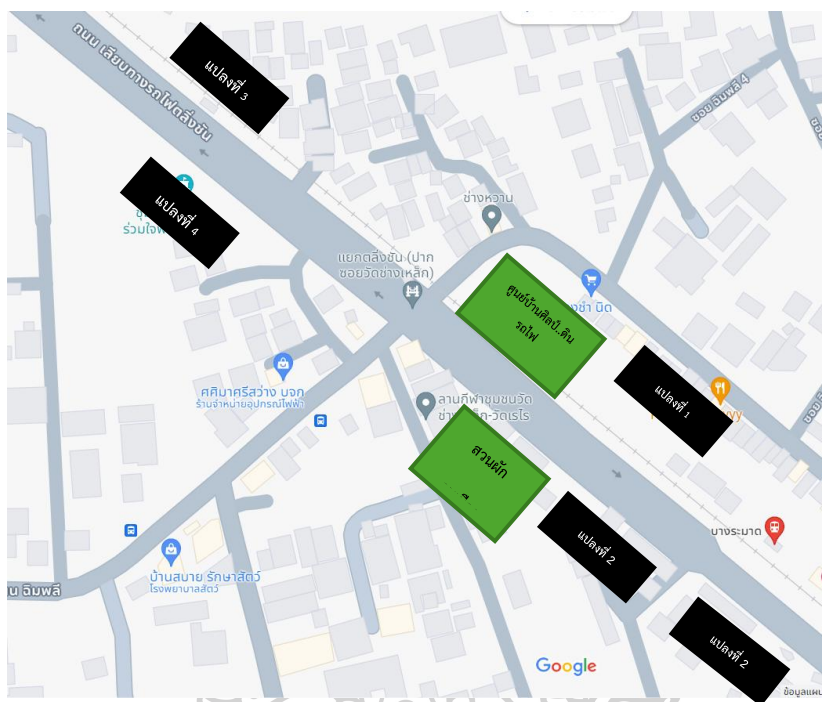
“ปี พ.ศ. 2553 เรายื่นข้อเสนอขอเช่าที่ดิน 4 แปลง เพื่อรองรับสมาชิกที่โดนรถไฟสีแดงศิริราช - ตลิ่งชัน เราได้ดำเนินการเรื่องผ่าน ครม. เรียบร้อยแล้ว น่าจะใช้เวลาประมาณ 2 ปี ระหว่างนี้เราก็ต้องเสียค่าเช่ารายปี ตารางเมตรละ 20 บาท พร้อมกับทำกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการขอเช่าที่ดินของเครือข่ายพี่น้องคนจนเมือง แม้ว่าสมาชิกในเครือข่ายจะไม่ค่อยมีกินมีใช้ แต่ก็ต้องจ่ายค่าเช่าและออมเงิน เพื่อให้มีบ้านอยู่อาศัยอย่างมั่นคง”

คุณพิบติม, สัมภาษณ์เมื่อ 7 ตุลาคม 2563

ภาพที่ 4 แผนที่โดยรอบชุมชน

ที่มา : http://img.roong-aroon.ac.th/publication/ra12bkk_bangramad.pdf

ภาพที่ 5 แผนที่ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมพัฒนา จำนวน 4 แปลง

ที่มา : <https://www.google.com/maps/search/สถานีบางระมาด/@13.7792934,100.4526725,18z?entry=ttu>

ปัจจุบันอาณาเขตของชุมชนตั้งอยู่บริเวณสี่แยกไฟแดงแยกตลิ่งชัน (ปากซอยวัดช่างเหล็ก) โดยมีเนื้อที่ 11 ไร่ 57 ตารางเมตร การตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะอยู่ตามริมถนนเลียบทางรถไฟตลิ่งชัน ส่วนพื้นที่บ้านในโครงการบ้านมั่นคง จะแบ่งเป็น 4 แปลง ดังภาพที่ 3 และ 4 ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่ 3 ส่วน ได้แก่ พื้นที่สร้างบ้านมั่นคงให้กับสมาชิก จำนวน 174 ครัวเรือน ศูนย์บ้านศิลป์. ดิน รถมไฟ (เครือข่ายชุมชนรถไฟสายใต้ - ตะวันตก) และสวนผักคนเมือง แม้ว่าชุมชนจะได้รับสัญญาเช่าที่ดินริมทางรถไฟเรียบร้อยแล้ว แต่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถเข้าอยู่อาศัยภายในพื้นที่ได้ เนื่องจากต้องรอการอนุมัติจากการรถไฟแห่งประเทศไทย และดำเนินการของงบประมาณเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยเดิม มาสร้างบ้านพักชั่วคราวบริเวณใกล้เคียงสถานีรถไฟบางระมาด มูลค่าหลังละประมาณ 10,000 บาท คิดเป็นงบประมาณทั้งหมด 13 ล้านบาท รวมค่าใช้จ่ายอื่นๆ นับว่าใช้เวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 – 2562 กว่าสมาชิกกลุ่มฯ จะได้รับการอนุญาตงบประมาณดังกล่าว เพื่อเตรียมดำเนินการสร้างโครงการบ้านมั่นคงในขั้นต่อไป โดยลักษณะบ้านชั่วคราวของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา จะเป็นบ้านมุงหลังคาด้วยสังกะสีหรือโครงสร้างบ้านทำจากวัสดุคงทน อย่างแผ่นยิปซัมหรือไม้ เพื่อให้สามารถอยู่อาศัยได้ในระยะชั่วคราวก่อนเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การก่อสร้างบ้านมั่นคง

ภาพที่ 6 และ ภาพที่ 7 ลักษณะบ้านชั่วคราวของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน

ถ่ายโดย นางสาวปรียวรา มีมาก เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2565

“เราได้ขอขมาพัฒนาโครงการบ้านมั่นคงว่า เราจะเข้าพื้นที่นะ ปรากฏว่า เราไม่สามารถที่จะเข้าไปในพื้นที่ ณ เวลานั้นได้ เป็นเวลากว่า 6 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 จนปี พ.ศ. 2562 เราต้องตามแล้ว ตามอีก เดียวนี้ต้องมีจัดสร้างบ้านพักชั่วคราวด้วยนะ เราก็ไม่ต้องแฉง ขอแค่พื้นที่ให้พี่น้องออกมาจากพื้นที่เดิม เพื่อปรับปรุงพื้นที่และถมดิน เราได้ขามาจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หรือพอช. โดยผ่านสลัม 4 ภาค จำนวน 174 หลัง และได้เงินมาประมาณ 8 ล้านบาทบาท สำหรับบ่ออื่นๆ ด้วย รวมแล้วประมาณ 13 ล้านบาท”

คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

ในวันที่ 29 เมษายน 2562 เป็นวันปฐมฤกษ์ของการก่อตั้งโครงการบ้านมั่นคงชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ในการเริ่มปรับพื้นที่ดินสำหรับการก่อสร้างบ้านมั่นคงให้กับสมาชิก เริ่มจากการนำบ้านพักชั่วคราวออกและถมดิน เพื่อดำเนินการทำเรื่องขออนุญาตการก่อสร้างและจัดสรรพื้นที่ให้กับสมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ทั้ง 4 แปลง จำนวน 174 ครัวเรือน พร้อมแบ่งพื้นที่สำหรับส่วนกลางของชุมชน ได้แก่ สวนผักคนเมือง และศูนย์บ้านศิลป์..ดินรถไฟ โดยดำเนินการขอเงินสนับสนุนสร้างบ้านพักชั่วคราวกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้น จะดำเนินการตอกเสาเข็มและจัดวางระบบสาธารณูปโภค เพื่อจัดเตรียมสมาชิกเข้าลงพื้นที่ได้อย่างครบถ้วน ทางคณะกรรมการชุมชนฯ จะคัดเลือกสมาชิกเข้าอยู่อาศัยในแต่ละแปลงพื้นที่ตามข้อตกลงของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา 9 ประการ (คุณบอย, 2565) ดังนี้

1. ต้องเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยชุมชน โดยแต่ละครัวเรือนต้องออมทรัพย์ให้ได้ขั้นต่ำ ร้อยละ 10 ของราคาบ้านมั่นคง
2. ต้องเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เครือข่ายรถไฟฯ และเครือข่ายสลัม 4 ภาค

3. ต้องเป็นผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย
4. ห้ามยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดที่ผิดกฎหมายทุกชนิด
5. ต้องยอมรับมติในที่ประชุมชุมชนทุกครั้ง
6. ห้ามสร้างอิทธิพลในชุมชน
7. ห้ามทะเลาะวิวาทภายในชุมชน
8. ห้ามซื้อขายสิทธิแปลงที่ดิน
9. ห้ามเล่นการพนันในชุมชน

จากข้อตกลงในข้างต้น ทำให้สมาชิกกลุ่มฯ ได้รับทราบถึงเงื่อนไขและปัจจัยที่จะได้รับสิทธิในการอยู่อาศัยในพื้นที่เช่าที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย จึงต้องให้ความช่วยเหลือการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มฯ และเครือข่ายฯ ในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองร่วมกัน เพื่อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนได้รับกรรมสิทธิ์ในการอยู่อาศัยและมีบ้านมั่นคง ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่ทุกคนที่จะเข้าร่วมการประชุมและกิจกรรมของเครือข่ายฯ ทุกครั้ง ยกตัวอย่างการประชุมประจำเดือนในวันที่ 28 มีนาคม 2564 วาระการจัดแปลงพื้นที่ของสมาชิกในชุมชน และการถูกคืนพื้นที่ จำนวน 36 ครัวเรือน เพื่อการสร้างพื้นที่กลับรถของการรถไฟฯ ส่งผลให้สมาชิกกลุ่มหนึ่งจะไม่ได้รับสิทธิในการสร้างบ้านมั่นคงในพื้นที่แปลงนี้ โดยผู้ศึกษามีโอกาสเข้าร่วมการประชุมดังกล่าว ณ ศูนย์บ้านศิลป์..ดินรถไฟ ปรากฏจำนวนผู้เข้าร่วมการประชุม ประมาณ 30 คน ได้แก่ แกนนำหลัก คณะกรรมการชุมชน และสมาชิกที่เข้าร่วมการประชุมเป็นประจำ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นสมาชิกชุมชนที่ทราบข่าวสารเกี่ยวกับการคัดเลือกสมาชิกในพื้นที่แปลง จึงต้องการเข้าร่วมประชุมในครั้งนี้

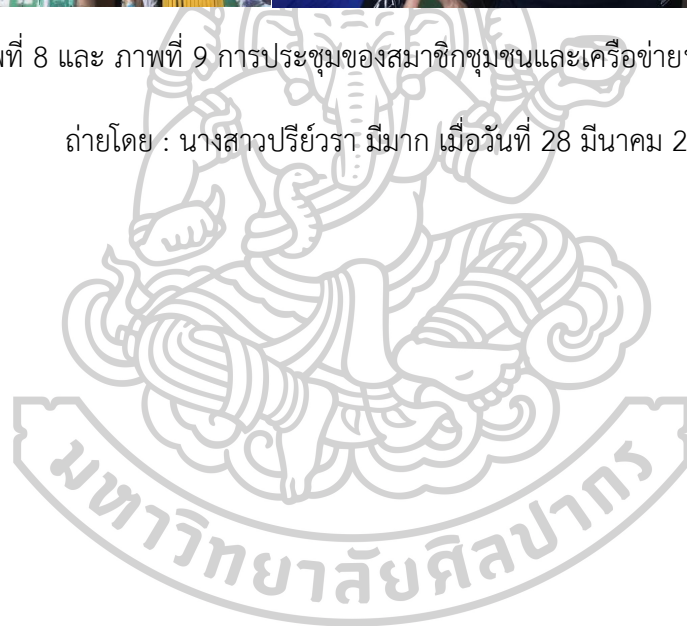
ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์กับคุณป้าท่านหนึ่ง เขาเล่าว่า ปกติไม่ค่อยได้เข้ากิจกรรมหรือประชุม ซึ่งครั้งนี้คนอื่นเล่ากันว่า เขาจะคัดคนเข้าแปลง เลยเข้ามาประชุม เพราะความกลัวและกังวลเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยในพื้นที่ แต่กลับต้องพบว่า ตนเองเป็นหนึ่งใน 36 ครัวเรือนที่ต้องหาพื้นที่แปลงใหม่ในการสร้างบ้านมั่นคง โดยทางตัวแทนเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ได้เสนอทางเลือกให้กับสมาชิกกลุ่มนี้ เพื่อให้สมาชิกชุมชนฯ ได้ตัดสินใจ ก่อนจะดำเนินการวางแผนในลำดับต่อไป กล่าวคือ มีพื้นที่สามารถสร้างบ้านมั่นคงในบริเวณย่านพุทธมณฑลสาย 2 หรือต้องการอยู่อาศัยในพื้นที่เดิม แต่ในพื้นที่ดังกล่าวมีชุมชนบุกรุกที่อยู่อาศัยกันเป็นเวลานาน ซึ่งจะต้องสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐให้สนับสนุนกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ และชักชวนผู้อยู่อาศัยเดิมเข้าร่วมกับเครือข่ายฯ ทั้งหมดนี้ เป็นการลงมติร่วมกันของสมาชิกภายในที่ประชุม ในการจัดการหาทางออกให้กับสมาชิกในเครือข่ายฯ ผลสรุปออกมาว่า สมาชิกเลือกอยู่อาศัยในพื้นที่เดิม ด้วยสภาพพื้นที่ที่

สะดวกต่อรูปแบบการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพของพวกเขามากกว่าการได้อยู่อาศัยในพื้นที่ใหม่ที่ห่างไกลจากสถานที่เดิม

ภาพที่ 8 และ ภาพที่ 9 การประชุมของสมาชิกชุมชนและเครือข่ายฯ ประจำเดือน

ถ่ายโดย : นางสาวปรียวรา มีมาก เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2564

ลำดับเวลา

ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

(ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา)

ภาพที่ 10 แผนผังแสดงช่วงเวลาสำคัญของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

ที่มา : นางสาวปรีชญ์วรา มีมาก เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2567

จากพลวัตชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันที่นำเสนอข้างต้น ทำให้เห็นพลวัตการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร แบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่

ช่วงที่ 1 จุดเริ่มต้นของการบุกเบิกที่ดิน (ช่วงปี พ.ศ. 2504 – 2540) การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและการมุ่งพัฒนาโครงสร้างทางสังคมให้มีความทันสมัย ได้สร้างแรงกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจและอัตราการผลิตในระบบอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น แต่กลับไม่สามารถกระจายรายได้เข้าสู่บริบทท้องถิ่นและแรงงานภาคการเกษตรได้อย่างทั่วถึง จึงส่งผลกระทบต่อโอกาสในการดำรงชีวิตใหม่ที่ดียิ่งขึ้นกว่าภูมิลำเนาเดิมของพวกเขา และปรากฏจำนวนประชากรผู้ย้ายถิ่นฐานเข้าสู่สังคมเมืองจำนวนมาก สอดคล้องกับช่วงเวลาการเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานชั่วคราวบริเวณย่านตลิ่งชัน ในระยะเวลาต่อมา

ช่วงที่ 2 บุกเบิกที่ดินริมทางรถไฟ ย่านตลิ่งชัน (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2550) จากปัจจัยทางรายได้และความยากจนที่สร้างข้อจำกัดและเงื่อนไขในการดำรงชีวิตในเมืองของพวกเขา ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ดีในเมือง ทั้งระบบสาธารณูปโภค สิทธิในการอยู่อาศัย ประกอบอาชีพ และการศึกษา ส่งผลให้เกิดการเลือกสร้างที่อยู่อาศัยชั่วคราวและลักษณะการดำรงชีวิตตามวิถีของคนจนเมืองขึ้นมา

ช่วงเวลาที่ 3 การเกิดขึ้นของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ณ ริมทางรถไฟสถานีบางระมาด เขตตลิ่งชัน (ช่วงปี พ.ศ. 2552 - ปัจจุบัน) การพัฒนาระบบคมนาคมและโครงสร้างของรัฐ ได้ต่อยอดย้ำความไม่เท่าเทียมกันของสมาชิกชุมชนฯ อีกครั้ง โดยแผนการพัฒนาโครงการก่อสร้างรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน ทำให้เกิดผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงต่อที่อยู่อาศัยของสมาชิกชุมชนครั้งสำคัญ จึงเป็นที่น่าสนใจว่า สมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ผู้กำหนดหนทางชีวิตของพวกเขาเอง ตั้งแต่การอยู่อาศัยในภูมิลำเนาดั้งเดิม และตัดสินใจเข้ามาแสวงหาโอกาสทางอาชีพใหม่ๆ ในสังคมเมือง ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความแปลกใหม่ ทำลาย เต็มไปด้วยความเสี่ยงและโอกาส พวกเขายอมจำนนต่อความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมมาโดยตลอด แต่อะไรเป็นสิ่งที่ทำให้พวกเขาลุกขึ้นต่อสู้ ต่อรอง และสร้างการเปลี่ยนแปลง เพื่อการมีที่อยู่อาศัยและคุณภาพที่ดีเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไปในสังคม

บทที่ 5

กระบวนการต่อรองที่ดิน ณ ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

เนื้อหาในบทข้างต้น เป็นการกล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานในการทำความเข้าใจบริบทพื้นที่ของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ที่มีพัฒนาการตั้งแต่บริบทพื้นที่และผู้คนดั้งเดิมของเขตตลิ่งชันในฐานะเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์และความเหมาะสมเชิงพื้นที่ ทำให้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในตลิ่งชันช่วงแรก จะเป็นรูปแบบสังคมเกษตรกรรมมาอย่างยาวนาน ก่อนการเข้ามาของการพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และระบบคมนาคม ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมและการประกอบอาชีพของผู้คนในตลิ่งชัน ตลอดจนเกิดการเคลื่อนย้ายคนชนบทเข้ามาทำมาหากิน และแสวงหาโอกาสใหม่ในเมืองมากขึ้น นำมาสู่การเกิดขึ้นของกลุ่มคนจนเมือง ผู้ได้รับความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องและเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม

เนื่องจาก รัฐบาลเร่งพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยยังไม่มียุทธศาสตร์รองรับการเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพของคนชนบทอย่างเพียงพอ ทำให้เกิดการขาดแรงงานสนับสนุนสร้างโอกาสหารายได้และการยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น กลับกลายเป็นการสร้างกลุ่มคนจนเมืองขึ้นมา ดังกรณีของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน แสดงให้เห็นถึงพลวัตการเข้ามาของคนจนเมือง ลักษณะการดำรงชีวิตและการอยู่อาศัยในแต่ละช่วงเวลา เป็นที่ชัดเจนว่า สมาชิกชุมชนฯ เป็นผู้ได้รับผลกระทบในด้านที่อยู่อาศัยและการไม่ได้รับคุณภาพชีวิตที่ดีเหมือนกับประชาชนทั่วไป พวกเขาต้องดำรงชีวิตในฐานะของคนจนเมืองที่อยู่อาศัยในบ้านชั่วคราวมาตลอด 27 ปี

ในบทต่อไปนี้จะเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของบริบทพื้นที่ชุมชนและผู้คนชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ในแต่ละช่วงเวลาของชีวิตพวกเขาและช่วงเวลาชีวิตของชุมชน ปรากฏลักษณะโครงสร้างของชุมชน ที่จะสัมพันธ์กับกระบวนการต่อรองและเป้าหมายในการต่อรอง จนนำมาสู่ผลลัพธ์ของการต่อรองในแต่ละช่วงเวลาอย่างไร โดยสามารถแบ่งเรื่องราวเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ฟังรู้จักกับการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549) การต่อรองที่ดินในครั้งแรก (ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557) และการต่อรองที่ไม่สิ้นสุด (ช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน)

5.1 จุดเริ่มต้นการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549)

จุดเริ่มต้นการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549) เป็นช่วงเวลาที่คนจนเมืองเดินทางเข้ามาอยู่อาศัยและสร้างบ้านชั่วคราวในพื้นที่ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันจำนวนมาก จากการเข้ามาอยู่อาศัย

ชั่วคราวแบบคำชักชวนปากต่อปาก และมีผู้อยู่อาศัยชั่วคราวเพียงไม่กี่หลัง แต่ระยะเวลาเพียงไม่นาน กลับปรากฏการเคลื่อนย้ายคนจนเมืองและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบุกรุกขนาดใหญ่กว่าร้อยครัวเรือน จึงปรากฏลักษณะเด่นของเรื่องราวชุมชนที่สัมพันธ์กับกระบวนการต่อรอง ได้แก่ พื้นฐานชุมชนและผู้คน กระบวนการต่อรอง และผลจากการต่อรอง ดังนี้

5.1.1 พื้นฐานชุมชนและผู้คน

ช่วงเวลานี้ลักษณะกระบวนการต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มคนจนเมืองที่เริ่มเคลื่อนย้ายและเดินทางเข้ามาแสวงหาชีวิตและโอกาสในการทำงานใหม่ๆ ซึ่งเกิดจากโครงสร้างทางสังคมและสิทธิสวัสดิการภาครัฐที่เหลื่อมล้ำ ได้เข้ามาตอกย้ำความไม่เท่าเทียมในชีวิตของคนจนเมือง ทำให้พวกเขาต้องเรียนรู้และประสบการณ์การดำรงชีวิตอยู่ในบริบทของกลุ่มคนจนเมือง และตั้งถิ่นฐานชั่วคราวบริเวณริมทางรถไฟ เขตตลิ่งชัน ดังนั้น กระบวนการต่อรองในช่วงเวลานี้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนจนเมืองที่มีลักษณะการดำรงชีวิตแบบต่างคนต่างอาศัย มีความรู้จำกัดเพื่อนบ้าน ไม่ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากนัก พวกเขามุ่งเน้นการมีสถานที่อยู่อาศัยเพื่อการทำมาหากินเป็นหลัก แต่ละครั้วเรือนจะอยู่อาศัยแบบบ้านเรือนชั่วคราวที่ไม่ได้รับทะเบียนบ้านและขาดระบบสาธารณูปโภค ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงไฟฟ้าและน้ำประปา เพราะยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตมากนักหรือมองไม่เห็นบทบาทของหน่วยงานภายนอกที่จะสามารถเข้ามาช่วยเหลือเรื่องที่อยู่อาศัยได้ ส่งผลให้ขาดแรงจูงใจในการพัฒนาที่อยู่อาศัยและความมั่นคงในชีวิต

“ตอนเราเข้ามาอยู่ตอนแรกห้องเช่าเล็กนิดเดียว คับแคบมาก แล้วมีลูกอีก 2 คน เลยต้องขยับขยาย แต่จะซื้อบ้านก็ไม่มีเงิน สมัยนั้นบ้านหลังละ 100,000 บาทเอง ไม่มีเงินซื้อ พอเรามีเงินแสน บ้านก็ขึ้นราคาเป็น 300,000 บาท เราเลยจำเป็นต้องมาอยู่อย่างนี้”

คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

“ตอนแรกอยู่กันตามสภาพ ต้องขอน้ำไฟเอกชน พอมันไม่พอใจอะไร ก็ตัดน้ำตัดไฟบ้านเรา แต่เราต้องทนอยู่กันไปแบบนั้น แล้วทั้งชุมชนจะมีแต่สายไฟระโยงระยางค์นะ มันแปลว่าบ้านทุกหลังต้องขอต่อไฟฟ้ามาจากบ้านเอกชนเขาเหมือนกัน”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อ 7 ตุลาคม 2563

จากบทสัมภาษณ์ แสดงให้เห็นถึงสถานะทางสังคมของคนจนเมือง เป็นกลุ่มคนที่ไม่สามารถเข้าถึงสถานที่อยู่อาศัยและการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ด้วยการได้รับค่าแรงขั้นต่ำและประสบกับค่าครองชีพที่สูง ทำให้พวกเขามุ่งเน้นการแสวงหาวิธีเอาตัวรอดในสังคมเมืองอย่างกรุงเทพมหานคร จึงยอมจำนนต่อสถานะทางสังคมที่กลายเป็นข้อจำกัดในการเข้าถึงชีวิตใหม่ นับว่าเป็นเรื่องท้าทายและความ

เสี่ยงสำหรับคนจนเมืองที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนในชีวิตประจำวัน พวกเขาต้องคิดค้นทางเลือกใหม่ๆ ในการใช้ชีวิตท่ามกลางความยากลำบากไป จนกระทั่งในวันที่รัฐบาลเข้ามาประกาศใช้สิทธิที่ดินของชุมชนบุกรุกช่วงปี พ.ศ. 2540 เนื่องจาก นโยบายการขยายตัวทางระบบเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ทำให้เกิดความต้องการใช้ประโยชน์ทางที่ดินในเมืองเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับรัฐยังมีมุมมองต่อคนจนเมืองว่าเป็นผู้บุกรุกในพื้นที่สาธารณะ นำมาสู่การเลือกใช้มาตรการทางกฎหมายในการจัดการกับกลุ่มคนจนเมืองในชุมชนบุกรุก โดยละเลยการให้ความสำคัญถึงการวิถีการดำรงชีวิตและเงื่อนไขข้อจำกัดของพวกเขา แม้ว่ารัฐจะมีกระบวนการจัดทำที่อยู่อาศัยใหม่รองรับกลุ่มคนจนเมือง แต่ก็ไม่สามารถตอบสนองลักษณะวิถีชีวิตของพวกเขาได้ ในบริบทของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันอาจยังไม่ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวโดยตรง สมาชิกชุมชนจึงต่างคนต่างมุ่งแสวงหาโอกาสทางรายได้และอาชีพเป็นหลักมากกว่าการให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตในเมือง ทั้งในบริบทปัจเจกบุคคลและชุมชน

ดังนั้น จุดประสงค์ของกระบวนการต่อรองในครั้งนี้ จะไม่ได้เกิดขึ้นจากการริเริ่มและความต้องการเริ่มต้นของสมาชิกชุมชนด้วยตนเอง หากแต่เกิดการขึ้นของโครงการร่วมกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) กระทรวงคมนาคม และการรถไฟแห่งประเทศไทย เป็นหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองที่อยู่อาศัยในชุมชนบุกรุกพื้นที่ต่างๆ เนื่องจาก เส้นทางริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันเป็นหนึ่งในพื้นที่สำคัญที่มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนจนเมืองจำนวนมาก จึงเป็นเป้าหมายของการดำเนินโครงการครั้งนี้เช่นกัน นำมาสู่กระบวนการต่อรองครั้งแรก ซึ่งเป็นไปในลักษณะของฝ่ายรับเพียงข้างเดียว ด้วยการถูกชักชวนจากหน่วยงานภายนอกและเน้นการปฏิบัติตามแนวทางการดำเนินงานของโครงการดังต่อไปนี้

5.1.2 กระบวนการต่อรอง

การต่อรองครั้งแรก เกิดขึ้นจากการเข้ามาของ “โครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศ” เป็นโครงการดำเนินงานร่วมกันระหว่างการรถไฟแห่งประเทศไทย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ได้เริ่มต้นเดินทางเข้ามาสำรวจสภาพพื้นที่ชุมชนตามริมทางรถไฟ เพื่อให้ได้รับสิทธิในการอยู่อาศัยในเมืองได้อย่างถูกต้องและมีคุณภาพชีวิตที่ดีมากขึ้น จากการเดินทางเท้าตามเส้นทางรถไฟ ทำให้พวกเขาได้พบกับชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน โดยสภาพของชุมชนในเวลานั้น เป็นลักษณะบ้านเรือนที่แออัด การอยู่อาศัยที่ไม่ถูกสุขอนามัย ขาดแคลนการเข้าถึงไฟฟ้าและน้ำประปา ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่กลุ่มคนจนเมืองเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการดังกล่าวได้ อันเนื่องมาจากการไม่ได้รับบ้านเลขที่และทะเบียนบ้านอย่างถูกต้องตามกฎหมาย จึงเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการสร้างโอกาสการเข้าถึงบ้านเลขที่ เพื่อเป็นตัวแทนของคนจนเมืองในการยื่นขอบ้านเลขที่ให้กับสมาชิก

ผู้เข้าร่วมโครงการ โดยมีคำบอกเล่าของสมาชิกชุมชนในการเข้ามาให้ความช่วยเหลือของโครงการดังกล่าว (คุณนพ, 2567)

“ลุงเข้ามาบุกเบิกตั้งแต่วันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2537 ตอนนั้นมีแค่ 5 หลัง ตรงสี่แยกไฟแดงนี้ นอกนั้นเป็นร่องสวน ตอนนั้น NGOs ยังไม่เข้ามา เขามาตอนปี พ.ศ. 2540 ที่ลงมาทำความเข้าใจกับพี่น้องในชุมชนว่า เราจะต้องขอทะเบียนบ้านชั่วคราวนะ ไม่งั้นจะมาพ่วงไฟฟ้า น้ำประปา แบบขั้นบันได มันจะแพง ลุงเคยโดนยูนิ ตละ 18 บาท

เหตุการณ์ตอนนั้นเขาเดินมาบอกทุกชุมชน ตั้งแต่ชุมชนสะพานดำที่เขตบางพลัด และเดินมาตามทางรถไฟเรื่อยๆ จนมาถึงชุมชนเรา เขาบอกว่า มาจากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยกำลังทำงานร่วมกันกับการรถไฟแห่งประเทศไทยและกระทรวงคมนาคม เพื่อหาพื้นที่ให้ชุมชนที่เจอผลกระทบกับการพัฒนาที่อยู่อาศัย พี่น้องไปขอทะเบียนราษฎรชั่วคราวได้แล้ว ตอนนั้นได้เร็วมาก ยื่นเรื่องประมาณไม่ถึงอาทิตย์ เขาก็ได้ไฟฟ้า น้ำประปาแล้ว เพราะโครงการเขามีการต่อรองกับทางกรุงเทพมหานครอยู่แล้ว ว่าให้ออกทะเบียนบ้านชั่วคราวให้กับพี่น้องในชุมชนริมทางรถไฟได้ ซึ่งมันได้แค่ครั้งนั้นครั้งเดียว”

คุณนพ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“เขามาถามว่า ‘ลุง ป้า อยากได้บ้านเลขที่ใหม่ ถ้าอยากได้ก็รวมกันไปสิ แล้วไปที่เขต จะไปขอบ้านเลขที่ให้รวมกันไปหลายๆ คนนะ เขาจะได้ออกบ้านเลขที่ให้ ถ้าเรามีบ้านเลขที่แล้ว มันจะสามารถไปขอไฟฟ้า น้ำประปาได้’ ซึ่งการรวมกันแบบนั้น คือต้องจดชื่อว่ามีใครบ้าง บ้านอยู่ตรงไหน เพื่อให้เขาออกบ้านเลขที่ให้ ตอนนั้นการรถไฟฯ ยังไม่ได้เข้มงวดเหมือนแบบทุกวันนี้ ชุมชนบุกรุกก็สามารถขอได้ ทาง NGOs เขาเลยมาแนะนำแบบนั้น แต่มีคนที่เขาทำตามแล้วได้ไม่กี่หลังหรอก

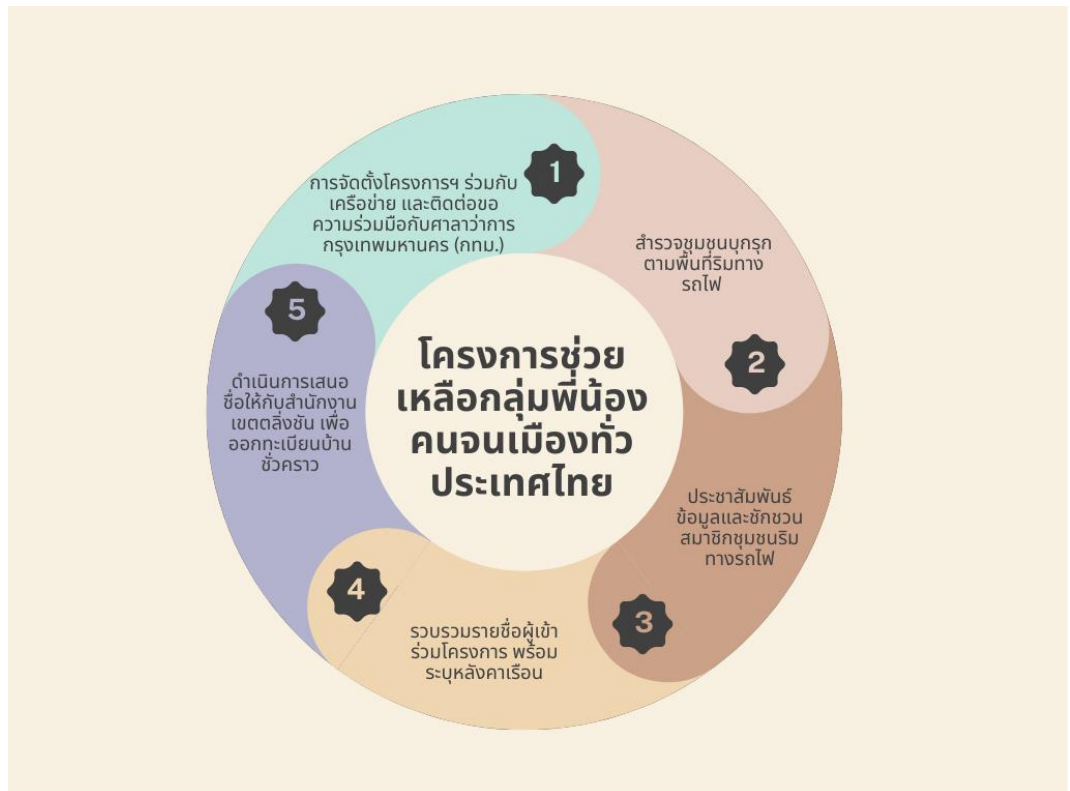
ตอนนี้เลยอยู่กันแบบนี้ เพราะเขาไม่ให้แล้ว การจะขอบ้านเลขที่ ถ้าไม่ได้รับการอนุญาตจากการรถไฟฯ ไม่มีทางที่จะได้เด็ดขาด เพราะสำนักงานเขตเขาก็ไม่กล้าออกให้เอง การรถไฟฯ จะต้องเซ็นก่อนทุกครั้ง โดยเฉพาะเมื่อพื้นที่มันมีราคาเกิดขึ้นมาแล้ว และการรถไฟฯ เขาเป็นเจ้าของพื้นที่ด้วย”

คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566

จากบทสัมภาษณ์ในช่วงต้น ทำให้เห็นว่ามีสมาชิกชุมชนกลุ่มหนึ่งที่ได้รับรู้ถึงการเข้ามาให้ความช่วยเหลือโครงการดังกล่าว โดยทางเจ้าหน้าที่โครงการได้แจ้งข่าวสารและกระบวนการทำงานอย่างชัดเจน เพียงแต่สมาชิกชุมชนยังไม่เชื่อมั่นและตระหนักในสิทธิสวัสดิการที่ตนเองพึงได้รับ การต่อรอง

ในครั้งแรกนั้น จึงยังไม่ประสบความสำเร็จ แม้ว่าองค์กรและหน่วยงานภายนอก จะเข้ามาดำเนินการ ในฐานะผู้ยื่นข้อเสนอและเป็นตัวแทนประสานงานระหว่างคนจนเมืองกับหน่วยงานรัฐ โดยสามารถพิจารณาถึงขั้นตอนและกระบวนการต่อรอง ดังนี้

1. การจัดตั้ง “โครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทย” เป็นโครงการดำเนินงานร่วมกันระหว่างการรถไฟแห่งประเทศไทย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือพอช. และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) มีนัยยะถึงการรถไฟแห่งประเทศไทย และศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร หรือกทม. แสดงความเห็นชอบและยินยอมต่อการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟทั่วประเทศไทย
2. เจ้าหน้าที่โครงการเดินทางสำรวจชุมชนบุกรุกบริเวณริมทางรถไฟในกรุงเทพฯ เพื่อชักชวนคนจนเมืองผู้ได้รับความเหลื่อมล้ำทางสิทธิ สวัสดิการ และการมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงในเมือง เข้าร่วมโครงการความร่วมมือดังกล่าว โดยพวกเขาจะได้รับการประชาสัมพันธ์โครงการฯ ชี้แจงในสิทธิและสวัสดิการที่พวกเขาพึงได้รับ ดังกรณีของชุมชนริมทางรถไฟเขตตลิ่งชัน ได้รับการอธิบายถึงวิธีการสร้างกระบวนการต่อรองในครั้งนี้
3. เริ่มต้นจากคนจนเมืองที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลงชื่อแสดงตัวตนเข้าเป็นส่วนหนึ่งในโครงการ ก่อนจะนัดวันให้คนจนเมืองที่ลงชื่อเดินทางรวมกลุ่มกันไปยังรายชื่อกับสำนักงานเขตพื้นที่ตลิ่งชัน เพื่อแสดงความจำนงในสิทธิของตนเอง ให้ได้รับบ้านเลขที่และทะเบียนบ้านเหมือนกับประชาชนทั่วไป
4. อย่างไรก็ตาม คนจนเมืองจะได้รับบ้านเลขที่และทะเบียนบ้านชั่วคราวเท่านั้น เนื่องจากลักษณะที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองปลูกสร้างบนพื้นที่สาธารณะ แต่ความประสบผลสำเร็จของกระบวนการต่อรองครั้งแรก ทำให้คนจนเมืองสามารถดำเนินการขอไฟฟ้าและน้ำประปากับหน่วยงานรัฐได้เลย ไม่จำเป็นต้องขอชื่อและพ่วงกับบ้านเรือนเอกชนในบริเวณใกล้เคียง

ภาพที่ 11 แผนผังแสดงขั้นตอนการดำเนินการขอทะเบียนบ้านชั่วคราว

ที่มา : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2567

จากแผนการดำเนินการต่อรองข้างต้น แสดงถึงขั้นตอนการดำเนินงาน ตั้งแต่การประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้คนจนเมืองเข้าร่วมโครงการ สอบถามความสมัครใจของสมาชิกในการลงชื่อร่วมเป็นหนึ่งในโครงการ ก่อนจะรวบรวมรายชื่อให้กับสำนักงานเขตตลิ่งชัน เพื่อจัดดำเนินการขอบ้านเลขที่ให้กับสมาชิกในชุมชนภายใต้โครงการการต่อรองและความร่วมมือดังกล่าว แต่เป็นที่น่าเสียดายที่มีจำนวนสมาชิกเข้าร่วมโครงการน้อยมาก เนื่องจาก ลักษณะการอยู่อาศัยของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2540 มีความเป็นอิสระต่อกัน ต่างคนต่างอยู่อาศัย เน้นทำมาหากินเลี้ยงดูครอบครัว ยังไม่มีแกนนำชุมชน และไม่มีสมาชิกชุมชนเป็นผู้ร่วมดำเนินโครงการ ส่งผลให้คนจนเมืองเกิดความไม่ไว้วางใจจากความไม่รู้จักกับองค์กรเหล่านี้ จึงตัดสินใจไม่เข้าร่วมโครงการ และจากข้อมูลสัมภาษณ์พบว่า สมาชิกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันที่เข้ามาอยู่อาศัยในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ได้เข้าร่วมโครงการจำนวนมาก เพราะความไม่รู้จักและไม่เชื่อมั่นในการดำเนินงานของโครงการว่าจะสามารถทำได้จริง หรือสมาชิกบางคนมีประสบการณ์การถูกฉ้อโกงจากผู้ไม่หวังดี

“ป้ามีประสบการณ์ฝังใจ เพราะแต่ก่อนเราไม่มีบ้านเลขที่ จะไปขอไฟฟ้ากับน้ำประปาไม่ได้ แต่เคยมีเจ้าหน้าที่คนนึงบอกกับสามีป้าว่า รู้จักคนใหญ่โต จะมาช่วย

ขอบ้านเลขที่ให้ โดยมีค่าใช้จ่าย 2,600 บาทนะ เราก็ให้เขาไป สุดท้ายไม่ได้บ้านเลขที่ โดนเขาหลอกกินเงิน ตั้งแต่วันนั้นยังฝังใจถึงทุกวันนี้ ใครว่าอะไรหน้อย สามมีป่าเชื้อเขาหมด ให้เงินเขาไป ซึ่งไม่ใช่ว่ารู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่เราอยากได้ เราก็ยอมเสียเงิน พอผลสุดท้าย สำนักงานเขตเขาไม่ออกให้ ส่วนคนนั้นก็กลับมาบอกว่าให้ไปเดินเรื่องกันเอง ตรงนี้เจ็บใจมาก ทุกวันนี้ยังเจ็บใจอยู่เลยนะ เงิน 2,600 บาท สมัยก่อนนะ หนูคิดดูสิ มันจะมากขนาดไหน ส่วนเรื่องโครงการที่เข้ามาช่วยเหลือพี่น้อง เราารู้เอาทีหลัง มีบางคนเขาทำเรื่องไม่ทัน หรือบางบ้านก็ไม่มีใครมาบอก”

คุณรส, สัมภาษณ์เมื่อ 4 มีนาคม 2566

เหตุการณ์ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะการต่อรองที่จำเป็นต้องอาศัยกลุ่มคนจำนวนมาก แม้ว่าจะเป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างองค์กรและหน่วยงานรัฐก็ตาม ซึ่งในบริบทของคนจนเมือง ในชุมชนริมทางรถไฟยังเป็นไปในลักษณะที่ไม่มีเครือข่าย ไม่มีแกนนำ และไม่มีผู้นำ เพราะการเข้ามาของคนจนเมืองที่เน้นแสวงหาโอกาสทางรายได้ใหม่ๆ มุ่งทำมาหาเลี้ยงชีพ จึงไม่ให้ความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางที่อยู่อาศัย สำหรับพวกเขาต้องการเพียงสถานที่หลบนอนเท่านั้น (คุณรส, 2566)

5.1.3 ผลจากการต่อรอง: การก่อร่างสร้างเครือข่ายฯ และก่อเกิดโครงสร้างการต่อรองของชุมชน

ปัจจัยของลักษณะโครงสร้างชุมชนและผลกระทบของกระบวนการต่อรองในข้างต้น ทำให้เกิดความประสบความสำเร็จในการต่อรองของคนจนเมืองในพื้นที่ชุมชนริมทางรถไฟอื่นๆ โดยไม่ปรากฏการได้รับบ้านเลขที่และทะเบียนบ้านชั่วคราวในสมาชิกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันเลย ทุกคนยังคงมีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ดั้งเดิม เพียงแต่พวกเขาทราบถึงเรื่องราวกระบวนการต่อรองและการเข้ามาให้ความช่วยเหลือจากโครงการดังกล่าว ซึ่งเป็นนัยยะสำคัญต่อการพัฒนาต่อยอดสู่จุดเริ่มต้นของความพยายามรวมกลุ่มทางอำนาจระหว่างสมาชิกชุมชนอย่างเป็นทางการครั้งแรก เป็นผลมาจากการดำเนินงาน “โครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทย” ภายใต้การรถไฟแห่งประเทศไทย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือพอช. และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เข้ามาสร้างการรับรู้ในสิทธิ อำนาจ และพลังในการรวมกลุ่มของคนจนเมือง สามารถมีแรงกระตุ้นไปถึงหน่วยงานรัฐ เพื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้จริง ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และเริ่มรู้จักอำนาจของการต่อรอง สิทธิและคุณภาพชีวิตที่พวกเขาพึงได้รับในฐานะประชาชนทั่วไป เป็นเหตุให้สมาชิกชุมชนกลุ่มหนึ่งเริ่มเกิดแรงจูงใจและความเชื่อมั่นในพลังของคนจนเมืองพร้อมกับในช่วงเวลาเดียวกันเกิดการเคลื่อนไหวของคนจนจากชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย เพื่อออกมาเรียกร้องข้อเสนอเกี่ยวกับชุมชนแออัด กล่าวได้ว่า เริ่มมีการสร้างเครือข่ายของคนจนเมือง

ร่วมกันเป็นครั้งแรก และเป็นปรากฏการณ์รวมกลุ่มครั้งยิ่งใหญ่ของประเทศไทย ซึ่งสมาชิกกลุ่มหนึ่งได้ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายตะวันตก ในปี พ.ศ. 2540

การก่อร่างสร้างเครือข่ายฯ

เครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ตะวันตก เป็นเครือข่ายสำคัญของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน เนื่องจาก เป็นการรวมกลุ่มของคนจนเมืองที่อยู่อาศัยในพื้นที่บุกรุกของการรถไฟแห่งประเทศไทย จำนวน 10 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบางระมาด ชุมชนหลักหก ชุมชนบางกอกน้อย 1 ชุมชนบางกอกน้อย 2 ชุมชนชัยพฤกษ์ 1 ชุมชนชัยพฤกษ์ 2 ชุมชนสะพานดำ ชุมชนวัดเพลง ชุมชนบางกรวย และชุมชนตลิ่งชัน โดยในปีแรกของการก่อตั้งเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก มุ่งเน้นการแก้ปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐานและสาธารณูปโภคให้แก่ชุมชนบุกรุก แม้ว่าจะเป็นกลุ่มคนที่ต่างที่มา ต่างพื้นเพ แต่มีความเดือดร้อนและเป้าหมายร่วมกัน จึงตัดสินใจเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค ในปี พ.ศ. 2541 เพื่อร่วมกันผลักดันนโยบายแก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัยของชุมชนในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย

“ในมุมมองของผู้นำชุมชนปัจจุบัน ที่ตัดสินใจเข้าร่วมเครือข่ายฯ และเป็นแกนนำของชุมชนมองว่า “หลังจากที่ NGOs เข้ามา ทำให้เราเห็นว่า เราสามารถทำได้จริง ทำให้มีบ้านเลขที่ มีน้ำไฟเป็นของตนเอง เลยเกิดความเชื่อมั่น แล้วเขาแนะนำให้พวกเราต้องไปต่อ เราต้องมีบ้าน มีที่ดิน ตั้งหลักแหล่งจริงจัง เพราะไม่มีใครกลับต่างจังหวัดแล้ว ทุกคนตั้งครอบครัวอยู่กรุงเทพมหานคร กันหมด เราเริ่มเข้าไปชวนชาวบ้านให้ทำเรื่องขอเช่าที่อย่างจริงจัง แต่ก็นะ คนไทยชอบของฟรี ไปชวนเขาเสียเงิน ไม่มีใครเอาด้วย”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อ 7 ตุลาคม 2563

การต่อรองในช่วงเวลานี้ ไม่ใช่เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการต่อสู้เพื่อสิทธิของคนจนเมืองเท่านั้น หากแต่เป็นการรวมกลุ่มทางอำนาจของคนจนเมืองเป็นเครือข่ายเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนกระบวนการต่อสู้ต่อรองเพื่อคุณภาพชีวิตของคนจนเมืองในปัจจุบัน แต่ทว่าในช่วงปี พ.ศ. 2540 นั้น ขบวนการภาคประชาชนเป็นเรื่องที่ใหม่และท้าทายมาก โดยเฉพาะคนจนเมืองเป็นผู้ที่ลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในการมีชีวิตที่ดีและมีความมั่นคงในสังคม ด้วยการชักชวนสมาชิกคนจนเมืองที่ได้รับผลกระทบในที่อยู่อาศัย การพัฒนาของรัฐในทุกรูปแบบ การประสบปัญหาถูกไล่รื้อ ขาดสาธารณูปโภค หรือไร้ที่อยู่ ตระหนักถึงพลังอำนาจของคนจนเมือง สร้างความเชื่อมั่น แรงจูงใจ และความกล้าที่จะท้าทายโครงสร้างรัฐ เพื่อการเร่งให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนอย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากตัวแทนภาคประชาชนก้าว

ขึ้นมาเป็นแกนนำและมุ่งสู่การจัดตั้งเครือข่ายขนาดใหญ่ ทั้งเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ที่ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นหนึ่งใน 50 เครือข่ายของเครือข่ายสลัม 4 ภาค

อย่างไรก็ตาม มุมมองของคนในชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน สะท้อนให้เห็นความคิดเห็นที่หลากหลาย ทั้งความเห็นต่าง เห็นชอบ หรือตัดสินใจเลือกปฏิบัติตามทิศทางของกลุ่มคนหมู่มากในชุมชน ดึงบทสัมภาษณ์ของลูกบ้าน (สมาชิกชุมชน) ที่ต่อสู้นานถึง 23 ปี รวมถึงแกนนำคนสำคัญของชุมชน สามารถบอกเล่าเรื่องราวจุดเริ่มต้นในการเข้าร่วมเครือข่ายฯ ของสมาชิกแต่ละคน หรือบทสัมภาษณ์ของสมาชิกบางคนยังปรากฏทัศนคติที่ไม่มีความเชื่อมั่นต่อกระบวนการต่อสู้ต่อรองระหว่างคนจนเมืองกับหน่วยงานรัฐเลย อย่างไรก็ตาม บริบทสถานการณ์ของชุมชนในช่วงเวลานี้ ได้ผลักดันมาสู่การรวมกลุ่มกันเป็นพลังของคนจนเมืองที่ยิ่งใหญ่ได้ ไม่ว่าจะสมาชิกชุมชนจะเกิดความเชื่อมั่นในการต่อสู้ต่อรองที่ไม่เท่ากันก็ตาม ผ่านการดำเนินการขับเคลื่อนหลักจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค ผู้วางแผนกระบวนการต่อสู้ต่อรอง การคิดค้นกลยุทธ์ รวมกลุ่มปราศรัยและเดินขบวนของคนจนเมือง

“เรายังไม่เชื่อมั่นในกระบวนการว่า เราจะไปต่อสู้กับการรถไฟฯ ได้ยังไง มันเป็นที่ของหลวงนะ ทาง NGOs เขาบอกให้เราจับกลุ่มกันไว้ พยายามรวบรวมสมาชิกกัน ถ้าเกิดผลกระทบขึ้นมา พวกเราจะช่วยเหลือกันทันร่วมกับเครือข่ายสลัมสี่ภาค”

คุณพลอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

“คุณอร อายุ 61 ปี ตั้งเดิมมาจากจังหวัดอุบลราชธานี เข้าร่วมเครือข่ายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เล่าว่า “เขาสั่งให้ทำอะไร เราก็จะทำตาม ปกติเขาจะพาเดินขบวนไปตามจุดต่างๆ ลักษณะเหมือนมือบ๊วและ มีการปราศรัย ไปฟังบรรยาย และรับฟังความคิดเห็นกัน เครือข่ายเราส่งตัวแทนกันไปบ้าง 4 – 5 คน โดยทางเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะแจ้งมาว่าต้องการจำนวนคนกี่คนบ้าง ไปให้กำลังใจมือบ๊วราชกร่วมเครือข่ายไปช่วยเหลือเพื่อนในเครือข่ายต่างๆ หรือไปตามมือบ๊วสำคัญที่เขาเชิญเครือข่ายของเราไป เพื่อการต่อสู้ต่อรองให้ได้ผล เราเป็นชาวบ้าน เราไปสมทบในมือบ๊วให้คนดูเยอะ เพราะถ้าเราไปน้อย จะไม่ได้ เจ้าหน้าที่รัฐเคยบอกว่า ‘โธ้ย ไม่ต้องมาเยอะหรอกครับ มันลำบาก มากันแค่ 4 – 5 คนก็ได้’ แต่พวกเราเชื่อมั่นไม่เป็นผล ถ้าเรามากันเป็นกลุ่มก้อน สัก 100 กว่าคน มันจะได้ผลสำเร็จ เวลาเราไปกันน้อยๆ 10 – 20 คนนะ เขาก็จะไม่ออกมา แล้วชอบบอกว่า ‘ท่านไม่อยู่ๆ’ ”

คุณอร, สัมภาษณ์เมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“ตอนนั้นลุงยังไม่ได้เข้าร่วมเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก หรือเครือข่ายสลัม 4 ภาคเลยนะ ถึงเขาจะมาประชุมกันอยู่หน้าบ้านลุงนั่นแหละ ลุง

เห็นทุกครั้งที่เขามาประชุมกัน แต่ตอนนั้นลุ่มๆ เพราะว่ายังไม่มีความเดือดร้อนอะไร ที่ตรงนี้ก็คือแผ่นดินของรัฐ ไม่คิดว่าจะต้องรองเพื่อขอเช่าที่ดินได้ เราเลยเฉยๆ นิ่งๆ ไม่ได้คิดอะไร”

คุณนพ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

จากทัศนคติของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน แสดงให้เห็นถึงกระบวนการต่อสู้ต่อรองในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2540 จะเป็นการดำเนินงานหลักจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ – ตะวันตก ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และนักวิชาการต่างๆ มุ่งให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง ด้วยการร่วมแรงร่วมใจภายในสมาชิกชุมชนและเครือข่ายฯ ในการดำเนินกิจกรรมการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 จนเป็นผลให้มีมติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทยในวันที่ 13 กันยายน 2543 ได้อนุญาตให้ชุมชนที่อยู่บนที่ดินของการรถไฟ จำนวน 61 ชุมชน ตามข้อเสนอของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้แก่ 1) ชุมชนที่อยู่ในรัศมี 20 เมตร จากทางรถไฟ และชุมชนที่มีแผนก่อสร้างโครงการรัฐอยู่แล้ว ต้องถูกย้ายที่อยู่อาศัยออก โดยการรถไฟฯ จะหาสถานที่รองรับในรัศมี 5 กิโลเมตร 2) ชุมชนที่อยู่ในรัศมีมากกว่า 20 เมตร ให้ปรับปรุงที่อยู่อาศัยเดิม และถอยร่นออกจากรัศมี 20 เมตร 3) ต้องเช่าที่อยู่อาศัยในนามของชุมชน เพื่อสะดวกต่อการบริหารจัดการและพัฒนาชุมชน โดยขอให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการร่างสัญญาเช่า และ 4) เนื่องจาก สมาชิกชุมชนอยู่ในพื้นที่เมือง จึงขอให้ผ่อนผันค่าเช่าที่อยู่อาศัยในราคาถูก ไม่ใช่การเช่าเชิงธุรกิจ และขอให้มีเงื่อนไขสัญญาเช่าที่แน่นอน เป็นระยะเวลา 15 – 30 ปี (ขวัญชัย หิรัญยศาศาสตร์, 2552)

“ป่าเป็นรุ่นบุกเบิกเลย เข้าร่วมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 ไปทุกที่ที่เขาให้ไปนั่นแหละ จะค้างคืน ค้างวันอะไรอย่างนี้ ปะทะมาหลายสมัยแล้ว ป่าเคยไปล้มมาค้ำคั้นบ้าง เพราะมันมีคนไปนอนค้ำคั้นยาก พวกนี้ติดลูกกัน อย่างเวลาไปมือบ ป่าไปเข้าร่วมเป็นกองทุนเฉยๆ เมื่อก่อนยังเดินได้คล่อง แต่พอป่วยหลายปีมานี้ ก็เริ่มไม่ค่อยได้ไปแล้ว แต่ก่อนเวลาเดินขบวน จะเริ่มต้นที่โรงเรียนสตรีวิทยา เดินไปที่กระทรวงต่างๆ ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร ทำเนียบรัฐบาล และสำนักงานสหประชาชาติ เดียวนี้เวลาไปเขาก็ให้นั่ง เพราะคนไหนเดินไม่ไหว เขาให้นั่งที่หน้าสำนักงานสหประชาชาติ

บรรยากาศในมือบ เวลาเขาเฮ เราก็เฮกับเขา ถ้าเขาเจิบ เราก็เจิบ แล้วจะมีแกนนำมาพูด เป็นพวกประธานของเครือข่ายฯ และตอนใกล้จบจะให้ตัวแทนทีมเยาวชนขึ้นพูด ซึ่งลูกชายของป่าเป็นคนพูดด้วย แต่เขาไม่รู้กันหรือกว่าเป็นแม่ลูกกัน เพราะเขาเป็นแกนนำของเยาวชน”

คุณอร, สัมภาษณ์เมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2566

“เราต้องคอยคุยกันไง เช่น บอกคุณปลาวา ‘วันนี้ขอ 10 คนนะ’ เขาก็ไปจัดลูกบ้านมาเลย 10 คน เจอกันที่ไหน หรือบอกคุณเบนซ์ว่า ‘ขอลูกบ้าน 10 คนนะ ไปการรถไฟฯ’ อะไรอย่างนี้ (เพื่อไปรวมกลุ่มกับเครือข่ายฯ กันบริเวณหน้าการรถไฟแห่งประเทศไทย)”

คุณพัน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2566

“เป็นช่วงที่ต่อรองหนักมาก หนักมากเลย เราต้องใช้การกดดันเหมือนกัน เพราะบางครั้งเรื่องดำเนินช้ามากๆ หรือไม่เจอตัวบ้าง เขาหลบบ้าง เขาเลี้ยงไม่อยู่บ้าง การรถไฟฯ จะไม่ค่อยเท่าไร ส่วนใหญ่เป็นทำเนียบรัฐบาล เขาจะไม่ค่อยอยู่กัน หรือเขาอยู่ แต่อาจหลบไปทางข้างหลัง ซึ่งเราไปตอรองให้เขาเข้าพื้นที่ ถ้ามันยังช้ามากๆ เราต้องกดดัน หากเขาจะเสียหาย เขาก็จะรีบลงมารับเรื่องหรือเจรจาอะไรอย่างนี้”

คุณมาน, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

เสียงบอกเล่าจากสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ได้ย้อนพาไปถึงช่วงเวลาแรกเริ่มของกระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชน ซึ่งเต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกที่เหนื่อยล้าและท้อใจ หลายคนเล่าด้วยน้ำเสียงสั่นไหวถึงภาพในอดีตที่พวกเขาต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนและถูกกดดันจากหน่วยงานรัฐอย่างต่อเนื่อง เพราะการต่อรองไม่ใช่เรื่องง่าย พวกเขาต้องประสบกับอุปสรรค ความผิดหวัง และประสบการณ์มาอย่างโชกโชน จนบางครั้งต้องคอยคิดค้นกลยุทธ์วิธีการใหม่ๆ เพื่อให้ได้รับความสำเร็จตามเป้าหมายภายใต้การดำเนินงานของเครือข่ายริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค (คุณพัน, 2566; คุณมาน, 2567; คุณอร, 2566)

ดังนั้น พวกเขาจำเป็นต้องให้ความร่วมมือกับเครือข่ายในการทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ ทั้งการประชุม การเดินขบวน และเข้าร่วมมือบต่างๆ ในการผลักดันข้อเสนอจากคนจนเมืองทั่วประเทศ เพื่อนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงและผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกทุกคน โดยในช่วงเวลานี้สมาชิกชุมชนจะเน้นสร้างกระบวนการเรียนรู้ สัมผัสประสบการณ์จากเครือข่ายฯ นักวิชาการ และองค์กรอิสระ ที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือและผลักดันกลุ่มคนจนเมือง และมีเสียงสะท้อนในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองที่หลากหลายภายในสมาชิกชุมชน เพียงแต่สมาชิกชุมชนทราบว่ามีการจัดตั้งเครือข่ายฯ มีสมาชิกชุมชนเข้าร่วมและพยายามสร้างการต่อรองกับหน่วยงานรัฐ เพื่อความมั่นคงทางที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองด้วยกัน รวมถึงการได้รับผลประสบความสำเร็จร่วมกันในข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2543 ก็ไม่อาจสร้างกำลังใจและแรงจูงใจให้กับสมาชิกชุมชนคนอื่นๆ ให้ตัดสินใจเข้าร่วมกระบวนการต่อรองนี้ได้ ดังบทสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ป่าเข้ามาที่นี้ตอน 20 ปีที่แล้ว เขามีการต่อรองอะไรกันแล้ว แต่เราต้องยอมเขา เพราะไม่ใช่พื้นที่เรา เขาว่ายังไง เราก็มองตามเขา ถ้าเขาให้ออก เราก็ต้องออก เราไปซัดขึ้นเขาไม่ได้ใช่ไหม มันไม่ใช่บ้านเรา บางคนเขาต่อรองกันเยอะนะ อย่างโน้นอย่างนี้ แต่จริงๆ แล้ว มันไม่ใช่ที่ของเรา เราต้องไปหาที่อยู่ใหม่ เมื่อเขาเอาคืน เราก็ต้องทำ ไม่ใช่บ้านเราซะหน่อย มันเป็นการรถไฟๆ เพราะเขามีกฎหมายของเขา มันเป็นสิทธิ์ของเขา”

คุณมาน, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“ตอนแรกเราอยู่กับเขาไม่ต้องเช่าพื้นที่ เป็นเพียงที่นั่น ปลุกแบบไม่ต้องเช่าก็ดีนะ อยู่กันสบายๆ แต่พอจะโดนไล่และไม่มีที่อยู่ ผู้นำเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตกนี้แหละ เขามาถามว่า ‘มาออมเงินไหม’ เพราะเราก็ไม่รู้จะไปอยู่ที่ไหน เขาก็เช่า”

คุณพลอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

ทั้งหมดในข้างต้น แสดงให้เห็นอิทธิพลจากการเข้ามาของนโยบายโครงสร้างรัฐ ได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติที่มีต่อกระบวนการต่อสู้ต่อรอง การรักษาสิทธิของการเป็นพลเมืองในสังคมไทย และตระหนักถึงพลังอำนาจของคนจนเมืองที่จะสามารถสร้างแรงสนับสนุนต่อโครงสร้างทางสังคมได้ ทว่าการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่นั้น ไม่อาจเกิดขึ้นจากคนจนเมืองเพียงคนเดียว หากแต่เป็นผลลัพธ์ของการสานสัมพันธ์ระหว่างผู้คนจากหลากหลายชุมชนทั่วประเทศไทย การร่วมแรงร่วมใจของพวกเขาที่รวมกลุ่มเป็นเครือข่ายๆ พร้อมกับการเข้ามาให้ความช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และหน่วยงานต่างๆ สามารถส่งเสียงสะท้อนและเสริมพลังการเคลื่อนไหวครั้งนี้ได้ ดังนั้นสมาชิกชุมชนที่ตัดสินใจก้าวออกมาต่อสู้ต่อรอง จะต้องเรียนรู้และสังสมประสบการณ์ในการใช้พลังของตนเอง แม้ว่าจะยังคงเป็นเพียงกลุ่มคนเล็กๆ ของประชากรคนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันเท่านั้น แต่ก็เป็นการก้าวแรกที่น่าไปสู่การวางรากฐานโครงสร้างของชุมชนใหม่ และก่อให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน

ก่อเกิดโครงสร้างการต่อรองของชุมชน

ชีวิตของผู้คนในชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ยังคงมีความสัมพันธ์ระหว่างกันแบบห่างเหิน อาจรู้จักหรือไม่รู้จักกันบ้าง แต่เมื่อก้าวเข้าสู่การรวมกลุ่มในเครือข่ายสลัมสี่ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ได้ผลักดันให้เกิดการทำมาหากัน การเรียนรู้ที่จะพึ่งพาอาศัยกัน และค่อยๆ ผสานพลังให้เกิดการรวม เพื่อเป้าหมายเดียวกัน นั่นคือ ความมั่นคงในชีวิตและการได้รับสิทธิ

ในที่อยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการก่อร่างโครงสร้างของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา การทำงานร่วมกับเครือข่ายฯ และพี่น้องสมาชิกชุมชน ก่อให้เกิดกระบวนการสั่งสมประสบการณ์ความรู้ที่ได้รับจากการต่อรอง สมาชิกชุมชนได้เรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนแรกในการติดต่อเอกสารกับหน่วยงานรัฐ การดำเนินงานด้านเอกสาร และวิธีการที่จะทำให้ประสบผลสำเร็จ แน่ใจว่าอาจเป็นเรื่องยากต่อการทำเรียนรู้และความเข้าใจ จึงต้องอาศัยการบริหารจัดการสมาชิกชุมชนที่เข้าร่วมเครือข่ายฯ ในการทำหน้าที่ต่างๆ โดยการแบ่งแยกบทบาทหน้าที่และเลือกจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันที่มีสมาชิกมาจากชุมชนบางกอกน้อย 1 ชุมชนบางกอกน้อย 2 ชุมชนบางระมาด และชุมชนตลิ่งชัน ในการร่วมคัดเลือกผู้นำชุมชน เจริญญิก และสมาชิกชุมชน (เรียกว่าลูกบ้าน) ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการเข้าร่วมประชุมและมีอำนาจตัดสินใจแทนสมาชิก เพื่อรักษาและให้ได้ผลประโยชน์สูงสุดของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนนี้ ไม่เพียงช่วยให้การบริหารจัดการภายในสู่ภายนอกเป็นไปอย่างราบรื่น แต่ยังช่วยเสริมสร้างพลังภายในของชุมชนให้มั่นคงยิ่งขึ้น เพราะทุกการเคลื่อนไหวหรือการตัดสินใจ ล้วนถูกขับเคลื่อนจากเจตจำนงร่วมกันของสมาชิกชุมชน

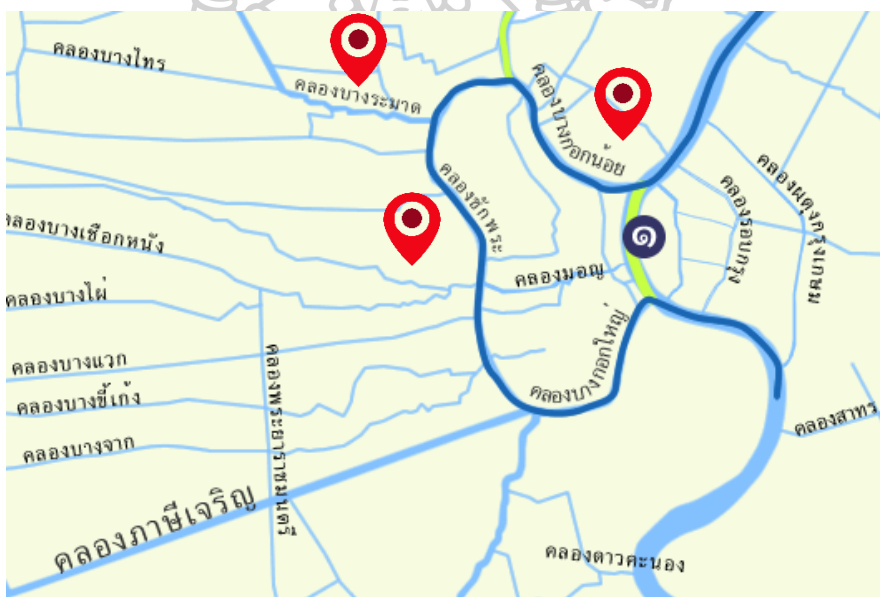
“เราได้คำแนะนำจาก NGOs ในการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน เหมือนให้เราวิธีวิธีการเดินว่า คุณต้องทำอย่างนี้นะ เขาจะเป็นคนแนะนำเราว่าต้องทำยังไง เช่น การเขียนหนังสือ และเรื่องนี้ที่เราเสนอไปมันอยู่ตรงไหนแล้ว เรื่องนี้จะไปตรงไหนต่อ หรือยังคงไว้อยู่ตรงไหน อาจจะมีกระทรวงพัฒนาสังคมฯ บ้าง กรมการปกครองบ้าง ถ้าเรื่องที่เรายื่นเสนอมันไปแค่อยู่ตรงไหน เราก็จะไปกดดันตรงนั้น หากมันผ่านตรงนี้แล้ว เราก็ไม่ไป แล้วไปที่อื่นต่อ มันจะวนอยู่แบบนี้”

คุณมาน, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“เรารวมตัวกันตั้งแต่หัวรถไฟตรงศิริราชโน่น จะมีชุมชนบางกอกน้อย 1 ชุมชนบางกอกน้อย 2 ชุมชนบางระมาด 2 และชุมชนตลิ่งชัน มารวมตัวกันที่ศูนย์บ้านศิลป์..ดินรถไฟ เพื่อจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนที่มีอยู่แล้ว เราก็เก็บรวมกันไป โดยคนที่เก็บคือเจริญญิกและก็มีกรรมการต่างๆ ตอนนั้นเราก็ถามสมาชิกว่า ใครเข้าหรือไม่เข้า แล้วแต่ความสมัครใจ หลังจากรวมกลุ่มเรียบร้อยแล้ว เราจะยกขบวนเข้าไปต่อรองกับการรถไฟแห่งประเทศไทย เพราะว่าพี่น้องที่อยู่ริมทางรถไฟได้รับความเดือดร้อน โดยกระทรวงคมนาคมที่เป็นตัวหลัก จะหาทางแก้ไขปัญหาอย่างไร”

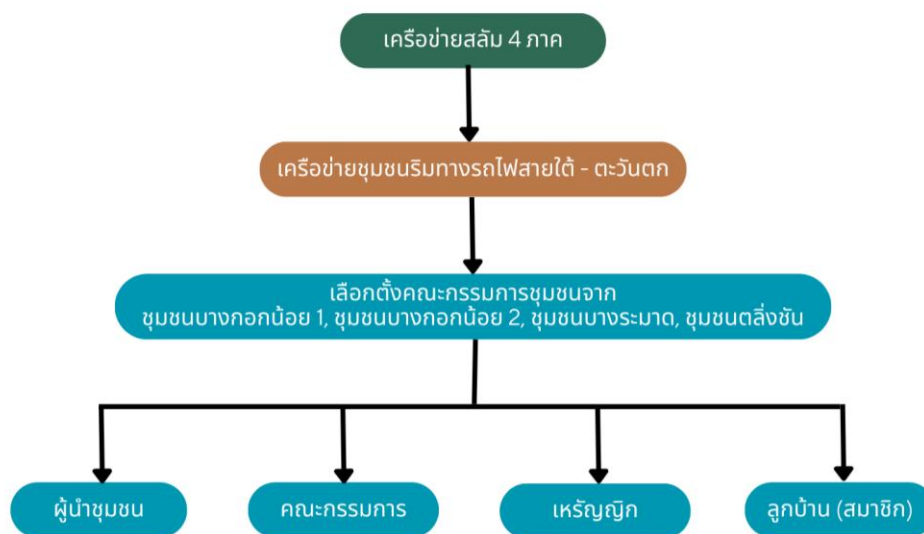
คุณบอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

จากเสียงสะท้อนของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟใต้ดินชั้น ทุกคนล้วนกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ก้าวแรกของพวกเขาในเส้นทางการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลำพัง หากแต่มีพี่เลี้ยง (เจ้าหน้าที่จากองค์กรและหน่วยงานต่างๆ) ในการดำเนินงานภายในและภายนอกชุมชน โดยบทบาทของพี่เลี้ยงไม่ได้ให้กำลังใจเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นผู้แนะนำแนวทางการดำเนินงาน การสร้างกระบวนการต่อรองกับหน่วยงานรัฐ จำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการทางเอกสาร ลำดับและขั้นตอนต่างๆ มากมาย หากเอกสารล่าช้าหรือใช้ระยะเวลานานผิดปกติ พวกเขาควรมีท่าที่ได้ตอบ กดดัน หรือควรรอคอยการตอบกลับของหน่วยงานรัฐ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการสังเกตการณ์ คิดกลยุทธ์ และวิเคราะห์พิจารณาถึงระดับปฏิบัติการที่ควรตอบโต้ต่อโครงสร้างรัฐ จึงเป็นสิ่งที่สมาชิกชุมชนต้องเรียนรู้จากพี่เลี้ยงในการสร้างกระบวนการต่อรองต่อไป เพื่อสามารถส่งเสียงสะท้อนของความเดือดร้อนจากคนจนเมืองขึ้นไปสู่ผู้มีอำนาจในโครงสร้างรัฐ ผ่านรูปแบบการยื่นหนังสือข้อเสนอจากเสียงของประชาชนและการรวมกลุ่มยึดหยัดบริเวณด้านหน้าสถานที่ราชการที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความเดือดร้อนนั้นๆ ให้รับทราบ รับรู้ และยินยอมรับฟังเสียงของคนจนเมือง

ภาพที่ 12 ภาพแสดงพื้นที่ชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการ

ที่มา : [https:// th.wikipedia.org/wiki/คลองชักพระ](https://th.wikipedia.org/wiki/คลองชักพระ)

ภาพที่ 13 แผนผังแสดงการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน

ที่มา : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2567

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของกระบวนการต่อสู้ต่อรองในช่วงแรกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เริ่มต้นจากการได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐและเอกชน ไปจนถึงนักวิชาการต่างๆ ในการสร้างการเรียนรู้และสิ่งสมประสงค์เกี่ยวกับความสามารถในการต่อรองของกลุ่มคนจนเมือง การติดต่อประสานงานกับภาครัฐ การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้สามารถได้รับสิทธิในการอยู่อาศัยได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายและมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ส่งผลให้ได้รับการอนุมัติมติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2543 ในการอนุญาตให้มีชุมชนอยู่อาศัยบริเวณริมทางรถไฟได้ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ต่อการสร้างเครื่องมืออันสำคัญสำหรับกระบวนการต่อรองของเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก แต่ทว่า การต่อรองของชุมชนฯ ในช่วงดังกล่าวนี้ กลับมีสมาชิกชุมชนที่เข้าร่วมเครือข่ายไม่มากนัก ด้วยความไม่เชื่อมั่นในพลังของคนจนเมืองว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขในวิถีชีวิตของตนเองได้ จนกระทั่งเกิดการเข้ามาของเหตุการณ์ครั้งยิ่งใหญ่ของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อการมีที่อยู่อาศัยของพวกเขาทุกคน

5.2 ก้าวแรกของการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557)

กระบวนการต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันในช่วงเวลานี้ แม้จะดูเป็นเวลานานนัก เป็นระยะเวลาเพียง 4 ปี ที่มีจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ การสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองของสมาชิกชุมชน ไปจนถึงผลลัพธ์ของการดำเนินงานในช่วงเวลา 4 ปีนี้ของเครือข่ายสลับ 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ซึ่งนับว่าเป็นการต่อรองที่ดินอย่างเป็นทางการในครั้งแรก ด้วยการร่วมแรงร่วมใจของผู้นำ คณะกรรมการ ลูกบ้าน (สมาชิกชุมชน) รวมถึง

เครือข่ายต่างๆ ในการสร้างกระบวนการต่อรองมากมาย และจะทำให้เห็นพลังของกระบวนการ
ต่อรองที่ดินในอีกลักษณะหนึ่ง

5.2.1 พื้นฐานชุมชนกับการต่อรอง

จากผลสืบเนื่องของกระบวนการต่อรองในช่วงเวลาที่ผ่านมา ก่อให้เกิดการยื่นข้อเสนอทำ
สัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยของชุมชนริมทางรถไฟในพื้นที่อื่นๆ ทั่วประเทศไทย ซึ่ง
ได้รับผลประสบความสำเร็จกันจำนวนมาก จึงก่อให้เกิดแรงจูงใจให้กับสมาชิกกลุ่มชุมชนริมทางรถไฟ
สายตลิ่งชัน ในการเริ่มต้นทำสัญญากับการรถไฟฯ โดยผู้นำของชุมชนพยายามผลักดันและชักชวนคน
จนเมืองที่อยู่อาศัยบริเวณริมทางรถไฟ เพื่อเข้าร่วมการต่อรองของเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้
- ตะวันตกและเครือข่ายสลัม 4 ภาค แต่ก็เกิดเสียงตอบรับจากสมาชิกชุมชนที่แตกต่างหลากหลาย ทั้ง
เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ดังบทสัมภาษณ์ของผู้นำชุมชนและแกนนำชุมชนที่เป็นผู้ชักชวนสมาชิกที่อยู่
อาศัยในพื้นที่เข้าร่วมเครือข่ายฯ มาโดยตลอด แม้ว่าพวกเขาพยายามเข้ามาพูดคุยและทำความเข้าใจ
กับสมาชิกและคนจนเมืองในชุมชนทุกคน เกี่ยวกับเงื่อนไขและผลประโยชน์จากสัญญาเช่าฉบับนี้ แต่ก็
ยังมีผู้สนใจเข้าร่วมไม่มากนัก เพราะไม่ใช่ทุกคนที่สะดวกในการมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น จนทำให้เกิดการ
ชะลอในเรื่องสัญญาเช่าที่ดินของชุมชนฯ

“เราไปชวนเขาเสียเงิน ปกติเขาอยู่ฟรี ไม่เสียตัง เขาก็ดำเราให้ แต่เราต้อง
คอยบอกให้เขาเข้าใจ คอยกันเรื่อยๆ จนเริ่มมีชาวบ้านตกลงเข้าร่วมกลุ่ม”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563

“เราไปชักชวนสมาชิกผู้ได้รับความเดือดร้อน ให้เข้ากลุ่มออมทรัพย์ อธิบาย
เรื่องการจ่ายค่าเช่าที่ดินรายปี จดบันทึกรายชื่อสมาชิกให้เรียบร้อย และเตรียมยก
ขบวนกันไปต่อรอง ส่วนใครที่ไม่ต้องการเข้าร่วม ก็สุดแท้แต่เขา”

คุณบอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

นับว่าในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2550 เครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้
- ตะวันตก ไปจนถึงแกนนำต่างๆ พยายามสร้างความเข้าใจกับคนจนเมืองในพื้นที่เรื่อยๆ แม้ว่าจะ
ได้รับเสียงตอบรับที่ไม่ค่อยดี หรือมีสมาชิกบางคนที่ไม่เห็นชอบในกระบวนการต่อสู้ต่อรองเพื่อสิทธิใน
การอยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ทว่าเสียงของการเปลี่ยนแปลงเริ่มก้าวเข้าสู่ชุมชน เมื่อวันที่
22 พฤษภาคม 2550 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติโครงการแผนแม่บทในการก่อสร้างโครงข่ายเส้นทาง
รถไฟฟ้า 10 เส้นทางในกรุงเทพมหานคร เพื่อแก้ไขปัญหาการจราจรติดขัดในกรุงเทพมหานคร และ
ปริมณฑล การรถไฟแห่งประเทศไทยจึงดำเนินการก่อสร้างระบบรถไฟชานเมือง (สายสีแดง) ให้เป็น

เส้นทางสำคัญในการเดินทางจากย่านในกลางเมืองสู่ชานเมือง โดยแบ่งเป็นเส้นทางบางซื่อ - รังสิต และบางซื่อ - ตลิ่งชัน (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2560) ส่งผลให้เกิดความต้องการใช้ที่ดินเพื่อพัฒนาระบบขนส่งในกรุงเทพมหานคร และจากแผนพัฒนาดังกล่าว สร้างผลกระทบต่อกลุ่มคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนบุกรุกย่านตลิ่งชันจำนวนมาก ด้วยการไล่รื้อที่ดินชุมชนบุกรุกของกลุ่มคนจนเมืองในพื้นที่ออกไป ซึ่งในปี พ.ศ. 2553 สมาชิกชุมชนเริ่มทราบข่าวเกี่ยวกับการไล่รื้อที่ดินอย่างเป็นทางการ ในการก่อสร้างรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน พร้อมกับเจ้าหน้าที่การรถไฟแห่งประเทศไทยได้ดำเนินการแจกจ่ายเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการฯ และเตรียมประชุมพูดคุยกับชาวบ้าน สำหรับบริการเจรจาให้เคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่

“ตอนนั้นมีใบปลิวมาถึงที่บ้านเลย รัฐบาลเขาแจกเอกสารมาว่า จะมีทำโครงการนะ เขาต้องการเอาพื้นที่ไปใช้ทำอะไรต่ออะไร ซึ่งเราก็นั่งนะ เวลาผู้รับเหมา มาเราสู้ เราไม่ยอม แล้วเขาก็สู้ไม่ได้ ถอยไปก่อนรอบนึง และแจ้งกลับไปหาทางการรถไฟฯ ว่าชาวบ้านแถวนี้ ลุกขึ้นมาต่อต้าน เขาเลยให้ปล่อยไปก่อน ช่วงนั้นจะเจียบไปพักนึง แล้วเราก็กลับมาออมเงินในเครือข่ายฯ อีกครั้ง เพราะรู้ว่ามันจะเจียบไม่ได้นาน เดียวพวกเขาต้องกลับมาอีกรอบแน่

หลังจากนั้น การรถไฟฯ เข้ามาบอกก่อนว่า ให้ย้ายออก ส่วนค่ารื้อถอนจะมีไหมหรือไม่มี เขาจะมาประชุมก่อนอีกรอบนึง ซึ่งเขาให้ค่ารื้อถอนนะ เป็นหมื่นเลย แต่ ถ้าเป็นเอกชนเขาให้ 100,000 - 200,000 บาทเลยนะ เพราะเอกชนกับการรถไฟฯ มันไม่เหมือนกัน อันนี้เป็นของการรถไฟฯ เขามาไล่ เพราะเขาก็มีกฎหมายของเขา มัน เป็นสิทธิ์ของเขา

เราไปประชุมตามเขาว่าจะให้ยังไง แบบไหน มีข้อเสนออย่างไร หลังจากนั้น เครือข่ายฯ จะมีการนัดประชุมร่วมกันว่า ‘ใครจะเข้าร่วมเครือข่ายสลัมสี่ภาคบ้าง’ เขาบอกว่า ‘ถ้าเข้าร่วม จะต้องมีการจ่ายค่าเช่าที่ต่อปี’ เราก็เลยเข้าร่วม และต้องไปร่วมมือเหมือนกัน ถ้าเขาขอร้องให้ไปก็ไป แต่ถ้าไม่ขอร้อง ก็ไม่ไปหรอก เราไม่ชอบ กลัวโดนอันนั้นอันนี้”

คุณมด, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

เจ้าหน้าที่การรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้ามาพูดคุยกับสมาชิกชุมชนฯ ให้เตรียมการรื้อถอนบ้านชั่วคราวออกจากพื้นที่ริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน โดยให้การช่วยเหลือค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่ง หลังจากได้รับทราบประกาศดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว จะเป็นการประชุมร่วมกันของพี่เลี้ยงมาให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะแก่สมาชิก หากใครยอมรับการประกาศไล่รื้อที่ดิน ก็จะต้องดำเนินการตามคำสั่งการรถไฟแห่งประเทศไทย ด้วยการรื้อถอนที่อยู่อาศัยภายในระยะเวลาที่กำหนด มิฉะนั้นจะถูกดำเนินการ

ทางกฎหมาย หรือในอีกกรณีหนึ่ง สมาชิกคนใดไม่ยินยอมต่อประกาศดังกล่าว และต้องการส่งเสียงใน
ฐานะผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ โดยไม่ได้รับความช่วยเหลือที่เพียงพอ ก็
สามารถเข้าร่วมการต่อรองกับเครือข่าย ซึ่งสมาชิกทุกคนได้รับทราบและต้องให้ความร่วมแรงร่วมใจ
ต่อการสร้างกระบวนการต่อรองต่อไป (คุณมด, 2566)

5.2.2 กระบวนการต่อรอง

เป้าหมายในการต่อรองของช่วงเวลานี้ (พ.ศ. 2550 – 2556) ชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน
ต้องการทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ให้พวกเขามีสิทธิ
ในการดำรงชีวิตและอยู่อาศัยในพื้นที่เดิม หรือไม่ห่างไกลจากพื้นที่เดิมนั้น หากการรถไฟแห่ง
ประเทศไทยยื่นข้อเสนอให้พวกเขาซื้อที่ดินที่อยู่อาศัยไปยังสถานที่ที่รัฐบาลได้จัดเตรียมไว้ให้ แต่อยู่
ห่างไกลจากสภาพแวดล้อมเดิมหรือเป็นสถานที่อยู่อาศัยไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ทางสมาชิกชุมชน
และเครือข่ายฯ จะยังคงยืนหยัดต่อสู้ต่อรองให้เป้าหมายร่วมกันของพี่น้องคนจนเมืองประสบ
ความสำเร็จ ไม่ว่าจะต้องใช้ระยะเวลาในการต่อสู้ยาวนานเพียงใด ดังนั้น กระบวนการต่อรองที่ดินอย่าง
เป็นทางการครั้งแรกของชุมชน เริ่มขึ้นจากการเรียนรู้ประสบการณ์ต่อสู้ต่อรองร่วมกับเครือข่ายสลัม 4
ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ – ตะวันตกมาเป็นเวลา 10 ปี ทำให้เกิดการสั่งสม
ประสบการณ์ พัฒนา และต่อยอดในกระบวนการต่อรองเรื่อยมา ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 2 ประเด็นย่อย
ได้แก่ 1) กระบวนการต่อรองในเชิงโครงสร้างของชุมชน 2) กระบวนการต่อรอง: ประสบการณ์การ
ต่อสู้และการใช้เครื่องมือต่อรอง

5.2.3 กระบวนการต่อรองในเชิงโครงสร้างของชุมชน

สถานการณ์การไล่รื้อที่ดินเพื่อการสร้างโครงการรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ – ตลิ่งชัน ได้
สร้างผลกระทบต่อความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของสมาชิกในชุมชน เดิมสมาชิกชุมชนไม่ได้ให้ความสนใจ
ต่อประเด็นเรื่องที่อยู่อาศัย หรือยอมจำนนต่อเงื่อนไขและข้อจำกัดในชีวิตของตนเอง ไม่มีความ
ต้องการเรียกร้องในสิทธิด้านที่อยู่อาศัยและสวัสดิการทางสังคมเลย แต่สมาชิกกลุ่มหนึ่งที่ได้เข้า
ร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ – ตะวันตก ได้เชิญชวนสมาชิกใน
ชุมชนเข้าร่วมเครือข่ายฯ เพื่อสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองด้วยกัน ตามคำแนะนำของพี่เลี้ยง (องค์กร
พัฒนาเอกชน หรือ NGOs) กล่าวไว้ว่า ยิ่งคนจนเมืองรวมกลุ่มกันมากเท่าไร ยิ่งมีกำลังและอำนาจใน
การต่อรองกับหน่วยงานรัฐมากเท่านั้น จากประสบการณ์การต่อรองของเครือข่ายฯ ที่มีมาตั้งแต่ปี
พ.ศ. 2540 และปรากฏหลายชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการต่อรองเรื่องที่อยู่อาศัย ด้วย
สถานการณ์การไล่รื้อ ทำให้สมาชิกเริ่มเปิดใจรับฟังเสียงและเรื่องราวการต่อรองที่ผ่านมาของโครงการ
จนก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและแรงจูงใจต่อการเข้าร่วมเครือข่ายฯ มากยิ่งขึ้น ในเหตุการณ์ครั้งนั้น

กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้าร่วมเครือข่ายฯ ของสมาชิกชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งได้ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งแกนนำคนสำคัญหรือเป็นลูกบ้านของชุมชนมาถึงทุกวันนี้

“ตอนแรกลุงไม่ได้สนใจเข้าร่วมเครือข่ายฯ เลยนะ เขามาประชุมหน้าบ้าน ลุงนั้นแหละ แต่เราก็เฉยๆ จนเราเริ่มได้ข่าวโครงการรถไฟฟ้าสายสีแดง ทำให้ลุงเริ่มคุยกับคนในชุมชนว่า จะมีโครงการนี้เข้ามานะ ให้มารวมกลุ่มกัน ตอนนั้นลุงได้สมาชิกเพิ่มมา 77 คน มารวมกลุ่มกับทางเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาคในวันที่ 22 กรกฎาคม 2555 ซึ่งตอนนั้นเรามีการรวมกลุ่มต่อรองอยู่แล้ว”

คุณนพ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“ตอนนั้นที่เขาไล่อีกกัน เพื่อเอาที่ดินไปสร้างรถไฟฟ้า เขาจ้างให้เรือด้วยนะ ไม่ใช่เรือเฉยๆ แล้วเรากลับโดนเขาไล่ ซึ่งคนชวนคือผู้นำนี้แหละ ของเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก เขาตั้งกลุ่มคณะกรรมการเครือข่ายขึ้น จะมีหัวหน้ากรรมการ ส่วนเราเป็นลูกบ้าน เลยเข้าร่วมการต่อรองและต้องเช่าอยู่ ปีละ 2,000 บาท”

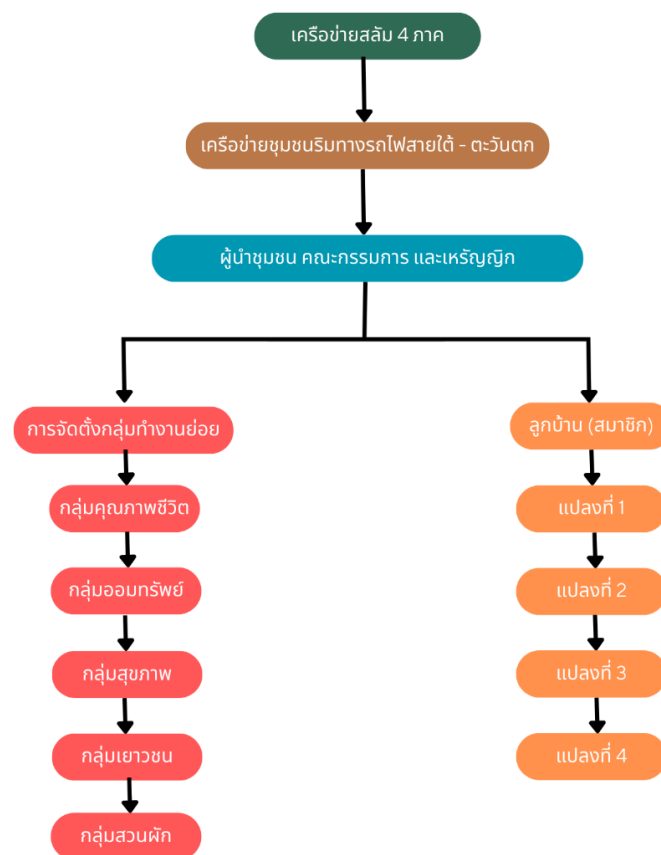
คุณพลอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

จะเห็นว่าโครงสร้างรัฐเข้ามามีอิทธิพลและบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและการกระทำของคนจนเมือง จากเดิมยังไม่ได้ตระหนักถึงสถานที่อยู่อาศัย สิทธิและสวัสดิการ แต่นโยบายการก่อสร้างรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ - ดลิ่งชัน กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญและสร้างแรงกระตุ้นให้กับชาวบ้านในพื้นที่ริมทางรถไฟย่านดลิ่งชัน ในการตัดสินใจเข้าร่วมเครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ด้วยความกังวลที่จะไม่มีที่อยู่อาศัย แล้วคาดการณ์กันว่า ครั้งนี้ทางรัฐบาลต้องการนำพื้นที่ไปใช้ประโยชน์จริง จึงยินยอมเข้าร่วมเครือข่ายฯ เพราะความไม่ต้องการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยไปยังพื้นที่ห่างไกลจากพื้นที่เดิม ซึ่งอาจเป็นการเข้าไปอยู่อาศัยในรูปแบบอาคารสงเคราะห์หรือถูกย้ายไปยังพื้นที่แห่งใหม่ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นให้หลายครัวเรือนเลือกเข้าร่วมเครือข่ายฯ กันจำนวนมาก นำมาสู่การประชุมร่วมกันระหว่างสมาชิกชุมชน เครือข่ายฯ และปรึกษาหารือกับพี่เลี้ยง ก่อให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างของชุมชนริมทางรถไฟย่านดลิ่งชันให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ดังภาพที่ 14

1. ชุมชนเริ่มวางแผนการดำเนินการต่อรองอย่างเป็นลำดับขั้นตอนชัดเจน การประชุมคิดค้นกลยุทธ์เครื่องมือที่จะนำไปต่อรองกับหน่วยงานรัฐและการรถไฟแห่งประเทศไทย เพื่อไม่ให้สมาชิกชุมชนต้องเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยไปยังพื้นที่ห่างไกล

2. การเลือกใช้พลังของมวลชนกลุ่มคนจนเมือง ทั้งพี่เลี้ยง แกนนำ และสมาชิกชุมชน กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า “ให้สมาชิกเครือข่ายฯ รวมกลุ่มกันไว้อย่างเหนียวแน่น” นำมาสู่การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน ลูกบ้าน และกลุ่มทำงานย่อยต่างๆ เพื่อรักษาสายสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน

3. เริ่มให้สมาชิกออมเงินสำหรับการชำระค่าเช่าที่ดินให้แก่การรถไฟแห่งประเทศไทย โดยเหรียญกษาปณ์ของแต่ละแปลง จะเป็นตัวแทนเก็บเงินกับลูกบ้านในทุกวันที 1 – 5 ของทุกเดือน ตั้งแต่หลักสิบจนถึงหลักพันบาท ขึ้นกับความสะดวกของสมาชิกในการออมเงิน ซึ่งแกนนำของกลุ่มที่ได้รับหน้าที่ดูแลในส่วนนี้ จะต้องติดตามลูกบ้านในแต่ละแปลงให้จ่ายเงินตรงเวลา เพราะแกนนำต้องเป็นตัวแทนเดินทางนำเงินไปฝากเข้ากับบัญชีธนาคารออมทรัพย์ของกลุ่มฯ เป็นประจำทุกเดือน เนื่องจาก สมุดบัญชีออมทรัพย์ของกลุ่มฯ สามารถเป็นเครื่องมือการต่อรองและหลักฐานที่สำคัญว่า สมาชิกชุมชนมีความพร้อมและสามารถจ่ายค่าเช่าที่ดินให้แก่การรถไฟแห่งประเทศไทยได้อย่างแน่นอน

ภาพที่ 14 แผนผังแสดงโครงสร้างการทำงานของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน

ที่มา : นางสาวปรียวรา มีมาก เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2567

หากเปรียบเทียบการแผนผังโครงสร้างการทำงานของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันระหว่าง 2 ยุค ได้แก่ ช่วงปี พ.ศ. 2540 – 2549 และช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557 กล่าวได้ว่า มีการจัดวางลำดับชั้นการปกครองเป็นขั้นตอนมากขึ้น โดยเรียงลำดับจากเครือข่ายที่ใหญ่ที่สุดไปจนถึงระดับสมาชิกของชุมชน โดยเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ที่สุด จะมีเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ – ตะวันตก เป็นเครือข่ายย่อยที่ดำเนินการร่วมกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 และประกอบไปด้วยการดำเนินงานภายใต้ 10 ชุมชนคนจนเมืองที่อยู่อาศัยในพื้นที่บุกรุกริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน หนึ่งในนั้นคือ ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา แสดงถึงการพัฒนางานแผนการดำเนินงานภายในชุมชนอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การจำแนกบทบาทหน้าที่ การกำหนดลำดับชั้นของโครงสร้างชุมชนและสมาชิก แบ่งเป็นผู้นำ คณะกรรมการ และลูกบ้าน พร้อมจัดตั้งกลุ่มคณะทำงานย่อย เพื่อให้สมาชิกชุมชนทุกคนได้มีส่วนร่วมในการออกแบบวางแผนกระบวนการและวิธีการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพวกเขาเองอย่างรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นคุณภาพชีวิตหรือสุขภาพ อย่างไรก็ตาม การจัดการสมาชิกกลุ่มอย่างมีระบบระเบียบเป็นแบบแผนอย่างชัดเจน ยังช่วยอำนวยความสะดวกต่อการดูแลความเรียบร้อยภายในชุมชน การติดต่อขอความช่วยเหลือ และประสานงานภายในเครือข่ายฯ ในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐ ทำให้แกนนำสามารถติดตามดูแลสมาชิกให้เข้าร่วมกิจกรรม การประชุม หรือการทำงานต่างๆ ภายในชุมชนได้อย่างใกล้ชิด โดยสามารถอธิบายรายละเอียดของกลุ่มทำงานย่อยสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตในทุกด้านของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา (คุณพิน, 2566) ดังนี้

1. กลุ่มคุณภาพชีวิต เป็นกลุ่มสมาชิกที่ดูแลเรื่องคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของพี่น้องในชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ตั้งแต่การอยู่อาศัยในปัจจุบันไปจนถึงขั้นปลายชีวิตของพวกเขา ดังกรณีการจัดตั้งกองทุนรักษาบ้าน รักษาดิน เป็นกองทุนเงินสนับสนุนให้แก่สมาชิกชุมชนผู้ได้รับบาดเจ็บ ทูพพลภาพ เสียชีวิต รวมถึงการประกันไฟไหม้บ้านเรือน หากสมาชิกเสียชีวิตขณะผ่อนชำระบ้านมั่นคงอยู่ ทางกองทุนจะช่วยสนับสนุนชำระค่าหนี้สินจำนวนครึ่งหนึ่งของยอดทั้งหมด
2. กลุ่มออมทรัพย์ ทำหน้าที่เก็บออมเงินสำหรับค่าเช่าที่ดินและค่าชำระบ้านมั่นคง โดยจำนวนเงินขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละครัวเรือน แต่จะเก็บในทุกวันที่ 1 – 5 ของทุกเดือน และเป็นเงื่อนไขของสมาชิกว่า ต้องชำระค่าเช่าที่ดิน ปีละ 2,000 บาท เก็บเงินให้ครบร้อยละ 10 ของมูลค่าบ้านมั่นคง ทางกลุ่มจะต้องนำเงินดังกล่าว ไปฝากธนาคารบัญชีออมทรัพย์ของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาเป็นประจำทุกเดือน

3. กลุ่มสุขภาพ สมาชิกจะมีการปลูกพืชสมุนไพรภายในสวนผักคนเมือง เพื่อนำมาพัฒนาต่อยอดกับการอบรมจากวิทยากรของหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ โดยเข้ามาให้ความรู้และพัฒนาทักษะของสมาชิกให้มากยิ่งขึ้น เช่น การทำห้องอบสมุนไพร การทำยาหม่อง เป็นต้น สินค้าดังกล่าวจะถูกนำไปแจกจ่ายให้กับสมาชิกและเครือข่ายฯ ในการร่วมกิจกรรมหรือเข้าร่วมการประชุมต่างๆ ก่อนจะสามารถพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนต่อไปในอนาคต

4. กลุ่มเยาวชน จะมีการจัดกิจกรรมเยาวชนในวันสำคัญและประเพณีต่างๆ ในรอบปี อย่างกิจกรรมวันเด็กในปี พ.ศ. 2566 สามารถรองรับเด็กและเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมได้กว่า 100 คน หรือการสร้างสรรค์กิจกรรมให้เด็กเยาวชนได้เรียนรู้และพัฒนาทักษะเพิ่มเติม ทางกลุ่มจะมุ่งเน้นให้เกิดการเข้าร่วมกิจกรรมจากสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันเป็นหลัก อาจมีบางกิจกรรมที่มีการประชาสัมพันธ์แก่ชุมชนและเครือข่ายฯ เช่น กิจกรรมการวาดภาพศิลปะที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยของตนเอง ดังภาพที่ 15

5. กลุ่มสวนผัก เป็นสมาชิกที่ทำหน้าที่ดูแลและจัดการพื้นที่สวนผักคนเมือง ตั้งแต่การปรับสภาพพื้นดินให้สามารถปลูกพืชผักสวนครัวได้ ดูแลรดน้ำเป็นประจำทุกวัน เก็บผลผลิตภายในแปลง เพื่อนำมาแบ่งปันให้แก่สมาชิกชุมชน หรือสามารถนำวัตถุดิบเหล่านั้นมาประกอบอาหารและรับประทานร่วมกันในชุมชน ดังภาพที่ 16

ภาพที่ 15 ตัวอย่างภาพวาดจากกิจกรรมเยาวชนของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน

ที่มา : นางสาวปรีญวรา มีมาก เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2565

ภาพที่ 16 ภาพการรวมกลุ่มบริเวณพื้นที่ส่วนกลางและสวนผักคนเมืองของชุมชน

ที่มา : นางสาวปรียวรา มีมาก เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

5.2.4 กระบวนการต่อรอง: ประสบการณ์การต่อสู้และการใช้เครื่องมือต่อรอง

หากกล่าวถึง กระบวนการต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ที่มีประสบการณ์การต่อสู้ต่อรองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 จนได้รับผลประสบความสำเร็จในหลากหลายชุมชน และหนึ่งในผลที่สำคัญคือ มติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทยในวันที่ 13 กันยายน 2543 กล่าวว่ ชุมชนที่อยู่ ในรัศมี 20 เมตร จากทางรถไฟที่ต้องถูกย้ายที่อยู่อาศัยออก การรถไฟแห่งประเทศไทยจะต้องจัดหา สถานที่รองรับ โดยห่างไกลจากสถานที่อยู่อาศัยเดิมในรัศมี 5 กิโลเมตร และการเช่าที่อยู่อาศัยต้อง จัดทำในนามของชุมชน เพื่อสะดวกต่อการบริหารจัดการและพัฒนาชุมชน ซึ่งสมาชิกชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการร่างสัญญาเช่าดังกล่าว รวมถึงการได้รับอัตราค่าเช่าที่อยู่อาศัยในราคาถูกและมีเงื่อนไข สัญญาเช่าในระยะเวลาที่แน่นอนชัดเจน ตั้งแต่ 15 – 30 ปี (ขวัญชัย หิรัญยศาศาสตร์, 2552)

ความสำเร็จนี้กลายเป็นพลังในการต่อรองที่สำคัญของคนจนเมืองในพื้นที่ริมทางรถไฟทั่วประเทศไทย สามารถใช้เงื่อนไขข้างต้น เป็นเครื่องมือและหลักฐานในการต่อสู้ต่อรองกับการรถไฟแห่งประเทศไทย แต่ทว่าเครื่องมือดังกล่าวก็ไม่ได้ยืนยันผลสำเร็จได้อย่างชัดเจน คนจนเมืองจึงต้องสร้าง กระบวนการต่อรองอื่นๆ ควบคู่กัน ทั้งการเดินขบวน ก่อตั้งมีอบ และการประชุมวางแผนร่วมกันกับ เครือข่ายต่างๆ เพื่อแสดงจุดยืนของสมาชิกที่ต้องการเรียกร้องสิทธิในการดำรงชีวิตในเมืองอย่างเท่าเทียมกันกับประชาชนทั่วไป โดยพวกเขาไม่ได้ต้องการขีดขวางนโยบายการพัฒนาประเทศ หากแต่ พวกเขาต้องการใช้ชีวิตและประกอบอาชีพในสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยเดิมนั้น เป็นการกล่าวถึง สิทธิที่พึงได้รับทางวาจาและการกระทำ พร้อมใช้เครื่องมือทางกฎหมายเป็นหลักฐานในการสร้างความ เข้มแข็งของกระบวนการต่อรองอีกที

“ตอนนั้นช่วงปี พ.ศ. 2555 ทั้งเครือข่ายฯ ไปต่อสู้กัน เราไปที่การรถไฟฯ ไปกระทรวงต่างๆ ว่าเราจะขอเช่าพื้นที่นะ ถ้ารัฐบาลจะเอา พวกเราก็ให้ แต่ว่าจะขอพื้นที่ที่เหลือจากโครงการ พวกเราจะขอเช่าตรงพื้นที่ที่ห้องข้าง อันนี้เป็นสิ่งที่พวกเราต่อสู้กันมา อย่างป่าที่เป็นแกนนาก็ช่วยกันลุยเรื่อยมา ป่าจะทำหน้าที่เก็บออมการเงินให้ชุมชน เป็นค่าเช่าที่ให้การรถไฟฯ และออกไปต่อสู้ที่ข้างนอกร่วมกับเครือข่ายฯ เรามีหน้าที่ในชุมชน ซึ่งอาจจะหนักกว่าลูกบ้านหน่อย คอยเก็บเงิน ไปโน่น ไปนี่ ถ้าเกิดใครไม่ว่าง เราต้องรับผิดชอบไปนะ และช่วงนั้นก็ยังมีพี่เลี้ยงแนะนำอยู่นะ เวลาเห็นจุดไหน เขาก็จะมาสอนเราว่า ต้องทำแบบนี้ะ ยังคอยแนะนำเราอยู่”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

ในช่วงเวลานี้สมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ร่วมกับเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค ต้องดำเนินการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองอย่างหนักหน่วง ในการยืนยันเสียงสะท้อนจากคนจนเมืองผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายของภาครัฐ ตั้งแต่การไม่ได้รับพัฒนาคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัย เป็นการละเลยการมีอยู่ของคนจนเมือง พร้อมสร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจให้แก่พวกเขา จึงเป็นผลให้สมาชิกชุมชนเกิดการรวมกลุ่มอย่างเหนียวแน่น ยอมเสียสละเวลาส่วนตนเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ในการลุกขึ้นต่อสู้ต่อรองในสิทธิขั้นพื้นฐานที่พวกเขาพึงจะได้รับ ด้วยการรวมกลุ่มยื่นข้อเสนอเช่าที่ดินว่างเปล่า ซึ่งเหลือจากการใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาโครงการรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน โดยพวกเขาต้องการสื่อสารไปสู่ผู้อำนาจในโครงสร้างรัฐ ให้มองเห็นกลุ่มคนจนเมืองในสังคมไทย หากปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่ว่างเปล่าดังกล่าวให้แก่กลุ่มนายทุน เพื่อนำมาให้คนจนเมืองสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ เพราะพวกเขาต้องการเพียงที่อยู่อาศัยไม่ห่างไกลจากพื้นที่เดิม พร้อมยินยอมชำระค่าเช่าที่ดินและพัฒนาสถานที่อยู่อาศัยภายในชุมชนให้ดียิ่งขึ้น

“คุณแสน อายุ 56 ปี เป็นลูกบ้าน (สมาชิกเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค) ในวันประชุมลูกก็บอกกับเขาว่า ถ้าเกิดให้ลุงออกมาจากชุมชนบางกอกน้อย 2 ก็ต้องหาที่อยู่ใหม่ให้เราและต้องอยู่ใกล้ๆ ด้วยไม่ใช่ให้ไปไกล ตอนนั้นมี NGOs เข้ามาช่วยจัดการให้ อย่างพวกแกนนำเวลาเขาไปประชุมหรือทำอะไร จะกลับมาเล่าให้ฟังกัน มานั่งคุยด้วยกัน ว่าเรื่องเป็นอย่งนั้นอย่างนี้ แล้วเราก็ต่อรองเรื่องขอที่ดินกับการรถไฟฯ เพื่อรองรับสมาชิกเครือข่ายฯ ทั้งหมด โดยให้เขาเป็นคนจัดหามาให้”

คุณแสน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

กระบวนการต่อสู้ต่อรองต้องเกิดขึ้นตั้งแต่ขั้นตอนการยื่นข้อเสนอให้หน่วยงานรัฐยินยอมรับเอกสารจากเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก โดยจะไม่มีกรยื่นหนังสือทางราชการจากตัวแทนเพียงคนเดียว แต่จะต้องมีสมาชิกในเครือข่ายฯ ส่วนหนึ่งเข้าร่วมการประชุมหรือเป็นสักขีพยานในทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายต่อการขับเคลื่อนให้เกิดความคืบหน้าของเอกสารตั้งแต่การเรียกร้องให้หน่วยงานรัฐยอมรับเอกสารจากคนจนเมือง กว่าข้อเสนอจะเข้าสู่กระบวนการเอกสารทางราชการ และเคลื่อนไปสู่การรับรู้ของผู้มีอำนาจชั้นสูงสุด นับว่าต้องใช้ระยะเวลาและไม่อาจนิ่งนอนใจได้ หากเอกสารดังกล่าวถูกชะลอหรือยังไม่มีการตอบกลับจากหน่วยงานรัฐ ทางเครือข่ายฯ จะมีการประชุมร่วมกันกับสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟถึงชั้น ในการวางแผนการสร้างกระบวนการต่อรองดังนี้

1. จากการประชุมและวางแผนการดำเนินงานร่วมกันระหว่างเครือข่าย ผู้นำชุมชน คณะกรรมการ และสมาชิกชุมชนที่ต้องการเข้าร่วมกระบวนการต่อรองครั้งนี้ นำมาสู่การเห็นชอบร่วมกันว่า “คนจนเมืองเพียงคนเดียว ไม่มีอำนาจในการต่อรองกับใคร พวกเราต้องรวมกลุ่มกันไว้ เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง”
2. เป้าหมายในการต่อรองครั้งนี้ คือ การทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยให้ถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อการมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงมากขึ้น โดยต้องการใช้ชีวิตและประกอบอาชีพในสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยเดิม
3. ร่างข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย พร้อมระบุว่า สมาชิกทุกคนแสดงความยินยอมพร้อมชำระค่าเช่าที่ดินให้ถูกต้องครบถ้วน
4. กระบวนการต่อรองในครั้งนี้ อาศัยการรวมกลุ่มมีอบเรียกร้องให้การรถไฟแห่งประเทศไทยยินยอมรับเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสัญญาเช่าที่ดินของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน
5. การติดตามความคืบหน้าของเอกสาร ให้เป็นไปตามระบบขั้นตอนของเอกสารทางราชการ
6. หากเกิดความล่าช้าผิดปกติ จะต้องใช้กระบวนการต่อรองขั้นต่อไป ในการเพิ่มกำลังกดดันเน้นมวลชนคนจนเมืองมารวมกลุ่มปราศรัยบริเวณด้านหน้าสถานที่ราชการ โดยแกนนำและเครือข่ายฯ จะคอยพิจารณาและสังเกตสถานการณ์ตลอดเวลา
7. หากยังไม่มีความคืบหน้า จะเดินหน้ากดดันต่อไปยังกระทรวงคมนาคมหรือทำเนียบรัฐบาล เป็นลำดับขั้นของโครงสร้างรัฐ พร้อมกับการเพิ่มระดับของปฏิบัติการและการกระทำ ได้แก่ จำนวนมวลชน กิจกรรมการปราศรัย และระยะเวลาของมีอบ โดยการขอความช่วยเหลือจากพี่น้องคนจนเมืองในชุมชนต่างๆ เข้าร่วมกระบวนการต่อสู้ต่อรองด้วยกัน

ยกตัวอย่างกรณีเอกสารล่าช้า ณ การรถไฟแห่งประเทศไทย เครือข่ายฯ จะต้องเตรียม รวมกลุ่มกันกดดันบริเวณด้านหน้าการรถไฟแห่งประเทศไทย กระทรวงคมนาคม หรือทำเนียบรัฐบาล โดยจำนวนคนในการรวมกลุ่ม ระยะเวลาการกดดัน และการปราศรัย จะขึ้นอยู่กับภาวะที่ สถานการณ์ของหน่วยงานรัฐ ในมุมมองของเครือข่ายฯ เล็งเห็นว่า หากเป็นเอกสารที่มีการยื่นข้อเสนอ ร่วมกันของหลายชุมชนทั่วประเทศไทย จำเป็นต้องอาศัยจำนวนคนหมู่่มากและการกดดันอย่าง เข้มงวด แต่ถ้าเป็นการติดตามเอกสารของชุมชน อาจใช้จำนวนคนไม่กี่สิบคนเท่านั้น ซึ่งทางเครือข่ายฯ จะประสานงานมากับแกนนำชุมชน เพื่อรับเรื่องมาสู่คณะกรรมการและลูกบ้านเป็นลำดับต่อไป ก่อน จะดำเนินการจัดหาลูกบ้านและเตรียมการเดินทางไปเข้าร่วมกิจกรรมตามกำหนด จึงเป็นการช่วย สนับสนุนและผลักดันข้อเสนอดังกล่าวไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ดังนั้น แกนนำ คณะกรรมการ และ ลูกบ้าน ล้วนมีประสบการณ์ในการเข้าร่วมเดินขบวน รวมกลุ่มปราศรัย และพบเจอกับสถานการณ์ เรื่องราวต่างๆ ในการสร้างกระบวนการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานรัฐ จนทำให้สมาชิกชุมชนมักเล่า เรื่องราวเหล่านั้นให้ฟังด้วยความสนุกสนานบ้าง เจ็บใจบ้าง ขึ้นกับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

“พวกเราเน้นรวมตัวกัน คอยช่วยกัน มันจะมีกำลังแรงที่สุด คือขอให้บอก กัน พวกเราพร้อมใจ ไม่ทิ้งกัน ถึงจะได้บ้านแล้วก็ไม่ทิ้งกัน ตรงนี้มันสำคัญมาก ที่ทิ้งกัน ไม่ได้ บางทีมากันเป็นรถทัวร์ ทั่วทั้งขบวนมาจากทางภาคใต้และรวมกันทำหน้า กระทรวง สมัยก่อนนอนกางเต็นท์ตากฝนกันก็มี ตอนนั้นป่าท่อน้ำที่อยู่ด้วย ก็พากันไปนอน ไปเลี้ยงกันที่นั่น แล้วบางทีพวกเจ้าหน้าที่มันหนีนะ แบบเข้าประตูนี้ ออก ประตูโน้น ขนาดเรานัดประชุมกับทางรัฐบาลแล้วนะ แต่ก็ยังหนีเราไป ซึ่งเรารู้หมดแล้ว”

คุณพลอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

“ตอนนั้นจะมีรัฐมนตรีชัชชาติ สิทธิพันธุ์ แกล้งช่วยได้ดีมาก เขาบอกว่า ‘เดี๋ยว ผมจะอยู่ ผมจะช่วยให้อยู่ในวาระนะ’ เหมือนเข้าประชุมปุ๊บ เขาไม่ดูตาย คอยแจ้งในที่ประชุมว่าพวกเขาเดือดร้อนจริงๆ นะ ถ้าเขาอยู่ในจุดที่ช่วยให้พวกเราได้ เขาจะช่วย คอยฝากไว้ว่า ‘อันนี้ขอเนะ ช่วยพวกเขาหน่อย’ แต่ตอนนั้นมันหลายภาคส่วน มันบอก ไม่ถูกว่ากระทรวงไหน กระทรวงนี้ เราไปทุกที่ แล้วแต่ว่าเคลสนี้จะไปขอความช่วยเหลือจากกระทรวงไหน พวกเราจะไปกัน ซึ่งรัฐบาลก็ให้ความร่วมมือ เหมือนเขา ดูแล้วว่า ถ้าควรจะได้ เขาจะอนุมัติเลย ทำให้มีการเช่าที่ดินกันเกิดขึ้น เพราะเราไม่ได้ ไปคัดค้านหรือไม่ให้เขาทำอะไรนะ แต่ว่าขอส่วนที่เหลือจากรัฐบาลทำประโยชน์ไป แล้ว ถ้ามันยังว่าง แทนที่จะให้นายทุนเข้ามา เราขอเช่านะ เราต่อสู้กันมาแบบนี้

พอเราเข้าไปถึงจุดนั้นแล้ว ทางกระทรวงหรืออะไร เขาจะแนะนำนะ บางครั้งเขาบอกว่าคุณต้องทำอย่างนี้ เพราะเขารู้ว่าต้องต่อสู้ยังไงถึงจะได้ บางทีคนที่

เราไปเรียกร้องกับเขา เขาก็เห็นใจและแนะนำมาว่า ตรงนี้ดีนะ ถ้าได้ก็โอเค หรือบางทีเขาเดินมากระซิบ ลู๊ๆ เอาใจช่วย ทั้งที่เราไปมีอบนะ แต่เจ้าหน้าที่บางคนเขาน่ารักมาก บอกว่าลู๊ๆ อย่าถอยนะ ไม่ได้มาแบบว่าจะต้องเอาเป็นเอาตาย ไม่ใช่ เขาก็ทำให้เรามีกำลังใจเหมือนกัน ส่วนคนที่อีกแบบหนึ่งก็มี คือไม่ให้ หัวชนฝา ใจง่า เรื่องมาก มีเยอะหลายแบบ”

คุณมด, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

คุณเบนซ์ หนึ่งในแกนนำของชุมชนฯ “ป่าเคยปีนกระหวางคมนาคนม ไม้รู้จัก รอบแล้ว ตอนนั้นตำรวจมันปิดประตูใจ แล้วเราจะเข้าห้องน้ำ แต่เขาไม่ให้เข้า ป่าเลย ซึ่มันตรงนี้แหละ จำป่าที่ผมลั่นๆ เขาตั้งๆ ได้ไหม ทีค่าตีๆ นั่นแหละ รู้จักกัน เวลาไปมีอบแล้วเจอ เขาใจดีนะ แต่ก็ขำแก เวลาของขึ้นแล้วตำตำรวจ แต่มันน่าต่าจริงๆ ยังไม่ทันได้ทำอะไรเลย ขนาดวัด โรงเรียน เขายังให้เข้าห้องน้ำ แล้วเขายังมีอาหารขาย เพราะเวลาจะไปมีอบ เราจะต้องทำหนังสือไป แม่ค้าเขารู้หมด แต่เขาน่ารักนะ เพราะเขาได้เงินจากพวกเราไง แบบพวกนี้มันมาแล้วเว้ย เขาขายร่ม หมวก ที่นั่ง ผ้ายาง ขายอะไร ตามเรามาตลอด ขายยังงี้ก็หมด ส่วนพวกเราที่ซื้อกันจิง กินจิง แต่มันสนุกนะ เลยได้ไปเข้าห้องน้ำที่นั่นในวัด ในโรงเรียน แต่อันนี้สถานที่ของหลวง ภาษีชาวบ้านจ่าย แล้วไม่ให้เข้าห้องน้ำ ขอรถห้องน้ำมันก็ไม่ให้ แล้วจ้างพนักงาน จ้างคนทำความสะอาดมาทำไม ให้เขาทำไปสิ พวกเราไม่ได้มาทุกวัน ให้เข้าห้องน้ำก็จบและลงมารับหนังสือ พวกเราจะได้รับกลับ แล้วมาปิดประตูอยู่อย่างนั้น เขาจะได้กลับไหมละ เขาก็นั่งหน้าสลอน ทำให้รถก็ติด แล้วพวกนั้นเป็นไง ก็โดนนายดำ”

คุณเบนซ์, สัมภาษณ์เมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2567

จากการเรื่องราวประสบการณ์ของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ได้ดำเนินการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค ผ่านการรวมกลุ่มจำนวนคนหมู่มากเข้ากดดันหน่วยงานรัฐบาลและผู้มีอำนาจในโครงสร้างสังคม (คุณเบนซ์, 2567) เพื่อยินยอมรับฟังเสียงสะท้อนจากความเดือดร้อนของคนจนเมือง แม้ว่าจะเป็นไปได้ด้วยความยากลำบากในการส่งเสียงดังกล่าว ไปสู่การเสนอเข้าวาระการประชุมและรับทราบถึงข้อสรุปในแต่ละครั้ง แต่สมาชิกชุมชนก็ทราบซึ่งถึงการเข้ามาช่วยเหลือจากบุคคลหรือเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานต่างๆ ที่ทำให้เสียงของพวกเขาได้เข้าไปสู่เป้าหมาย อย่างไรก็ตาม การชุมนุมเรียกร้องหรือยื่นข้อเสนอเพียงไม่กี่ปี ไม่อาจทำให้กระบวนการต่อสู้ต่อรองสำเร็จได้ พวกเขาจำเป็นต้องอาศัยการกดดันอย่างต่อเนื่อง

“ตอนนั้นพวกเราไปต่อรองกันเกือบทุกเดือนแหละ บางทีเดือนละ 2 - 3 ครั้ง ไปเรื่องโน้น เรื่องนี้ เพราะเราไม่ได้ต่อรองแค่เรื่องเดียว เรามีหลายเรื่อง เลยต้อง

เวียนกันไป และช่วยกันกดดันร่วมกับเครือข่าย พวกเราต้องใช้พลังคนเยอะๆ ไปต่อสู้ เคยไปถามกับคนที่เขาสำเร็จมาแล้วนะ เขาบอกว่า ‘ไปร่วมกันเยอะๆ ก็จะต่อรองกับพวกรัฐบาลได้’ บางทีหลายร้อยหลายพันคนออกมาเหมือนกัน ช่วงหลายปีตอนนั้น ต่อรองหนักมากเลย แบบตื่นเช้าขึ้นมาก็ไป

ปกติก็ไปเดินขบวนตามเขา ไปบ่อยมาก อย่างวันที่อยู่อาศัยโลกก็ไป ไปหมดแหละ ไปต่อต๋านรัฐบาลก็มี เครือข่ายๆ เขาพาไปด้วย ไปเป็นทีมช่วยกัน ถ้าตรงไหนเดือดร้อนไปช่วย จะได้สำเร็จ เขาจะมีข้าวให้กิน 3 มื้อเลยนะ แล้วมีบางคนเขาไปนอนค้างคืนเลย แต่ป่าไม่เคยไป”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

เห็นได้ว่า อีกหนึ่งในเครื่องมืออันสำคัญของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันและเครือข่ายฯ คือ วันที่อยู่อาศัยโลก (World Habitat Day) จัดตั้งโดยองค์การสหประชาชาติ (UN) กำหนดให้ตรงกับวันจันทร์แรกของเดือนตุลาคม เพื่อให้สังคมนานาชาติและรัฐบาลตระหนักถึงการแก้ไขปัญหาการไม่มีที่อยู่อาศัย การมีที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง และมีที่อยู่อาศัยในสภาพที่ไม่เหมาะสม รวมถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนยากจนในทุกด้าน (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2561) ดังนั้น วันที่อยู่อาศัยโลกจะเป็นวันที่มีการรวบรวมผู้อำนาจ ผู้สื่อข่าว นักวิชาการ และคนจนเมือง ในการรับฟังเสียงซึ่งกันและกัน ทำให้คนจนเมืองสามารถสื่อสารเสียงสะท้อนและความต้องการของพวกเขาไปสู่สังคมได้ ในวันดังกล่าวจะมีการจัดกิจกรรมมากมาย ทั้งการเดินขบวน ออกแบบป้ายข้อความ และสร้างเวทีปราศรัย เพื่อกลายเป็นหนึ่งในเครื่องมือการต่อรองที่ทำให้ผู้มีอำนาจ หน่วยงานรัฐ และประชาชน ได้ยินเสียงสะท้อนจากความต้องการของพวกเขาอย่างชัดเจน

ภาพที่ 17 และ ภาพที่ 18 ป้ายข้อความแสดงถึงการต่อสู้ต่อรองในวันที่อยู่อาศัยโลก

ถ่ายโดย : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2565

ทั้งหมดนี้ เป็นความยิ่งใหญ่ของการสร้างกระบวนการต่อสู้และต่อรอง ซึ่งเต็มไปด้วยการทำงานที่หนักหน่วงของสมาชิกชุมชน คณะกรรมการ แกนนำ และเครือข่ายฯ ในการเตรียมวางแผน ออกไปประท้วง เรียกร้อง มีอบ หรือเดินขบวนในพื้นที่สาธารณะ/สถานที่ราชการนั้น จะต้องมีการขึ้นตอน และกระบวนการดำเนินเรื่องเอกสารให้ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากต่อการทำความเข้าใจของสมาชิก ตั้งแต่การร่างหนังสือทางราชการ การติดตามและดำเนินเรื่องในสถานที่ราชการ แต่พวกเขามีความพยายามที่จะเรียนรู้และตั้งใจสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองที่ปลอดภัยให้กับสมาชิก เครือข่ายฯ ผู้เสียสละเวลาส่วนตัวหรือเวลาทำงานในการเดินทางไปเข้าร่วมการต่อรองด้วยกัน จนทำให้เริ่มเกิดกระบวนการเรียนรู้กันภายในชุมชนว่า หากต้องการเรียกร้องในประเด็นนี้ จะต้องเดินทางไปกดดันที่กระทรวงหรือหน่วยงานไหน รวมถึงสามารถติดตามสถานการณ์ของเอกสารว่า ตอนนี้กำลังติดขัดอยู่ที่ส่วนงานใด และควรต้องกดดันอย่างไร เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของเครือข่ายชุมชนริม

ทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค จึงทำให้เห็นพลวัตการพัฒนาเรียนรู้ของแกนนำและลูกบ้านที่มีต่อการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองที่เปลี่ยนแปลงไปจากช่วงเวลาแรก

“แรกๆ ยังไม่มีการยื่นหนังสือนะ แค่ไปบอกตำรวจ แต่เขาเหมือนมีปัญหาจนเริ่มมาคุยกันว่า เราต้องเขียนหนังสือและยื่นให้กับหน่วยงานรัฐ รวมถึงจะมีป้ายข้อความอะไรอย่างนี้ ก็ต้องบอกด้วย เราต้องร่างหนังสือเป็นลายมือและลงชื่อ ซึ่งพี่เลี้ยงเป็นคนสอนเรามาแหละ แต่พอต่อสู้กันมาเรื่อยๆ ทางเจ้าหน้าที่กระทรวงต่างๆ เขายังช่วยแนะนำเพิ่มเติมนะ”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“ทั้งเครือข่ายๆ เขาจะไปประท้วงขอเช่าพื้นที่ 4 แปลงนี้แหละ ซึ่งเราต้องไปด้วย แต่เขาจะบอกว่าให้ไปกี่โมงถึงกี่โมง โดยทำเรื่องขอสถานที่และยื่นหนังสือเรียบร้อยแล้ว พวกเราถึงไปประท้วงได้ ไม่ใช่อยู่ดีๆ เราจะไปประท้วงเขาเมื่อไหร่ก็ได้เลย อย่างอันนี้คุณนพ บอกว่า ‘มีหนังสือยื่นขอใช้สถานที่และขออนุญาตใช้เสียงเรียบร้อยแล้ว’ ไม่งั้นไม่มีใครไปหรอก เราต้องขอถูกรอบ เพราะกลัวชาวบ้านเป็นอันตราย หรือการประท้วงเรื่องการเมือง เคยมีขอคนไปนะ ไม่เยอะหรอก 5 – 10 คน แต่ว่าเขาจะเลือกให้อยู่โซนที่ไม่ใกล้มากและปลอดภัย พอถึงเวลาเขาจะให้กลับ ยิ่งคนแก่ไปเยอะๆ เราก็กลัวใช้ไหม ถ้าเห็นว่าดูรุนแรง เขาจะให้กลับบ้าน ไม่มีใครอยู่นอกจากอันไหนที่ไม่รุนแรง เช่น ประท้วงที่กระทรวงคมนาคม มันไม่รุนแรง เราจะไปนั่งแต่เช้าถึงบ่าย 2 โมง เราก็กลับ ถ้าไปกันเยอะๆ เลย จะมีวันที่อยู่อาศัยโลก ในวันนั้นพวกแกนนำจะไปยื่นเอกสารต่อรองกันด้วย สักป้าย 2 โมงก็กลับกันแล้ว ขึ้นตอนจะเป็นแบบนี้มาตลอด เพราะกลัวคนอายุเยอะๆ จะไม่ไหว ส่วนมากวัยรุ่นไปที่ไหนกันไม่เห็นมีหรอกวัยรุ่น เขาไม่เข้าใจว่าไปทำไม”

คุณมด, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

การชักชวนสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน คอยสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายเป็นประจำ ไม่ใช่เรื่องง่าย แม้ว่าจะมีจุดมุ่งหมายของการเดินทางครั้งนี้ร่วมกันก็ตาม แต่เครือข่ายฯ แกนนำ และคณะกรรมการชุมชน จำเป็นต้องสร้างความมั่นใจให้แก่สมาชิกทุกคน ได้รับรู้ว่าการร่วมแรงร่วมใจกันสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ภายใต้เครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายและเสียงของความเดือดร้อนนั้น เป็นสิ่งที่ควรส่งต่อไปถึงกลุ่มผู้มีอำนาจในโครงสร้างรัฐ พวกเขาเพียงต้องการสร้างการกระทำและปฏิบัติการบางอย่าง เพื่อก่อให้เกิดต่อรองกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ด้วยการรวมพลังของคนจนเมือง ให้สามารถเกิดการสะสมอำนาจและแรงกดดันแก่หน่วยงานรัฐ โดยเป็นกระบวนการที่กระทำอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน

5.2.5 ผลการต่อรอง: การขับเคลื่อนครั้งใหญ่ของชุมชน

กระบวนการต่อรองของสมาชิกชุมชนร่วมกับเครือข่ายสลัมสี่ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ยังคงสร้างปฏิบัติการอย่างสม่ำเสมอเรื่อยมา นำมาสู่การตัดสินใจของสมาชิกเครือข่ายฯ ที่เดินทางมารวมกลุ่มกันประมาณ 500 คน บริเวณด้านหน้ากระทรวงคมนาคม ในวันที่ 18 มิถุนายน 2555 เพื่อรับฟังผลจากการประชุมเรื่องการแก้ปัญหาของชุมชนที่ได้รับผลกระทบโล่ร้อนที่ดินภายใต้โครงการรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน และทางเครือข่ายฯ ได้เสนอทางแก้ปัญหาให้สามารถดำเนินโครงการดังกล่าว พร้อมกับชุมชนสามารถมีที่อยู่อาศัยในบริเวณเดิมได้ (ประชาไท, 2555) ดังนี้

1. การดำเนินก่อสร้างรถไฟฟ้าสายสีแดง ภายในรัศมี 15 เมตร จากกึ่งกลางรางเดิม ส่วนรัศมี 15 เมตรที่เหลือให้จัดเป็นที่อยู่อาศัย โดยแบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 10 เมตร และพื้นที่ส่วนกลางถนนในการสัญจร 5 เมตร
2. การก่อสร้างรถไฟฟ้าสายสีแดง ให้ดำเนินการก่อสร้างในรูปแบบยกระดับตลอดแนว
3. ให้ทำถนนลดทางรถไฟฟ้าที่ยกระดับความสูง 5.50 เมตร แทนการสร้างเกือกม้ากลับรถและขยับสถานีตลาดน้ำตลิ่งชันมายังบริเวณสวนหย่อมเขตตลิ่งชัน

ข้อเสนอดังกล่าว เป็นการประชุมและพูดคุยร่วมกันระหว่างเครือข่ายฯ และสมาชิกชุมชน เพื่อให้ตัวแทนของชุมชนเป็นผู้เข้าร่วมการประชุมกับรัฐมนตรีกระทรวงคมนาคม ในการต่อรองขอเช่าที่อยู่อาศัยที่อยู่ไม่ห่างไกลจากพื้นที่เดิม และรัฐบาลยังคงสามารถดำเนินการพัฒนาโครงการรถไฟฟ้าสายสีแดงต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีการยินยอมในข้อเสนอเหล่านั้น สมาชิกชุมชนจึงจำเป็นต้องสร้างเครื่องมือและกระบวนการต่อสู้ต่อรองมากมาย ทั้งการรวมกลุ่มมือของเครือข่ายฯ การประท้วงเรียกร้องสิทธิของคนจนเมืองในการมีที่อยู่อาศัย การเดินขบวนวันที่อยู่อาศัยโลก ในวันจันทร์แรกของเดือนตุลาคมทุกปี การเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ ทุกอย่าง รวมถึงการเลือกใช้เครื่องมือสำคัญในการต่อรอง คือ มติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทยในวันที่ 13 กันยายน 2543 ในการเสนอขอเช่าที่ดินแก่การรถไฟแห่งประเทศไทยในรัศมีไม่เกิน 5 กิโลเมตรจากสถานที่อยู่อาศัยเดิม และขออนุมัติโครงการบ้านมั่นคงร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)

จากการรวมพลังของคนจนเมืองในการต่อสู้ต่อรองกับภาครัฐมาเป็นเวลานาน เป็นผลให้ในปี พ.ศ. 2557 ทางการรถไฟแห่งประเทศไทยยอมรับในข้อเสนอข้างต้นและยินยอมเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาที่ดิน จำนวน 4 แปลง เนื้อที่ 11 ไร่ 57 ตารางเมตร สำหรับการรองรับสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการก่อสร้างรถไฟฟ้าสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน จำนวน 174 ครอบครัว โดยอยู่บริเวณสถานีรถไฟบางระมาด เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งการคัดเลือก

สถานที่เคลื่อนย้ายชุมชน ได้เป็นไปตามการตกลงเห็นชอบร่วมกันระหว่างสมาชิกชุมชน เครือข่ายฯ และการรถไฟฯ

ภาพที่ 19 และ ภาพที่ 20 ลักษณะบ้านชั่วคราวบริเวณริมทางรถไฟสถานีบางระมาต

ถ่ายโดย : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

ภาพที่ 21 และ ภาพที่ 22 ระยะห่างจากรางรถไฟและบ้านชั่วคราว

ถ่ายโดย : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

ดังนั้น สมาชิกชุมชนฯ ทุกคน จึงเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่สำหรับการก่อสร้างโครงการรถไฟฟาสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน และขยับมาตั้งถิ่นฐานชั่วคราวในบริเวณริมทางรถไฟสถานีบางระมาต ซึ่งได้รับอนุมัติสัญญาเช่าที่ดินและเตรียมความพร้อมสำหรับการก่อตั้งโครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่ดังกล่าว แต่การต่อรองก็ยังไม่สิ้นสุด ทางผู้นำชุมชน คณะกรรมการ ลูกบ้าน ร่วมกับเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาคได้วางแผนการดำเนินการต่อรองขั้นต่อไปในเรื่องโครงการบ้านมั่นคง เพื่อการมีที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตที่ดีของทุกคน

5.3 เส้นทางจากอดีตและการเดินทางสู่อนาคต: แผนและกระบวนการต่อสู้ (ช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน)

สืบเนื่องจากช่วงเวลาก่อนหน้านี้ แม้ว่าชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันจะสามารถได้รับสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นระยะเวลาถึง 30 ปี และชุมชนได้รับที่ดินบริเวณริมทางรถไฟบางระมาด จำนวน 4 แปลง เนื้อที่ 11 ไร่ 57 ตารางเมตร โดยสมาชิกต้องเสียค่าเช่าที่ดิน ตารางเมตรละ 20 บาทต่อปี แต่กระบวนการต่อรองของพวกเขายังไม่สิ้นสุด ด้วยเป้าหมายหลักของชุมชน คือ การให้สมาชิกทุกคนในเครือข่ายมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคง นำมาสู่การเรียกร้องให้จัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงให้กับสมาชิกในชุมชน ผ่านการสนับสนุนโครงการบ้านมั่นคงของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เพื่อสร้างชุมชนแห่งใหม่ที่ชื่อว่า ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา

5.3.1 โครงสร้างการต่อรองและการขับเคลื่อน

เมื่อเป้าหมายเปลี่ยนแปลงไป การสร้างกระบวนการต่อรองและการขับเคลื่อนของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน พร้อมด้วยเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย แต่ในช่วงเวลานี้บทบาทของการดำเนินงานร่วมกับเครือข่ายฯ อาจไม่ชัดเจนมากนัก เนื่องด้วย สมาชิกชุมชนได้ส่งสมประสงค์การต่อรองมาเป็นเวลานาน จนเกิดกระบวนการเรียนรู้ สามารถคิดวิเคราะห์แนวทางการต่อรอง การตัดสินใจเลือกใช้กลยุทธ์หรือเครื่องมือใดให้เหมาะสมกับระดับปฏิบัติการของโครงสร้างหรือระดับของคู่กระทำการได้อย่างดี โดยยังคงใช้รูปแบบการปกครองของผู้นำชุมชน คณะกรรมการ และลูกบ้านดั้งเดิม

หากเป็นปัญหาที่สามารถจัดการได้ภายในชุมชน ทางสมาชิกจะอาศัยการประชุมประจำเดือน เพื่อเสนอเป็นวาระให้ที่ประชุมรับทราบสถานการณ์ ข้อถกเถียง หรือสร้างข้อตกลงร่วมกันภายในชุมชน ประกอบกับเป้าหมายหลักของชุมชนในเรื่องสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยได้ดำเนินการเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น การวางแผนขับเคลื่อนในขั้นต่อไป คือ การจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่ 4 แปลงภายใต้สัญญาเช่าที่ดินของการรถไฟฯ จึงเป็นขั้นตอนการดำเนินงานที่ชุมชนริมทางรถไฟสายใต้สามารถดูแลจัดการภายในชุมชนได้ แต่อาจมีในบางกรณีที่ต้องได้รับคำปรึกษาหรือคำแนะนำจากพี่เลี้ยง (เครือข่าย) เพื่อให้ความช่วยเหลือหรือชี้แนะวิธีการจัดการปัญหาและการสร้างต่อรองให้สอดคล้องกับแต่ละสถานการณ์

“พวกเราไม่ได้ต่อรองเรื่องที่ดินแล้ว แต่มาต่อรองเรื่องบ้านและที่อยู่อาศัย ว่าเมื่อไหร่จะได้เข้าพื้นที่ เมื่อไหร่จะได้สร้างบ้าน ทำไมเรื่องมันล่าช้า มันติดขัดอะไรตรงไหน เราจะไปคอยสอบถามเรื่องนี้ เพราะมันผ่านมาจากจุดที่ให้เข้ามาแล้ว จุดนั้นไม่มีอะไรแล้ว เราก็จะไปต่อรองจุดอื่น เรื่องบ้านแทน”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

แนวทางการขับเคลื่อนกระบวนการต่อรองของชุมชนในช่วงเวลานี้ มีเป้าหมายหลักในการจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่เช่าที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งหมายถึง การได้รับความยินยอมและอนุมัติจากผู้มีอำนาจจากการรถไฟแห่งประเทศไทย ให้สมาชิกชุมชนสามารถก่อตั้งโครงการดังกล่าวภายในพื้นที่ได้ หากดำเนินการก่อตั้งโดยไม่ได้รับความยินยอมจากเจ้าของกรรมสิทธิ์พื้นที่ ถือว่าชุมชนกระทำการผิดกฎหมาย ดังนั้น ชุมชนและเครือข่ายต้องขับเคลื่อนเป้าหมายไปข้างหน้า พร้อมวางแผนการสร้างกระบวนการต่อสู้ออกมาจากการรถไฟแห่งประเทศไทยและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

5.3.2 กระบวนการต่อรอง: คนนอก คนใน

เนื้อหาต่อไปนี้จะเป็นการกล่าวถึงกระบวนการต่อรองที่ใช้ในการต่อสู้กับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการไปสู่เป้าหมายของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน โดยจะปรากฏวิธีการการต่อรอง เจือปน และข้อตกลงระหว่างคู่ความสัมพันธ์ของโครงสร้างกับผู้กระทำการ ไปจนถึงการต่อรองระหว่างผู้กระทำการด้วยกันเอง นำมาสู่การแบ่งเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ การต่อรองกับคนนอก และการต่อรองกับคนใน ทั้งนี้ นโยบายของคนนอก หมายถึง โครงสร้างทางสังคม หน่วยงานรัฐ และเจ้าหน้าที่รัฐผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และคนใน หมายถึง คนจนเมือง และสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การต่อรองกับคนนอก

ที่ผ่านมากระบวนการต่อรองจะเน้นหนักในรูปแบบการกดดันและประท้วงบ่อยครั้งในบริเวณสถานที่สำคัญต่างๆ เนื่องจาก ผลพวงของการต่อรองในช่วงเวลาที่ผ่านมา พวกเขาประสบความสำเร็จในการขอเช่าที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ดังนั้น ชุมชนสามารถดำเนินการสืบเนื่องต่อไปในโครงการบ้านมั่นคงกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้เลย แต่ทว่าการสร้างบ้านในที่อยู่อาศัยของการรถไฟฯ นั้น จำเป็นต้องได้รับหลักฐานการยืนยันและการลงนามอนุมัติมาจากการรถไฟฯ ก่อนจึงจะสามารถปรับปรุงพื้นที่และสร้างที่อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวได้ ดังนั้น สมาชิกชุมชนยังคงต้องเข้าร่วมการประชุมในเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค การร่วมประชุมของภายในชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน ทุกวันอาทิตย์ที่ 2 ของแต่ละเดือน เพื่อเป็นการเข้ามาพูดคุยแลกเปลี่ยนสถานการณ์ของภายในและภายนอกชุมชน ว่ามีการดำเนินงานถึงขั้นตอนใดแล้ว เกิดปัญหาหรืออุปสรรคใดบ้าง หรือเป็นการเข้ามาแจ้งข่าวให้กับสมาชิกทุกคนรับทราบ โดยสมาชิกชุมชนจะเข้ามาช่วยแสดงความคิดเห็นร่วมกัน หากไม่มีการประชุมในแต่ละเดือน ทางประธานและคณะกรรมการของชุมชนจะไม่ทราบถึงปัญหาของแต่ละกลุ่ม ซึ่งพวกเขาควรได้รับการชี้แจงกัน

ที่ประชุม นอกจากนี้ ยังมีการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ มากมาย ทั้งการเข้าร่วมมือบช่วยเหลือที่
น้องของเครือข่ายฯ และการเดินขบวนในวันที่อยู่อาศัยโลกในวันจันทร์แรกของเดือนตุลาคมในทุกปี

“วิธีการต่อรองไม่เหมือนกับที่ผ่านมา มันเบาลงแล้ว ไม่ต้องมานั่งถกเถียง
กัน เป็นการถามแบบเมื่อไหร่จะได้ตอกเสาเข็ม ถมดิน ก่อสร้าง อะไรแบบนี้ แตกต่าง
จากเมื่อก่อนที่เน้นกดดัน ตอนนั้นพวกเราทำไปไม่รู้จะได้หรือเปล่า แต่ตอนหลังเป็น
ขอความช่วยเหลือ ขอร้อง เช่น ขอถามหน่อยนะว่าทำไมจุดนี้ถึงยังไม่ผ่าน ดิดชัคอะไร
อยากให้เราแก้ไขแบบไหน เหมือนกับตอนนี้มีปัญหาเหมือนกัน เป็นปัญหาของเขาและ
ของเราร่วมกันว่า ตรงนี้จะเดินไปแบบไหนต่อ เราสามารถแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างไร เขา
จะแนะนำว่า คุณต้องทำอย่างนั้นะ”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“สมัยก่อนนอน 2 - 3 วัน กางเต็นท์ตากฝนกันก็มี ตอนนั้นป่าท้องตัวเล็ก
อยู่ด้วย จะพากันไปนอน ไปเลี้ยงกันที่โน้น แล้วบางทีพวกเจ้าหน้าที่มันก็หีนะ แบบ
เข้าประตูนี้ ออกประตูโน้น ขนาดเรานัดประชุมกับทางรัฐบาลแล้วนะ ก็ยังหีนี ไม่ลงมา
รับหนังสือเลย ซึ่งเรารู้หมดแล้ว แต่เดี๋ยวลงเร็ว เต็มที่ก็ประมาณครึ่งวัน แต่ส่วนมาก
ไม่ถึงหรอก เพราะมันไม่ให้ไปยื่นออกกัน ไม่รู้ว่ากลัวโควิดหรือเปล่า มันถึงให้ลงมารับ
เร็ว บางทีป่าไปประมาณ 1 ชั่วโมงก็ลงมารับแล้ว ดึขึ้นเยอะ แต่ก็รับไปอย่างนั้นแหละ
คือไม่ให้เราไปเกะกะ เองอายุๆ เราเลยต้องไปอีกอยู่ดี แล้วอะไรรู้ปะ พอไปปั๊บ ตำรวจ
มาเลยจ้า ตอนนั้นเราไปแสดงข่าวหน้าสำนักงานสหประชาชาติ ไปกันไม่ถึง 50 คน
เลย ตำรวจมาไม่รู้กี่คันรถ ไม่รู้อะไรของมัน พวกเราจะไปสู้อะไร มีแต่ผู้หญิงมามือ
เปล่า แล้วตำรวจมายืนกันเต็ม ไม่ว่าจะไปมีอบที่ไหน”

คุณเบนซ์, สัมภาษณ์เมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2567

บทสัมภาษณ์ข้างต้นเกี่ยวกับกระบวนการต่อสู้ต่อรองที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม พวกเขาได้
ปรับเปลี่ยนรูปแบบและเลือกระดับของปฏิบัติการตามท่าทีการตอบสนองจากหน่วยงานรัฐ จาก
ประสบการณ์การเรียนรู้ที่ใช้เวลาสั่งสมมาเป็นเวลานาน เพียงรวมกลุ่มกดดันและยื่นเอกสารโครงการ
จัดตั้งบ้านมั่นคงให้ถูกต้องตามระเบียบของหน่วยงานรัฐ จนในปี พ.ศ. 2562 ด้วยความพยายามสร้าง
กระบวนการต่อสู้ต่อรองของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันตลอดมา ส่งผลให้การรถไฟแห่ง
ประเทศไทยลงนามอนุมัติให้ก่อสร้างโครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่ชุมชน จำนวน 4 แปลง และวันที่ 29
เมษายน 2562 เป็นวันปฐมฤกษ์ของโครงการบ้านมั่นคงของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ในการเริ่ม
ปรับพื้นที่สำหรับการก่อสร้างบ้านมั่นคงให้กับสมาชิก จำนวน 174 ครัวเรือน โดยมีการแบ่งพื้นที่
ส่วนกลางชุมชน ได้แก่ สวนผักคนเมือง และศูนย์บ้านศิลป์...ดินรถไฟ ซึ่งจะเป็นสถานที่จัดการประชุม

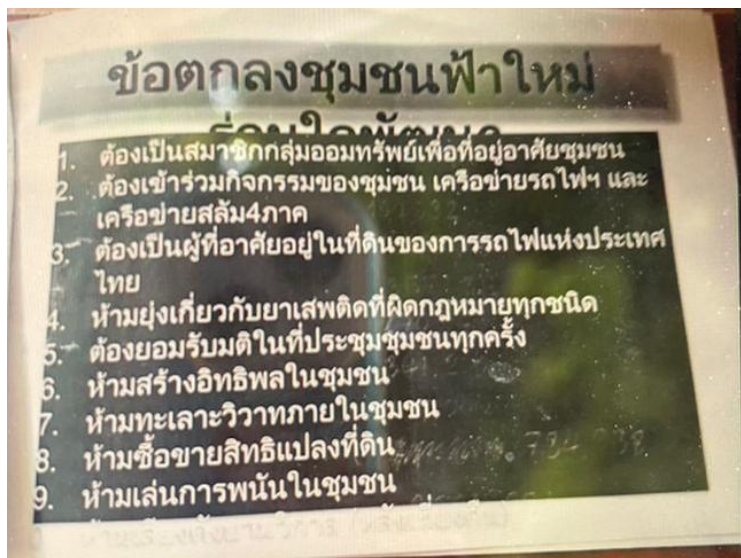
และทำกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชน รวมถึงเป็นพื้นที่พบปะร่วมกันระหว่างเครือข่ายฯ และ นักวิชาการต่างๆ ที่ต้องการเข้ามาศึกษาเยี่ยมชมชุมชน

การดำเนินการจัดตั้งชื่อชุมชนอย่างเป็นทางการ ในกรณีของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการเปลี่ยนสถานะของผู้คนและชุมชน จากเดิมที่ถูกมองว่าเป็น ‘คนจนเมือง’ และ ‘ชุมชนบุกรุก’ ที่ไม่มีสถานะทางกฎหมายและเป็นสภาพแวดล้อมด้านลบของสังคม จนทำให้ ละเอียดจากหน่วยงานรัฐ ดังนั้น การประกาศชื่อชุมชนในลักษณะทางการนี้ ไม่ได้เป็นการตั้งชื่อเชิง สัญลักษณ์หรือความเชื่อทางศาสนาเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นการประกาศความชอบธรรมในสิทธิ ของการอยู่อาศัยในเมือง ซึ่งส่งผลต่อเนื่องสู่การสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองและมีนโยบายเชิงอำนาจ ของคนจนเมือง ว่าพวกเขามีตัวตนในฐานะพลเมืองในกรุงเทพมหานคร ที่ต้องการมีสถานะที่อยู่อาศัย อย่างมั่นคงและถาวร รวมถึงเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากร โครงการพัฒนา ต่างๆ ของรัฐ และสวัสดิการทางสังคมได้ถูกต้องตามระบบ กล่าวได้ว่า การกำหนดวันปฐมฤกษ์ของ ชุมชน กลายเป็นหนึ่งในกลยุทธ์สำคัญที่เปลี่ยนแปลงทางความหมายของพวกเขา และสามารถ ปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ภายนอกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันให้แก่สังคมได้อีกด้วย

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นการคัดเลือกสมาชิกเข้าอยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวนี้ ทาง คณะกรรมการของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน หรือชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ได้ดำเนินการบันทึก รายชื่อของผู้เข้าร่วมการประชุมและกิจกรรมของเครือข่ายฯ ทุกครั้ง เพื่อเป็นหลักฐานในการ ตรวจสอบและคัดเลือกจำนวนสมาชิกผู้มีสิทธิ์ได้รับบ้านมั่นคงก่อน หากสมาชิกคนใดยังไม่สามารถเข้า อยู่อาศัยในรอบนี้ได้ จะต้องดำเนินการต่อสู้ต่อรองร่วมกับเครือข่ายฯ ต่อไป และรอโอกาสในการเข้า อยู่อาศัยในพื้นที่อื่น

“การเลือกสมาชิกเข้าบ้าน คนที่ทำงานแบบแกนนำ มีสิทธิ์ที่จะเลือกอยู่ บ้านก่อน ลูกบ้านเขาก็โอเค เพราะเขาไม่ได้ทำงาน ไปมีบออย่างเดียว หรือไปร่วม นานๆ ครั้ง พวกเขาเลยโอเค ได้บ้านทีหลังก็ได้ โดยพวกเราจะมีการเรียงลำดับ แล้วแต่ ว่าใครทำกิจกรรม ให้ความช่วยเหลือ เขาจะให้โอกาสคนกลุ่มนั้นก่อน ว่าคุณไป เหนื่อยยากมา ลำบากมากกว่าเขา คุณมีสิทธิ์ โดยไม่ต้องมานั่งจับฉลากหรือให้เขา เลือก คุณอยากอยู่ตรงไหน คุณก็อยู่ได้เลย เพราะในทุกกิจกรรมเขาจะมีชื่อบันทึกไว้ และมองดูว่า ช่วยเหลืออะไรส่วนรวมบ้าง ทำอะไรมากน้อยแค่ไหน”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

ภาพที่ 23 ข้อตกลงของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา

ถ่ายโดย : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

ข้อตกลงของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา สะท้อนให้เห็นถึงการขยายขอบเขตของกระบวนการ ต่อรองให้ลึกซึ้ง ยิ่งกว่าการเจรจาทางคำพูดหรือการกระทำอย่างตรงไปตรงมาเพียงอย่างเดียว แต่ยัง เสนอให้สมาชิกชุมชนสามารถร่วมออกแบบและกำหนดกติกาการดำรงชีวิต ที่สมาชิกจำเป็นต้อง ปฏิบัติตาม หากต้องการคงสิทธิเข้าอยู่อาศัยในโครงการบ้านมั่นคง จึงเป็นการพัฒนากลยุทธ์การ ต่อรองในมิติที่ลึกซึ้งมากขึ้น ข้อตกลงเหล่านี้ กลายเป็นกลยุทธ์การต่อต้านเชิงสัญลักษณ์ต่อมายาคติ ของสังคมภายนอก ที่มีมุมมองคนจนเมืองว่า เป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการเกิดอาชญากรรม ไร้ระเบียบแบบ แผนในการดำเนินชีวิต ไม่สามารถรักษาสีธรรมในที่ดินได้อย่างยั่งยืน และมักขายสิทธิการอยู่อาศัยใน ภายหลัง การจัดวางกฎระเบียบภายในชุมชนจึงไม่ใช่เพียงการควบคุมเชิงวินัย แต่เป็นการเปลี่ยน สถานะทางสังคม ผลิตซ้ำอัตลักษณ์และกฎเกณฑ์ในการอยู่อาศัยใหม่ในฐานะพลเมืองทั่วไป ที่มีความ รับผิดชอบ มีศักดิ์ศรี และเป็นการเสริมสร้างอำนาจการต่อรองกับโครงสร้างและสังคมได้อย่างเข้มแข็ง มากขึ้น

สมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันทุกคนได้รับทราบถึงเงื่อนไขและข้อกำหนดในสิทธิ์เข้า รับบ้านมั่นคงในชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา และในปัจจุบันได้มีการจองสิทธิ์เข้าพักอาศัยครบทุก คราวเรือนเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น สมาชิกชุมชนและเครือข่ายฯ จำเป็นต้องสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรอง กับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ในการช่วยเหลือออกสินเชื่อให้กับการสร้างบ้านมั่นคงให้กับ สมาชิกทุกคน ขนาด 4 x 7 เมตร คิดเป็น 28 ตารางวา เนื่องจากคนจนเมืองไม่อาจรองรับต่อค่าใช้จ่าย ในการสร้างบ้านเพียงลำพังได้ พวกเขาต้องการความช่วยเหลือในการขอสินเชื่อสำหรับการสร้างบ้าน

ดังนั้น เครือข่ายฯ จำเป็นต้องสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองในประเด็นดังกล่าว โดยมีสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มาเป็นอีกหนึ่งในสถานที่หลักในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองในประเด็นเรื่องโครงการบ้านมั่นคง ดังนี้

1. ปรีกษาหารือกับเครือข่ายฯ พร้อมประชุมวางแผนร่วมกันกับผู้นำชุมชน คณะกรรมการ และลูกบ้าน เพื่อตกลงเงื่อนไขสัญญาที่จะดำเนินการกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)
2. ร่างข้อเสนอและสัญญาสินเชื่อโครงการบ้านมั่นคงให้แก่สมาชิกชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา (ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน)
3. ดำเนินการรวมกลุ่มไปยื่นข้อเสนอ คอยติดตาม และกดดันให้เกิดการอนุมัติสินเชื่อโครงการบ้านมั่นคง

จากการดำเนินการต่อรองในข้างต้น นำมาสู่การตกลงเห็นชอบในเงื่อนไขของเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตกและเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่ได้ดำเนินการเจรจาต่อรองกับสำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ในการอนุมัติสินเชื่อสำหรับการสร้างบ้านมั่นคงให้แก่ชุมชน โดยมีข้อตกลงว่า สมาชิกทุกคนต้องออมเงินให้ครบขั้นต่ำร้อยละ 10 ของมูลค่าบ้าน กล่าวคือ จำนวนเงิน 86,000 บาท จากมูลค่าบ้านหลังละ 860,000 บาท โดยการก่อสร้างจำเป็นต้องเกิดขึ้นพร้อมกันทุกหลังภายในแปลง ทำให้สมาชิกทุกคนในแปลงจะต้องสะสมเงินออมทรัพย์ให้ครบทุกครัวเรือน จึงจะสามารถก่อสร้างบ้านมั่นคงในพื้นที่แปลงนั้นๆ ได้ นับว่าเป็นเงื่อนไขที่มีความท้าทายสำหรับคนจนเมืองในการทำมาหาเลี้ยงชีพภายใต้ภาวะค่าแรงขั้นต่ำและค่าครองชีพที่สูง เพราะเป็นเวลากว่าสิบปีที่พวกเขาต้องเสียสละเวลาทำงานเพื่อสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรอง พร้อมกับเลี้ยงดูครอบครัวของตนเองไปด้วยกัน

“การต่อรองช่วงนี้ มันจะไม่หนักเหมือนเมื่อก่อนแล้ว แต่สมมติมันเข้ามาๆ เช่น ไม่เจอตัวบ้าง เขาจะหลบ จะเลี่ยง จะไปไหน ไม่อยู่บ้าง เราต้องกดดัน เพราะเวลาเขาเห็นว่า จะมีการกดดันปั๊บ เขาจะเสียหาย เลยต้องรีบลงมารับเรื่อง อะไรอย่างนี้ ซึ่งการรถไฟแห่งประเทศไทย จะไม่ค่อยเท่าไรแล้ว ส่วนใหญ่จะเป็นพอช. ว่าเขาจะให้สินเชื่อเราไหม ต้องคอยไปถามว่า ทำไม ดิตอะไร เป็นยังไง ทำไมช้าจัง หรืออย่างตอนที่ไปทำเนียบรัฐบาล เขาจะไม่ค่อยอยู่กัน เขาคอยบอกว่าไม่อยู่ แต่จริงๆ เขาอยู่ อาจจะไปทางด้านหลัง พวกเราทำเพื่อให้เขามารับหนังสือ รับเรื่องไว้ละ จะนำเข้าประชุมอะไรอย่างนี้ แต่บางวาระพวกคณะกรรมการของชุมชนก็จะเข้าไปประชุมด้วย ทั้งที่การรถไฟฯ กระทรวงคมนาคม หรือพอช. วนเวียนอยู่อย่างนี้”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

การต่อรองกับคนใน

นอกจาก สมาชิกชุมชนต้องดำเนินการสร้างกระบวนการต่อผู้ต่อรองกับหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ภายนอกชุมชนแล้ว แต่ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการยังมีบทบาทหน้าที่ต่อลูกบ้านหรือสมาชิกภายในชุมชนอีกด้วย เป็นบทบาทหน้าที่ของற்றுฎีกในการติดตามสมาชิกให้ออมเงินจนครบทุกหลังของแต่ละแปลง เพื่อให้เครือข่ายฯ สามารถดำเนินการก่อสร้างบ้านมั่นคงได้อย่างพร้อมกัน ดังนั้นหากมีสมาชิกในพื้นที่ที่ยังออมเงินไม่ครบเพียงหลังเดียว สมาชิกคนอื่นในแปลงดังกล่าว ก็จะต้องรอสมาชิกคนนั้น จึงปรากฏสมาชิกบางคนที่ออมเงินสะสมได้เกินกว่าร้อยละ 10 แล้ว และสมาชิกบางคนที่ยังไม่ครบตามจำนวนกำหนด อย่างไรก็ตาม ยังมีกรณีข้อยกเว้นของสมาชิกบางรายที่เป็นผู้สูงอายุ ซึ่งไม่สามารถทำงานเก็บเงินออมทรัพย์ได้แล้ว แต่เข้าร่วมเครือข่ายฯ มานานกว่า 10 ปี และเป็นผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ เป็นประจำ ในกรณีนี้ทางเครือข่ายฯ จะสนับสนุนเงินส่วนต่างที่เหลืออยู่ให้กับสมาชิกดังกล่าว จึงจะเป็นบ้านมั่นคงที่มีลักษณะ 1 ชั้น ดังภาพที่ 19

“ทุกคนจะได้เนื้อที่สร้างบ้านเท่ากัน เป็นบ้านสองชั้น ห้องน้ำ 1 ห้องอยู่ชั้นล่าง อย่างป่าอยู่ 3 คนในบ้านเดียวกัน ซึ่งมันก็ดีกว่าห้องเช่า เพราะมีข้างบนกับข้างล่าง แล้วเรามีหลานด้วย เขายังได้นอนห้องเล็กๆ ห้องนี้ได้ หรือใช้ผาเฒ่าร่าแผ่นเรียบมาทำห้องเพิ่ม ทาสีหน่อย ก็โอเคแล้ว ใช้ได้ แค่นี้รู้แล้ว ถ้าเป็นของต่างประเทศอย่างประเทศฮ่องกง เล็กกว่านั้นนะ แล้วต้องเช่าเตียงนอน มีห้องน้ำนิดนึง เตียงนอนแล้วก็ครัวเลย เขาเล็กกว่าเราอีก แล้วอยู่สูงด้วย เพื่อนเคยถ่ายมาให้ดู”

คุณรส, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

ภาพที่ 24 และ ภาพที่ 25 บ้านมั่นคงในชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา

ถ่ายโดย : นางสาวปรีญวรา มีมาก เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2565

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานก่อสร้างบ้านมั่นคงก็ไม่ได้เป็นไปด้วยความเรียบง่าย เนื่องจากสภาพพื้นที่ชุมชนที่ได้รับจากการรถไฟแห่งประเทศไทย ณ สถานีบางระมาด ในพื้นที่แปลงที่ 2 มีอาณาเขตติดต่อกับสถานีที่อยู่เอกชน และแผนผังการสร้างบ้าน จำนวน 2 หลัง ได้ขวางกั้นเส้นทางเข้า-ออกของบ้านหลังหนึ่ง ทางแกนนำ คณะกรรมการ พร้อมเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก และเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะต้องดำเนินการพูดคุยร่วมกันถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เพราะเกิดปัญหาไม่สามารถตั้งเสาเข็มในที่ดินได้ ด้วยเจ้าของบ้านหลังนั้นก็ได้รับสัญญาเช่าที่ดินของการรถไฟฯ เช่นกัน แล้วแผนการก่อสร้างบ้านของชุมชนจะปิดกั้นเส้นทางเข้าออกของเขาแน่นอนว่าทางชุมชนมีสัญญาเช่าและมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทยต้องเป็นตัวกลางในการจัดการกับปัญหา โดยทางเจ้าหน้าที่ได้แจ้งข่าวและยืนยันกับชาวบ้านให้เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างถนนเข้าออกให้กับบ้านหลังนั้นก่อน ส่วนสมาชิกชุมชนเจ้าของสิทธิ์ที่ดิน จำนวน 2 ครัวเรือน จะต้องเลื่อนไปอยู่โครงการบ้านมั่นคงระยะถัดไป เพราะต้องนำที่ดินดังกล่าวเป็นเส้นทางเข้าออกให้กับบ้านเอกชน จากเหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความน้อยใจในตัวเอง ที่ต้องหลุดออกจากโครงการ เพียงแค่ที่ดินไปอยู่ตรงทางเข้าออกของเขาพอดี แม้ว่าพวกเขาจะพยายามเจรจาทันทีกับเจ้าหน้าที่ของการรถไฟฯ และเจ้าของบ้านเอกชนหลังนั้นแล้วก็ตาม

“เหมือนคนจนไม่มีสิทธิ์มีเสียง ถนนทางเข้าออกของเขา เราก็เช่าแล้วนะ เราไปเจรจาว่า จะยอมทำให้ แต่ขอให้รื้อบ้านเสร็จก่อน และให้รื้อใช้ทางเข้าออกเดียวกับชุมชน เพราะเรามีทางให้เขาอยู่แล้ว และตอนนี้ไม่มีงบประมาณทำทางให้หรอก ซึ่งเขาขอให้เราทำทางให้ก่อน แล้วต้องลองขบถ่วงให้ด้วยนะ ว่าใช้ได้จริง เมื่อวานชาวบ้านก็ไปคุยกับรองผู้กำกับ เขาสั่งให้ทำทาง ใช้ชาวบ้านมาขุดดินทำทางให้ คือมันเกินไปไหม เกินไปไหม ทั้งที่เราเป็นคนจ่ายค่าเช่าที่ ทำไมต้องบังคับเราขนาดนั้นจริงๆ ตั้งใจประจบว่าชาวบ้านลำบากขนาดไหน ต้องเอาจอบมาขุดดินทำทางให้ แต่มันยังบอกให้ลองขบถ่วงด้วยนะ ว่าขุดแล้วเข้าออกได้ไหม โอโห สุดยอดไหมล่ะ ชาวบ้านก็เครียดเรื่องนี้กัน เช้าบ้านมา 7 ปี ยังปลูกบ้านไม่ได้ เงินต้องจ่ายค่าเช่า แล้วเรามาชวนเขาปลูกผักสวนครัวอีก เราได้ยื่นก็โมโหนะ แต่ต้องทำใจจริงๆ รวมกลุ่มกันมาเกือบ 20 ปี แต่ยังไม่ได้อาศัยที่ เลยเข้าใจอารมณ์เขาอยู่แหละ

แล้วยังมีปัญหาที่ตอกเสาเข็ม 3 อันแล้ว แต่อีก 3 อัน อยู่ในดงกล้วยของเอกชน เขาไม่ให้ลงดิน เราก็ไปเจรจา แต่เจรจาเยอะไม่ได้ เขาตามมาถึงบ้าน มาว่าเราจะฟ้องเรา พวกคนรวยเรื่องมาก อย่างเรื่องทางเข้าออก เราก็บอกว่าที่ดิน 18 เมตร คุณจะทำทางไหนก็ออกสิ จะให้เราไปทำก่อน แล้วงบประมาณหลวง ถ้าขุดแล้วรถวิ่งออกไม่ได้จะฟ้องอีก ที่ดินเราเช่าแท้ๆ บอกแล้วว่าถ้าเสร็จโครงการจะทำให้ เพราะ

“ต้องทำทางเข้าออกทุกซอยอยู่แล้ว จะทำถนนบ้านก็ต้องเสร็จก่อนสิ แต่เขายังไม่ยอม”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563

ภาพที่ 26 ถนนเข้า – ออกระหว่างบ้านพักอาศัยเอกชนและชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาในแปลงที่ 2

ถ่ายโดย : นางสาวปรีญวรา มีมาก เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2565

อีกหนึ่งกรณีสำคัญของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน คือ ปรากฏบ้านพักอาศัยของพี่น้องคนจนเมือง ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก หรือเครือข่ายสลัม 4 ภาค โดยพวกเขาไม่ได้ทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย เพียงแค่เข้ามาตั้งแต่ 20 – 30 ปีที่แล้ว เพื่อสร้างบ้านอยู่อาศัยชั่วคราว และพื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่บนที่ดินแปลงที่ 3 ของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา แม้ว่าจะสามารถปรับปรุงพื้นที่บางส่วนและตอกเสาเข็มของบ้านมั่นคงเรียบร้อยแล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถดำเนินการก่อสร้างบ้านในพื้นที่ได้ ด้วยเจ้าของบ้านไม่ยินยอมเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่ และอ้างสิทธิ์ในการอยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะใช้กระบวนการต่อรองทางวาจาในการชักชวนให้พี่น้องออกจากพื้นที่ เพื่อสามารถเข้าร่วมเครือข่ายฯ เป็นหนึ่งในสมาชิกที่สามารถมีสิทธิ์ในการอยู่อาศัยอย่างถูกต้องและได้รับโครงการบ้านมั่นคงเช่นเดียวกับพี่น้องคนอื่นๆ แต่พวกเขาก็ปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าว ไม่ว่าจะผู้นำชุมชน คณะกรรมการ หรือลูกบ้าน จะใช้คำพูดชักชวนแบบใด ก็ไม่อาจชักจูงพวกเขาได้ จึงเป็นเสียงสะท้อนของแกนนำและสมาชิกชุมชนที่บอกเล่าถึงเรื่องราวสถานการณ์ปัญหา และพัฒนามาสู่การเลือกใช้กระบวนการทางกฎหมาย พร้อมกับการดำเนินการจากเจ้าหน้าที่การรถไฟแห่งประเทศไทยและเจ้าหน้าที่ตำรวจ จนในปี พ.ศ. 2567 นี้ยังไม่สามารถโน้มน้าวจิตใจให้ที่

น้องคนจนเมืองขยับออกจากพื้นที่ เพื่อให้ชุมชนได้ดำเนินการปรับปรุงที่ดินสำหรับการสร้างบ้านมั่นคงได้เลย

“เรื่องบ้านหลังนั้นที่ไม่ยอมออกจากที่ดิน เพราะเขาอ้างว่าอยู่มาก่อน ตอนนี้ต้องไปต่อรองกับการรถไฟฟ้า ให้มาทวงถามว่าบ้านนี้จะทำอย่างไร คุณต้องมากดดันให้หน่อยนะ คุณจะมีมาตรการจัดการแบบไหน เดินเรื่องถึงไหนแล้ว มีตำรวจมาจัดการเรื่องนี้ไหม ส่วนใหญ่ตอนนี้พวกเราจะไปกดดันเรื่องนี้แหละ ว่าคนเขายังไม่ออกนะ พวกเรายังเข้าพื้นที่ไม่ได้ มาจัดการให้หน่อย คล้ายกับตอนเรื่องทางเข้าบ้านหลังหนึ่งที่เคยมีปัญหากัน เราต้องคอยไปถามบ่อยๆ คอยจี๊ให้เขามาวัดที่ดิน มาช่วยเหลือซึ่งตอนนี้ก็เน้นคุยกัน ไม่ได้ไปกดดันบ่อยเท่ากับช่วงปี พ.ศ. 2550 แล้ว เป็นการตามเรื่อง ไม่ได้เครียด ไม่ได้ไปบ่อยมาก หรือต้องไปกดดัน เหมือนกับไปคุย ไปพูด แล้วถอยกลับมาดูที่ทำว่าเป็นอย่างไรต่อ ซึ่งคนเข้าไปคุยเป็นหัวหน้าเครือข่าย ประมาณ 2 - 5 คน คอยช่วยกัน ส่วนคณะกรรมการในชุมชนจะไม่ได้ไปคุยกับเขานะ เราทำหน้าที่เล็กน้อยในชุมชนเรานี้แหละ”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“ป่าอยู่แปลงที่ 3 ที่มีบ้านอยู่ตรงกลางนั้นแหละ แต่เขาไม่ยอมไป เราก็ไปช่วยกันคุยแล้วนะ แต่เขาตาแก่ ค่าจัด เขาไม่ยอม เขาต่อต้าน เขาหัวหมอ พวกเราคนในชุมชนคุยกันแล้วลูก กลัวเขากันทุกคนเลย ไม่มีใครกล้าเลย เราหลายคนยังไม่ได้เลย ยิ่งงงเหมือนกัน ขนาดตำรวจหรือเจ้าหน้าที่รถไฟฯ มาคุยหลายคน จะขอเข้าไปคุยในบ้าน เขาไม่ให้เข้าและไม่คุยด้วย เราก็ไม่รู้สิ เขาคือ จะให้ทำยังไง ขนาดเรายังเอาไม่อยู่แล้วใครจะเอาอยู่ เพราะเราคนเล็กนะลูกนะ (ไม่มีอำนาจ) พยายามพูดจาดียังไงก็ไม่เอา เขาบอกอยู่มานานมาก 20 - 30 ปีประมาณนี้แหละ”

คุณพลอย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

“กว่าจะได้พื้นที่แปลง 3 พวกเราคุยหมดแล้ว ป้าเป็นคนเจรจา เพราะจะใจเย็นที่สุด คนอื่นเขาไม่ใจเย็นไง เราชวนเขาว่าจะมาร่วมกับเราไหม แต่เขาบอกว่า ฉันทิ้งอยู่มานาน ปู่ย่าตายายฉันอยู่มา ไม่ยอมมรี้อ ตอนนี้เขาตาพวกป้า ค่าผู้รับเหมา ค่าหยาบเลย ค่าจริงๆ ค่าทุกคน เขาบอกไม่ร่วมเครือข่ายฯ หรอก เขามีบ้าน เขาไม่ร่วมและจะขวางทางพวกเรา เมื่อวันไหนบ้านเสร็จแล้ว เราต้องอยู่ร่วมกับเขา มันจะมองหน้ากันไม่ติด ชาวบ้านก็มีแต่ปากกับใจอย่างนี้แหละ ที่เอาไปต่อสู้อกับเขา ดังนั้น คนนำต้องเป็นการรถไฟฟ้า เพราะเราทำงานร่วมกันอยู่แล้ว มีการรถไฟฟ้า สถาบันพัฒนาชุมชน (พอช.) ลงมาด้วย ส่วนเราอยู่ข้างหลัง ก็ให้เจ้าของพื้นที่เขาจัดการ และเราเสี่ยงที่จะไม่ไปปะทะกับเขา เพราะอาจเกิดอันตราย แต่ถ้าแบบไม่ได้อัญเชิญมาก ก็เจอยากมาก ล่าสุตมีหมาขามาติดแล้วนะ มาติดหมดแล้ว แต่ว่าเขายังไม่ยอมไป ไม่ยอมมาคุย

จนให้เจ้าหน้าที่การรถไฟฟ้า มาเจรจายังไม่ยอมเลย มันยืนตำผู้ว่าการการรถไฟฟ้า
 ข่าจะตาย ล่ายหัวกันหมด เขาเป็นพวกหัวหมองจริงๆ ไม่ยอมไปหรอก เขาหาว่าเราไป
 บุกรุก ไปไล่อะไรไม่รู้ น่าเบื่อพวกนี้ กว่าจะได้กลับบ้านแต่ละหลัง แอ่ ตายหมด ตายไป
 ก็มี ทนได้ก็ทน บางทีคนเขาเบื่อ เขาก็ถอนไปก็มี กว่าพวกเราจะได้แต่ละอย่าง”

คุณเบนซ์, สัมภาษณ์เมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2567

ภาพที่ 27 และ ภาพที่ 28 แผนผังแปลงพื้นที่ปลูกบ้านมั่นคงแปลงที่ 3 และบ้านพักชั่วคราวของพี่น้อง
 คนจนเมือง

ถ่ายโดย : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

นับว่าเป็นอุปสรรคนานับประการที่สร้างความท้าทายให้กับสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่ง
 ชัน ในการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐ บ้านเรือนของเอกชน และพี่น้องคนจนเมืองด้วยกันเอง แต่การ
 ต่อรองก็ไม่สิ้นสุด เนื่องจาก สมาชิกชุมชนเริ่มได้ยินข่าวลือเกี่ยวกับแผนการพัฒนาพื้นที่ที่เกือกม้าและ
 ลานจอดรถของสถานีรถไฟฯ จึงก่อให้เกิดความกังวลที่จะถูกขอพื้นที่คืนจากชุมชน ทว่าการสั่งสม
 ประสบการณ์การต่อสู้ต่อรอง ทำให้สมาชิกชุมชนมีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากการวิเคราะห์
 และพิจารณาจากสถานการณ์ของพื้นที่ที่จะถูกพัฒนาเป็นเกือกม้าของถนนเลียบทางรถไฟตลิ่งชัน จน
 พบว่า แผนการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าว จะเกิดขึ้นในบริเวณที่ตั้งชุมชนชั่วคราวของสมาชิก ดังนั้น หาก
 เจ้าหน้าที่รัฐต้องการใช้พื้นที่ชั่วคราวตรงนี้ จะต้องช่วยกันเร่งดำเนินการและให้การสนับสนุนโครงการ
 บ้านมั่นคงของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา จนสามารถดำเนินการเสร็จสิ้นไปด้วยดี ทางสมาชิกชุมชน
 จึงจะเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่พัฒนาดังกล่าว ทำให้เป็นการกดดันทางเจ้าหน้าที่รัฐให้ช่วยดำเนินการ
 ก่อสร้าง จัดการสถานการณ์ปัญหาภายในชุมชน และสนับสนุนให้โครงการบ้านมั่นคงสำเร็จอีกด้วย
 เพราะยิ่งปล่อยปละละเลยให้เวลาผ่านไปหรือไม่ให้ความช่วยเหลือชุมชน โครงการพัฒนาพื้นที่เกือกม้า
 ก็จะเสร็จสิ้นล่าช้าตามไปด้วย

“เราต่อสู้กันเรื่อยมา อย่างที่ตรงนี้เราถ่มระเบิดเรียบร้อยแล้ว แต่สำนักงานเขต เขาต้องการเอาพื้นที่ที่เราอยู่ชั่วคราวตรงนี้ไปทำที่จอดรถ เพราะเราย้ายจากพื้นที่เดิม มา เพื่อรอมดินสร้างบ้านและตอกเสาเข็ม มันเลยเหมือนกับการบีบคั้นเขาไปเลย ว่าต้องการใช้พื้นที่ชั่วคราวตรงนี้ คุณต้องเร่งสร้างบ้านตรงโน้นให้ฉันทะ แล้วเราจะ ย้ายจากตรงนี้ให้คุณใช้พื้นที่ไป ถ้าเกิดคุณช้า เราจะไม่ไป จะอยู่ตรงนี้แหละ เหมือน ตอนนีเราก็ออยู่กันอย่างนี้ ต่อรองกันไป”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

จะเห็นได้ว่า สายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน เป็นสิ่งสำคัญต่อการ รักษาสถานที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง ดังประโยคที่ว่า “เหมือนคนจนไม่มีสิทธิ์มีเสียง ถ้าคนจนไม่ รวมกัน มันอยู่ไม่ได้หรอก หน่วยงานรัฐไม่เกรงใจคนจน เขาเกรงใจคนรวย เราต้องต่อรองด้วยการ รวมกลุ่มกันไว้” (คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563) ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาการ รวมกลุ่มของสมาชิกมาเป็นระยะเวลานานกว่า 20 ปี ผ่านการสร้างกำลังใจในการเข้าร่วมเครือข่าย ไม่ใช่เรื่องง่าย และกระบวนการต่อรองไม่มีที่สิ้นสุด เพราะโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจมีการ พัฒนาเติบโตตลอดเวลา การเกิดขึ้นของนโยบายใหม่ๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและที่อยู่ อาศัยของคนจนเมือง

“พวกเรายังไม่ไว้วางใจ เราต้องอยู่รวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมด้วยกัน และ ไม่ให้ชาวบ้านบางคนที่ได้บ้านแล้ว ห่างหายไปจากความสัมพันธ์นี้ ที่ผ่านมามีคุณ เด็ดร้อนเพื่อนก็ช่วยคุณ ต่อให้คุณได้บ้านแล้ว คุณต้องช่วยเพื่อนด้วย ดังนั้นเราต้อง ร้อยเรียงกันไว้ ถ้าคนจนไม่รวมกัน มันอยู่ไม่ได้หรอก หน่วยงานรัฐไม่เกรงใจคนจน เขา เกรงใจคนรวย เราต้องต่อรองด้วยการรวมกลุ่มกันไว้”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563

ดังนั้น สมาชิกชุมชนต้องพยายามรักษาสายสัมพันธ์ทางอำนาจและความรู้สึกของการต่อสู้ ต่อรองร่วมกันมา เพื่อมิให้เกิดกรณีที่บางครัวเรือนได้รับที่อยู่อาศัยเรียบร้อยแล้ว ก็ห่างหายจากการ เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนหรือเครือข่ายฯ รวมถึงกรณีสมาชิกบางคนอาจค้างชำระค่าเช่าที่ดินหรือ สิ้นเชื่อบ้าน ทั้งหมดนี้ จะอยู่ในความรับผิดชอบของชุมชนตามเงื่อนไขข้อตกลงกับการรถไฟแห่งประเทศไทยและสถาบันองค์กรพัฒนาชุมชน (พอช.) จึงนำมาสู่การพัฒนาและใช้กลยุทธ์การต่อรองกับ สมาชิกในชุมชนด้วยตนเอง ผ่านการคิดค้นกลุ่มการทำงานย่อยและสร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ เช่น กลุ่ม สุขภาพเชิงชุมชนให้พี่น้องคนจนเมืองในชุมชนและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ตะวันตก เข้าร่วม การอบรมและพัฒนาทักษะความรู้มากยิ่งขึ้น หรือกลุ่มเยาวชนจะจัดกิจกรรมให้สมาชิกทุกช่วงวัยได้มี ส่วนร่วมได้เป็นประจำตลอดทั้งปี

“ในสวนผักมีพืชผักสวนครัว เช่น กะเพรา พริก โหระพา ผักหวาน ใบยี่หระ
ใบสาระแหน่ กัญชา ผักบุ้ง มะระขี้นก ดอกแค ชะอม และกระถิน พวกสมุนไพร
ปลูกไว้เวลาจะทำน้ำหอม ยาหม่อง ลูกประคบ ว่านขี้มดลูก พวกยาบำรุง เวลาไป
ประชุมจะได้ทำไปแจก แล้วต่อไปก็มีแผนต่อยอด ทำเป็นนวดแผนโบราณและห้องอบ
สมุนไพรด้วย อยู่ตรงนั้น ภายในพื้นที่สวนส่วนกลางนี้แหละ”

คุณมด, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2566

นอกจากนี้ ยังมีโครงการสวนผักคนเมือง เป็นหนึ่งโครงการที่ได้รับทุนสนับสนุนการดำเนินงานจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ในเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2562 เริ่มต้นจากการสำรวจพื้นที่ของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ซึ่งพบว่ามีพื้นที่ว่างที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องจึงได้เชิญชวนสมาชิกในชุมชนให้เข้าร่วมการอบรมปลูกผักปลอดสารพิษและดูแลสวนผักร่วมกัน โดยมุ่งหวังให้เกิดการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารและส่งเสริมการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยภายในชุมชน นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐในประเด็นเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัย สมาชิกจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสวนผัก ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก รายได้เสริมให้กับชุมชน และพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนไปพร้อมกัน

ผู้นำชุมชนเห็นว่า การเข้าร่วมโครงการสวนผักคนเมืองไม่เพียงแต่จะช่วยเสริมสร้างความตระหนักถึงประเด็นสิ่งแวดล้อมในชุมชน แต่ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับหน่วยงานรัฐและสังคมได้อีกด้วย เดิมทีภาพลักษณ์ของคนจนเมืองอาจเป็นกลุ่มคนที่อยู่อาศัยกันอย่างแออัดและสภาพแวดล้อมไม่ดี แต่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษ สร้างพื้นที่สาธารณะ และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน อาจสร้างการเปลี่ยนแปลงในภาพลักษณ์ของคนจนเมืองที่แตกต่างออกไป จะแสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อม ความร่วมมือและความเข้มแข็งของคนในชุมชน เมื่อชุมชนสามารถปรับทัศนคติเดิมและแสดงให้เห็นการพัฒนาทางสังคมที่ดียิ่งขึ้น ไม่เป็นภาพลักษณ์ทางสังคมที่ไม่ดี จะช่วยสนับสนุนกระบวนการต่อรองกับหน่วยงานรัฐและสายตาทงสังคมได้อย่างมีน้ำหนักมากขึ้น คนจนเมืองจะไม่ถูกมองในฐานะมุมมองด้านลบของสังคมอีกต่อไป แต่จะกลายเป็นกลุ่มคนที่สามารถสร้างผลกระทบในเชิงบวกต่อสังคมได้ จึงนำมาสู่การจัดตั้งสวนผักคนเมืองตลิ่งชัน โดยมีเป้าหมายในการเตรียมความพร้อมรับมือกับสถานการณ์ความไม่แน่นอนในอนาคต แม้ว่าจะมีสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นระยะเวลา 30 ปี และการจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงเรียบร้อยแล้วก็ตาม แต่กรรมสิทธิ์ที่ดินของพวกเขานั้น ยังคงเป็นของหน่วยงานรัฐอยู่ดี และอิทธิพลจากกลุ่มคนต่างๆ ย่อมมีอำนาจเหนือเอกสารสัญญาเช่าของคณจนเมือง ปราบกฏตั้งเสียงสะท้อนจากสมาชิกชุมชน ดังนี้

“เราหวังว่าจะมีสวนผัก ดิดบ้ายบอกว่า เป็นสวนผักของชุมชน ให้คนที่ผ่าน
ไปมาเข้ามาเดินดูแปลงสวนผัก แล้วตั้งแผงขายอยู่ข้างหน้า สมาชิกในชุมชนช่วยกันทำ
แปลงผัก ช่วยกันเก็บ ช่วยกันขาย ทำให้สวนผักเป็นพื้นที่รวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกัน
เพราะถ้าไม่มีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ จะเก็บเงินยาก ทั้งค่าเช่า ค่าผ่อนบ้าน เวลา
ทวงเงินค่าบ้าน บางทีลืมบ้าง ขอผลัดไปก่อน มันจะเป็นปัญหาของกลุ่ม เพราะเราอยู่ใน
นามกลุ่ม แต่ถ้าเรามีความสัมพันธ์กัน มีการช่วยเหลือพัฒนาคุณภาพชีวิตเขา คอย
สร้างกิจกรรมร่วมกันในชุมชน สมาชิกยังมาพบเจอหน้ากัน ทำกิจกรรมด้วยกัน จะทำ
ให้ยังรักษาความสัมพันธ์กันภายในชุมชนได้”

คุณทับทิม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563

“แปลงผักนี้เราต้องมากันทุกวัน เพราะว่ามันมีการปลูกผัก เลี้ยงกบ เราต้อง
มาดูแล สมมติว่าคนที่ไม่ว่าง คนนั้นก็ต้องอยู่ ตอนนั้นก็ปลูกกินกันเองแหละ เพราะว่า
เป็นดินถม ผักไม่เจริญงอกงาม แต่เราก็พยายามหาปุ๋ยมาช่วย เป็นชาวบ้านควักเงิน
กันเอง ส่วนสมาชิกที่ดูแลก็แล้วแต่ว่าใครจะเข้ามาช่วยหรือไม่ช่วย สามารถแจ้งได้ใน
เวลาประชุมแต่ละเดือน ถ้าเกิดใครชอบ บอกว่าฉันอยากทำสวน เราก็จะเอาลงชื่อว่า
ใครทำกิจกรรมอะไรบ้าง เข้ามาช่วยกันดูแลเป็นทีม แล้วก็เชื่อมต่อกับทีมคุณภาพชีวิต
ถือเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนมารวมกัน”

คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

“ในสวนจะมีพวกผักแล้วก็กบ ช่วงนี้มีขายไปบ้าง เป็นคนในชุมชนนี้แหละ
เขามาซื้อกันทีละกิโลกรัมเลย ครึ่งกิโลกรัมบ้าง 2 กิโลกรัมบ้าง แล้วแต่ แต่เราก็ขาย
เป็นเงินส่วนกลางของกลุ่ม กิโลกรัมละ 120 บาท เพื่อเอาไปช่วยปลูกผักสมุนไพรต่อ
ก่อนเลี้ยงกบก็เคยเลี้ยงไส้เดือนนะ 2 บ่อ เป็นพันธุ์แอฟริกา ตัวใหญ่ๆ ยาวๆ เป็นพ่อ
พันธุ์ กิโลกรัมละ 500 บาทเลย เราอยากเลี้ยง เพื่อเป็นปุ๋ย เพราะว่าพื้นที่ตรงนี้เป็นดิน
ถม ไม่มีสภาพ ไม่มีปุ๋ย ไม่มีอะไรเลย ปลูกอะไรตายหมด แต่มันไม่ยอมอยู่ หนีลงพื้นไป
หมดเลย แต่เราได้พยายามเอารถเข็นใบก้ามปูมาหมักทำปุ๋ยแทน ถ้าจะซื้อดินก็แพง
พวกสมาชิกจะนัดกันมาทำ ไปช่วยกันเข็น เอาใบก้ามปูมากองและโรยไปโอบหมักเอาไว้
แต่บางวันสมาชิกอยู่น้อย ต้องตอนเย็นอยู่กันเต็มเลย ไม่ต่ำกว่า 8 - 10 คน ที่เข้ามา
อยู่กันตรงนี้เยอะ ทั้งวันธรรมดาหรือเสาร์ - อาทิตย์ ก็อยู่กันเต็มเลย เป็นวงเสวนาเลย
แหละ ชอบมานั่งคุยกันตรงนี้”

คุณนพ, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567

บทสัมภาษณ์ในข้างต้น แสดงถึงความสำคัญของการสร้างสายสัมพันธ์ภายในชุมชนและการมี
ส่วนร่วมของสมาชิกในการพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน อย่างสวนผักคนเมืองตลิ่งชัน ซึ่งเป็น

สามารถส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารได้อย่างแท้จริง เพราะปรากฏการณ์ที่สมาชิกชุมชนเริ่มต้นปลูกพืชผักสวนครัวในบ้านเรือนของตนเอง เพื่อนำมาประกอบอาหารในชีวิตประจำวัน หรือนำมาแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านใกล้เคียง รวมถึงการร่วมวางแผนต่อยอดสวนผักให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน จึงสะท้อนให้เห็น กลยุทธ์การต่อรองในการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสัมพันธ์ที่ดีภายในชุมชน ไม่ให้สมาชิกห่างหาย และยังคงมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน

ดังนั้น สวนผักคนเมืองตั้งถิ่นฐานเป็นอีกหนึ่งเครื่องมือที่สำคัญต่อการสร้างกระบวนการต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน นอกจากจะต้องต่อรองกับคนนอกแล้ว ในบริบทนี้ในหรือสมาชิกภายในชุมชนด้วยกันเอง ก็จำเป็นต้องวางแผนและคิดค้นกลยุทธ์ในการรักษาสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในชุมชน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่อการจัดการ ทั้งในด้านของการติดต่อประสานงาน การชำระค่าใช้จ่ายประจำครัวเรือน หรือการขอความร่วมมือเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ ต้องอาศัยความสนิทชิดเชื้อและเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน ไม่ให้เกิดความห่างหายจากกัน แม้ว่าสมาชิกชุมชนจะประสบความสำเร็จในกระบวนการต่อรอง ได้รับบ้านมั่นคงและสัญญาเช่าที่ดินเป็นเวลา 30 ปีแล้วก็ตาม

5.3.3 ผลจากการต่อรอง: การจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคง และเตรียมความพร้อมผู้อยู่อาศัย

จากกระบวนการต่อสู่ต่อรองในช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน ที่มีการสร้างปฏิบัติการทางสังคมจากผู้นำชุมชน แกนนำ และลูกบ้านเป็นหลัก เพื่อการจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงให้แก่ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา หรือชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน โดยเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก เป็นส่วนช่วยในการให้คำปรึกษาและเสริมกำลังการต่อสู่ต่อรอง ผ่านการรวมกลุ่มกดดันและยื่นข้อเสนอโครงการจัดตั้งบ้านมั่นคงให้แก่การรถไฟแห่งประเทศไทย เมื่อผู้มีอำนาจสูงสุดของการรถไฟฯ ลงนามอนุมัติเอกสารดังกล่าว จึงสามารถผลักดันข้อเสนอไปสู่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เพื่อการจัดตั้งชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 29 เมษายน 2562 เป็นวันปฐมฤกษ์ของการเริ่มปรับปรุงพื้นที่สำหรับการก่อสร้างบ้านมั่นคงให้กับสมาชิกชุมชน จำนวน 4 แปลง

การดำเนินการปรับพื้นที่และก่อสร้างบ้านเรือนให้แก่สมาชิก จำเป็นต้องอาศัยค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ซึ่งเป็นเรื่องยากสำหรับคนจนเมืองที่มีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ดังนั้น การขอสินเชื่อบ้านมั่นคงกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับคนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน โดยต้องมีการประชุมหารือและเกิดความเห็นชอบร่วมกันระหว่างสมาชิก ในการตกลงเงื่อนไขสัญญาผ่อนสินเชื่อบ้านมั่นคง นำมาสู่การตกลงออมทรัพย์ขั้นต่ำร้อยละ 10 ของมูลค่าบ้าน เพื่อเป็นหลักประกันยืนยันความสามารถในการผ่อนชำระของสมาชิก หากสมาชิกคนใดไม่สามารถออม

ทรัพย์ได้ครบตามจำนวนขั้นต่ำ จะส่งผลกระทบต่อ การก่อสร้างบ้านมั่นคงในพื้นที่นั้นๆ รวมถึงสมาชิกที่ไม่ผ่อนชำระสินเชื่อตรงตามเวลา ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้ อยู่ในความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันในพื้นที่แปลงที่ 1 และ 2 สามารถก่อสร้างบ้านมั่นคงเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว และในพื้นที่แปลงที่ 4 กำลังอยู่ในกระบวนการขั้นตอนของการก่อสร้างบ้าน ส่วนในพื้นที่แปลงที่ 3 ยังคงอยู่ในกระบวนการต่อรองและเจรจาระหว่างหน่วยงานรัฐกับพี่น้องคนจนเมือง ในการจัดการเคลื่อนย้ายบ้านชั่วคราว เพื่อดำเนินการก่อสร้างบ้านมั่นคง เนื่องจาก สมาชิกชุมชนในพื้นที่แปลงดังกล่าว สามารถออมทรัพย์ตามจำนวนเงินขั้นต่ำครบทุกครัวเรือนเรียบร้อยแล้ว จึงต้องอาศัยการต่อผู้ต่อรองกับคนจนเมืองด้วยตนเองต่อไป

ส่วนสุดท้าย การจัดตั้งพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาและสวนผักคนเมืองตลิ่งชัน เป็นไปด้วยความประสบความสำเร็จ เนื่องจาก จุดมุ่งหมายของการพัฒนาพื้นที่ของชุมชนบริเวณนี้ เพื่อให้สมาชิกชุมชนได้มีพื้นที่ส่วนกลางในการแลกเปลี่ยนทางความคิดและทำกิจกรรมร่วมกัน จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ พบว่า สมาชิกชุมชนนิยมใช้พื้นที่ดังกล่าว ในการรับประทานอาหารร่วมกันเป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงเวลามือเย็นของวันธรรมดาหรือวันหยุด พื้นที่ส่วนกลางของชุมชนกลายเป็นสถานที่ประกอบอาหารและพูดคุยสังสรรค์ พร้อมใช้วัตถุดิบที่เก็บได้จากภายในสวนผักคนเมืองตลิ่งชัน มาพัฒนาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ทางสมุนไพรสำหรับของที่ระลึกในงานประชุมต่างๆ หรือนำวัตถุดิบมาประกอบอาหารให้แก่สมาชิกชุมชน

ภาพที่ 29 และ ภาพที่ 30 แผนผังแปลงพื้นที่ปลูกบ้านมั่นคงแปลงที่ 3 และบ้านพักชั่วคราวของพี่น้องคนจนเมือง

ถ่ายโดย : นางสาวปริยวรา มีมาก เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2566

ทั้งหมดในข้างต้น แสดงถึงพลวัตของกระบวนการต่อผู้ต่อรองของสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน โดยมีการพัฒนาเป้าหมายและวิธีการต่อรองให้นำไปสู่ผลสำเร็จ แม้ว่าในบริบทการต่อรองกับ

คนนอก จะใช้เครื่องมือและวิธีการต่อรองในลักษณะที่คล้ายคลึงกับช่วงเวลาที่ผ่านมา ทำให้สมาชิกชุมชนสามารถดำเนินการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองได้ด้วยตนเอง รวมถึงการสั่งสมประสบการณ์ การต่อรองร่วมกับพี่เลี้ยงมาเป็นเวลานาน พวกเขาจึงสามารถพิจารณาและวิเคราะห์สถานการณ์ การต่อรองอันตึงเครียดระหว่างโครงสร้างรัฐกับคนจนเมือง เพื่อตัดสินใจเลือกวิธีการตอบสนองต่อการกระทำของโครงสร้างได้อย่างเหมาะสม ส่วนบริบทการต่อรองกับคนใน (คนจนเมืองและสมาชิกชุมชนด้วยกันเอง) เป็นองค์ประกอบของการต่อรองที่มีความน่าสนใจ เมื่อการต่อสู้ต่อรองเริ่มประสบความสำเร็จ การแสวงหาสิ่งยึดเหนี่ยวทางสายสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชน จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการรักษาอำนาจของคนจนเมือง เพื่อเตรียมความพร้อมต่อความไม่แน่นอนในอนาคตและสร้างความเป็นหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกชุมชน นำมาสู่การจัดตั้งพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน เงื่อนไข และกฎระเบียบต่างๆ ซึ่งคอยเป็นข้อบังคับและแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกชุมชน สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา (ชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน) เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงต่อไป

5.4 บทสรุปการต่อรอง

ท่ามกลางการสัมภาษณ์เรื่องราวของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน หรือชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา จะสังเกตเห็นได้ถึงทัศนะและการเล่าเรื่องของสมาชิกชุมชนที่มีความแตกต่างกันไป อาจเป็นเพราะช่วงเวลาในการสัมภาษณ์ที่สมาชิกชุมชน ต้องประสบเรื่องราวสถานการณ์ปัญหาใหม่ๆ การตกอยู่ในสภาวะระหว่างกระบวนการต่อสู้ต่อรอง ไปจนถึงการก้าวผ่านจุดที่ยากลำบากเหล่านั้น หรือกำลังเผชิญกับสถานการณ์เหล่านี้ ทำให้เกิดการสั่งสมประสบการณ์มาอย่างยาวนาน จนปรากฏออกมาผ่านวิธีการแสดงออกและการเล่าเรื่องราวของชุมชนที่มีหลากหลายบรรยากาศที่น่าสนใจ

จากเรื่องราวของกระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันตลอดระยะเวลา กว่า 20 ปีที่ผ่านมา ในฐานะของคนจนเมืองในชุมชนบุกรุกพื้นที่ของการรถไฟในประเทศไทย ด้วยบริบทของวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพ ทำให้พวกเขาจำเป็นต้องอยู่อาศัยในพื้นที่แห่งนี้ แม้ว่าจะต้องประสบกับสถานการณ์ความท้าทายในความไม่มั่นคงทางที่อยู่อาศัยนานนับการ แต่อีกนัยหนึ่ง เงื่อนไขและบริบทสภาพแวดล้อมของพวกเขา ส่งผลต่อการเข้ามาให้ความช่วยเหลือจากองค์กรและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภายนอก รวมถึงการจัดตั้งเครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก นับว่าเป็นใช้ช่วงเวลาช่วงหนึ่งของชีวิตพวกเขา ในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองระหว่างคู่ความสัมพันธ์โครงสร้างและคนจนเมือง รวมถึงคนจนเมืองด้วยกันเอง อีกทั้งกระบวนการต่อรองเหล่านี้ ยังไม่มีจุดสิ้นสุด เนื่องจาก พวกเขาจำเป็นต้องสร้างการต่อสู้ต่อรองต่อไป เพื่อให้สมาชิกทุกคนในชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ได้รับการก่อสร้างบ้านมั่นคงให้สำเร็จด้วยดี หากนำเรื่องราวของชุมชนมาประกอบการจำแนกชุดข้อมูลและวิเคราะห์ในมุมมองของกระบวนการต่อรอง

ของชุมชนริมทางรถไฟรถไฟ จึงสามารถแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ จุดเริ่มต้นการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549) ก้าวแรกของการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557) และก้าวต่อไปข้างหน้า: แผนและกระบวนการต่อสู้อันยาวนาน (ช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน)

ลำดับเวลา

กระบวนการต่อรองที่ดินของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

ก่อนปี พ.ศ. 2540
รัฐบาลประกาศโล่ชุมชนบุกรุกในทุกพื้นที่ของประเทศไทยอย่างเข้มงวด

ปี พ.ศ. 2540
เกิดการเคลื่อนไหวของคนในพื้นที่ต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากรัฐ ทั้งทรัพยากรและที่อยู่อาศัย หนึ่งในนั้นคือ เครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้-ตะวันตก

ปี พ.ศ. 2540
เกิดปรากฏการณ์รวมกลุ่มของคนเมืองครั้งยิ่งใหญ่ จำนวน 50 เครือข่าย และภาคประชาชนจำนวนมาก เพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นธรรมในที่อยู่อาศัย และการมีคุณภาพชีวิตที่ดี นำมาสู่การจัดตั้งเครือข่ายสลัม 4 ภาคขึ้นมา

ปี พ.ศ. 2543
มีการอนุมัติมติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทย ในวันที่ 13 กันยายน 2543 ให้ชุมชนสามารถอยู่อาศัยในพื้นที่ริมทางรถไฟได้ และหากต้องถูกย้ายที่อยู่อาศัยออก ทางการรถไฟฯ จะจัดหาสถานที่รองรับในรัศมี 5 กิโลเมตร

ปี พ.ศ. 2553
การรถไฟแห่งประเทศไทยได้ดำเนินการแจ้งข่าวสารเรื่องการโยกที่ดิน เพื่อการก่อสร้างรถไฟสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน ให้ชาวบ้านได้รับทราบและเจรจาให้เคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่

ปี พ.ศ. 2557
การรถไฟแห่งประเทศไทยได้อนุมัติจัดหาที่ดินจำนวน 4 แปลง เพื่อรองรับสมาชิกชุมชนจำนวน 174 ครัวเรือน ณ สถานีรถไฟบางระมาด เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ปี พ.ศ. 2562
โครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่ชุมชนได้โครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่ชุมชนได้

ในบริบทชุมชน ปรากฏการณ์เข้ามาของเครือข่ายในข้างต้นและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ชักชวนคนจนเมืองเริ่มต่อสู้ต่อรอง แม้จะมีบางคนเข้าร่วม แต่ช่วงเวลานั้น ส่วนใหญ่ชาวบ้านอยู่ในสภาวะต่างคนต่างอาศัย

เครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นตัวแทนเรียกร้องให้ชุมชนริมทางรถไฟ จำนวน 61 ชุมชน ได้รับสิทธิในการอยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

เครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้-ตะวันตก ได้เชิญชวนสมาชิกชุมชนเข้าร่วมเครือข่าย เพื่อสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองด้วยกัน โดยมีพี่เลี้ยงคอยเป็นผู้ให้คำแนะนำในทุกขั้นตอนการทำงาน การร่างหนังสือ หรือการรวมกลุ่ม

มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการในการแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบภายในชุมชน รวมถึงการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน นอกจากนี้ สมาชิกชุมชนต้องเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ เป็นประจำ เช่น การเสวนาหรือเรียกร้อง การเดินขบวนวันที่อยู่อาศัยโลก เป็นต้น

ชุมชนต้องดำเนินการต่อรองต่อไป เพื่อการจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงให้กับสมาชิกทุกคน โดยจำเป็นต้องได้รับการอนุมัติลงนามจากการรถไฟแห่งประเทศไทยอีกครั้ง ให้สามารถก่อสร้างบ้านเรือนในพื้นที่ดังกล่าวได้

วันที่ 29 เมษายน 2562 เป็นวันปฐมฤกษ์ของโครงการบ้านมั่นคงในพื้นที่ชุมชนได้ นับว่าเป็นเวลากว่า 20 ปี ที่สมาชิกผ่านประสบการณ์ต่อสู้ต่อรองมามากมาย จนสามารถรับรู้ถึงขั้นตอนกระบวนการวางแผนกลยุทธ์ และดำเนินการได้ด้วยตนเอง เพราะการต่อรองไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้นต่อไป

ภาพที่ 31 แผนผังแสดงลำดับเวลากระบวนการต่อรองที่ดินของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

ถ่ายโดย : นางสาวปรียวรา มีมาก เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2567

ช่วงที่ 1 จุดเริ่มต้นการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549) เป็นสถานการณ์ที่คนจนเมืองให้ความสำคัญกับการเข้ามาประกอบอาชีพเป็นหลัก และลักษณะของสถานที่อยู่อาศัยเป็นเพียงพื้นที่สำหรับการพักผ่อนเท่านั้น พวกเขามีรูปแบบความสัมพันธ์แบบอิสระต่อกันในชุมชน โดยยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ไปจนถึงการทำความรู้จักสนิทชิดเชื้อกับเพื่อนบ้านในสังคม ส่งผลให้เกิดความยินยอมและจำนนต่อข้อจำกัดในชีวิตต่างๆ มากมาย แม้ว่าจะมีการเข้ามาให้ความช่วยเหลือขององค์กรภายนอก เป็นผู้เสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นกับพวกเขา แต่ความไม่เชื่อมั่นและยังไม่ตระหนักถึงสาเหตุของปัญหา ที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำและไม่เท่าเทียมกันทางสังคม อันเป็นผลมาจากนโยบายของโครงสร้างรัฐก็ตาม ซึ่งมุมมองความคิดและทัศนคติดังกล่าว ส่งผลกระทบสืบเนื่องมาสู่ช่วงเวลาต่อมาของชุมชน

ช่วงที่ 2 ก้าวแรกของการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557) จากแผนพัฒนาโครงสร้างของการรถไฟแห่งประเทศไทย ได้เข้ามาสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่สมาชิกชุมชนริมทางรถไฟอย่างยิ่ง จนทำให้เริ่มเกิดการเข้ามาของพี่เลี้ยง (องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก) สร้างความตระหนักถึงความขาดแคลนสิทธิและความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมที่พวกเขาได้รับตลอดมา นำมาสู่การรวบรวมจำนวนสมาชิกและแกนนำจากชุมชนได้จำนวนมาก พวกเขายินยอมต่อเงื่อนไขการชำระค่าเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยรายปี พร้อมให้ความร่วมมือเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนและเครือข่ายๆ เพื่อการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองอย่างเป็นทางการครั้งแรก ซึ่งผลการดำเนินงานในช่วงเวลานี้ ทำให้สมาชิกได้รับสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยแบบถูกต้องตามกฎหมายและมีการพัฒนาโครงสร้างของชุมชนอย่างเป็นทางการมากขึ้น โดยมีพี่เลี้ยงคอยให้การสนับสนุนดูแลทุกขั้นตอนของกระบวนการต่อรอง

ช่วงที่ 3 ก้าวต่อไปข้างหน้า: แผนและกระบวนการต่อสู้ (ช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน) จากผลการดำเนินการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองมา 10 กว่าปี ทำให้สมาชิกชุมชนได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์มาอย่างยาวนาน จนสามารถพิจารณา วิเคราะห์ และสามารถตัดสินใจเลือกวิธีการตอบสนองต่อระดับของปฏิบัติการและรูปแบบของการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นคู่ความสัมพันธ์กับโครงสร้างรัฐหรือปัจเจกบุคคล พวกเขาสามารถออกแบบกลยุทธ์การต่อรองและสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสมต่อสถานการณ์ในสังคมได้เป็นอย่างดี เพื่อการดำเนินงานไปสู่เป้าหมายร่วมกันในชุมชน ให้สมาชิกทุกคนจะต้องมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้นต่อไป ดังนั้น กระบวนการต่อสู้ต่อรองจะไม่มีวันสิ้นสุด เพราะคนจนเมืองเพียงคนเดียว ไม่สามารถมีอำนาจต่อรองหรือสร้างการ

เปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างรัฐได้ ต้องอาศัยการรวมกลุ่มของคนจนเมือง ในการรักษาสายสัมพันธ์ทางอำนาจและความเข้มแข็งของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชันต่อไป

บทที่ 6

พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

เนื้อหาในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์และสรุปเรื่องราวพลวัตของชุมชนริมทางรถไฟย่านตลิ่งชัน และกระบวนการต่อรองที่มีมากกว่า 20 ปี ในแนวคิดการกลายเป็นเมือง (Urbanization) แนวคิดการต่อรอง Structuration Theory ของแอนโธนี กิดเดนส์ และแนวคิดการต่อรองในชีวิตประจำวัน ของ Michel De Certeau รวมถึงการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำให้เห็นถึงการเข้ามาของคนจนเมือง การเกิดขึ้นของชุมชนบุกรุก การเลือกใช้กลยุทธ์ในกระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชน จนทำให้พวกเขาได้รับสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย เป็นระยะเวลา 30 ปี และกำลังดำเนินการก่อสร้างบ้านมั่นคงให้กับสมาชิกชุมชนให้ครบพื้นที่ 4 แปลง จากเรื่องราวดังกล่าว สามารถนำมาวิเคราะห์เป็นประเด็นได้ ดังนี้

6.1 พลวัตชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน: การกลายเป็นเมือง คนจนเมือง และชุมชนบุกรุก

จุดเริ่มต้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ไม่ได้เกิดขึ้นเองอย่างเรียบง่ายหรือเป็นไปตามการลื่นไหลทางสังคมหรือกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ หากแต่มีปัจจัยที่ทำให้เกิดการเข้ามาของผู้คน และการเกิดขึ้นของชุมชนอย่างเป็นพลวัต ดังนั้น สามารถนำมาพิจารณาและวิเคราะห์ ประกอบในแนวคิดการกลายเป็นเมือง (Urbanization) การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และข้อค้นพบจากข้อมูลสนาม จะนำมาสู่ประเด็นของพลวัตชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันดังต่อไปนี้

การกลายเป็นเมือง เป็นปรากฏการณ์สำคัญในการเติบโตของเมืองและส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของผู้คน แนวคิดความทันสมัยได้ผลักดันให้ผู้คนจากชนบทเดินทางไปยังเมือง เพื่อแสวงหาอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้น ในทางกลับกัน การพัฒนาดังกล่าวกลายเป็นสิ่งที่สร้างชนชั้นทางสังคม ด้วยการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างไม่มีประสิทธิภาพ และความไม่เท่าเทียมกันของสวัสดิการทางสังคม (Paul Sanyaolu Comfort Okosun Sanyaolu, 2018) ซึ่งปรากฏการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษหรือประเทศทางตะวันตกเท่านั้น ในบริบทสังคมประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ดังกล่าวเช่นเดียวกัน เพราะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของพื้นที่ให้กลายเป็นเมืองตามตะวันตก โดยจะเกิดขึ้นในเมืองหลักของประเทศก่อน หลังจากนั้นจะขยายไปสู่เมืองรองต่อไป (กฤษดา ปัจจำเนย์ และ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2561)

สอดคล้องกับปารีชาติ สุขุม ได้ให้ความหมายของเมืองในมุมมองของพัฒนาการของผู้คนในการตั้งถิ่นฐาน จากการกระจายตัวตามพื้นที่ทางไกล ก็ปรับเปลี่ยนมาอยู่รวมกันในพื้นที่จำกัด เพราะการเปลี่ยนแปลงของอาชีพตามกลไกของสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม (ปารีชาติ สุขุม, 2526: 17-19 อ้างในพระมหาสมศักดิ์ ธีรวโส, 2561: 29) ในปี พ.ศ. 2500 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ได้เปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศไทยให้เป็นอุตสาหกรรม ทำให้เมืองหลวงขยายตัวอย่างรวดเร็ว กลายเป็นเมืองศูนย์กลางอุตสาหกรรมที่มีผู้คนจากชนบทเดินทางเข้ามาแสวงหาอาชีพมากขึ้น และปรากฏเป็นจำนวนประชากรที่มีความหนาแน่นเฉลี่ย 15 คนต่อไร่ หรือประมาณ 4.3 ล้านคนในกรุงเทพมหานคร (ชมพูนุช พบสุข, 2549)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ตอกย้ำความรุนแรงผลกระทบของการเติบโตและการขยายตัวของเมืองที่ไม่เพียงพอต่อจำนวนประชากร ในด้านของการเพิ่มจำนวนประชากรเดิมและการเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่อาศัยของประชากรกลุ่มใหม่ โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนได้อย่างทั่วถึง รวมถึงความเหลื่อมล้ำในการจัดการที่อยู่อาศัยและระบบบริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน ทำให้เกิดกลุ่มคนจนเมืองและชุมชนแออัดขึ้นมา (อรทัย ก๊กผล, 2559) ดึงกรณีของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ก็ได้รับผลกระทบจากแผนการพัฒนาดังกล่าว ในการเชื่อมโยงเมืองและชนบท ทำให้คนชนบทเกิดความเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติ เกิดความคาดหวังในชีวิตและการทำงาน เพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเกิดการเดินทางเข้ามาของวัยรุ่นหนุ่มสาวจากชนบทสู่เมือง โดยก้าวเข้าสู่อาชีพแรงงานอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น “เพราะรัฐพัฒนาไม่ทั่วถึง ทำให้เราตัดสินใจว่า เราอยู่ต่างจังหวัดต่อไปไม่ได้แล้ว ต้องเข้ามาทำงานหาเงินในกรุงเทพมหานคร” (คุณทับทิม, 2563)

นอกจากนี้ ปรากฏการณ์ของเกษตรกรจากพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีฤดูกาลการทำงานของคนไทยที่จะมีช่วงเวลาหยุดพักเป็นเวลา 2 – 3 เดือน ทำให้พวกเขาเลือกเดินทางเข้ามาหารายได้เสริมในเมืองหลวง ก่อนจะเดินทางกลับไปทำเกษตรอีกครั้งในช่วงฤดูฝน เป็นการแสวงหาโอกาสทางรายได้และสร้างความมั่นคงในชีวิตมากยิ่งขึ้น แต่ต้นทุนทางชีวิตของพวกเขา ไม่อาจเข้าถึงการมีที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตที่ดีได้ รวมถึงนโยบายรองรับการเข้ามาของประชากรกลุ่มใหม่และการจัดการที่อยู่อาศัยไม่เพียงพอ กลายเป็นข้อจำกัดในการใช้ชีวิตของคนจนเมืองอีกด้วย ดังนั้น บางคนจึงเลือกอยู่อาศัยในห้องพักขนาดเล็กหรือตั้งถิ่นฐานชั่วคราวในพื้นที่สาธารณะ

เช่นเดียวกับงานศึกษาของสมสุข บุญยะบัญชา กล่าวว่า การเติบโตของเมืองกรุงเทพมหานคร ในแง่อุตสาหกรรม การค้า การบริการ และการศึกษา ส่งผลให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างสัมพันธ์กับความต้องการใช้ที่ดินและที่อยู่อาศัย แต่รูปแบบเข้าถึงได้ง่ายในทุกชนชั้นทาง

สังคมและใกล้กับแหล่งประกอบอาชีพ ซึ่งพบได้ยากในสังคมเมือง (สมสุข บุญยะบัญชา และคณะ, 2564: 1) จึงปรากฏกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า คนจนเมือง โดยการให้นิยามความหมายของคนจนเมืองอย่างหลากหลายและมีพัฒนาการการศึกษามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ทั้งการพิจารณาจากมิติทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การเป็นบุคคลที่มีภาวะไร้สมบัติ ขาดแคลนปัจจัยสี่ และมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการเข้าถึงอาหารตามโภชนาการ หรือการมองว่าเป็นคนจนทางการเงิน ทรัพยากร การศึกษา และอำนาจทางการเมือง เพราะคนจนเมืองเป็นกลุ่มคนที่เดินทางมาจากภาคเกษตรกรรมในพื้นที่ชนบท และได้รับแรงผลักดันทางนโยบายสนับสนุนของภาครัฐ ให้เกิดความต้องการแสวงหารายได้ที่มากกว่าเดิม (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2564)

หากพิจารณามิติของคนจนเมืองในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน พบว่า มีลักษณะของคนจนเมืองที่คล้ายคลึงกับการให้นิยามความหมายดังกล่าว ในมุมมองของการได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐ ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายเข้ามาประกอบอาชีพในเมืองกรุงเทพมหานครมากยิ่งขึ้น ทั้งการได้รับค่าชดเชยจากญาติพี่น้อง คนรู้จัก หรือเลือกเข้ามาแสวงหาโอกาสใหม่ๆ ในชีวิตด้วยตนเอง แต่ก็ปรากฏข้อจำกัดในชีวิตที่เหมือนกัน ซึ่งก็คือ ไม่อาจเข้าถึงที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ส่งผลให้พวกเขาตัดสินใจเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ว่างเปล่า หรือในบางครัวเรือนได้เลือกอยู่อาศัยในห้องเช่าตามเศรษฐกิจที่สามารถรองรับค่าใช้จ่ายได้ แต่ก็ไม่อาจตอบสนองต่อลักษณะวิถีชีวิตของพวกเขา ก่อนจะขยับขยายมาอยู่อาศัยในพื้นที่ว่างเปล่าเช่นเดียวกัน ดังบทสัมภาษณ์ของคุณบอย แกนนำของชุมชนกล่าวว่า “ตอนเราเข้ามาอยู่ตอนแรกห้องเช่าเล็กนิดเดียว คับแคบมาก แล้วมีลูกอีก 2 คน เลยต้องขยับขยาย แต่จะซื้อบ้านก็ไม่มีเงิน เราเลยจำเป็นต้องมาอยู่อย่างนี้” (คุณบอย, สัมภาษณ์วันที่ 4 มีนาคม 2566)

ในช่วงเวลาวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 สร้างความรุนแรงทางเศรษฐกิจของผู้คนจำนวนมาก ทั้งอัตราการจ้างงาน เงินเดือน และมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรลดลง ส่งผลต่อการประกอบอาชีพและจำนวนรายได้ต่อครัวเรือนของประชาชน ซึ่งผูกผันกับการเพิ่มขึ้นของค่าใช้จ่ายและภาระหนี้สินเดิมของครอบครัว รวมถึงระบบเศรษฐกิจตกต่ำ มูลค่าการอุปโภคและบริโภคในระบบทุนนิยมสมัยใหม่ (เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ, 2553) ทำให้เกิดความยากลำบากในชีวิตของคนจนเมืองและตอกย้ำการเดินทางเข้ามาแสวงหารายได้ในเมืองกรุงเทพมหานครเพิ่มมากขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกัน บริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ปรากฏการเคลื่อนย้ายคนชนบทเข้าสู่เมืองและมีการตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มเป็นชุมชนเพิ่มสูงขึ้นอย่างชัดเจน และมีการขยับขยายการตั้งถิ่นฐานของบ้านชั่วคราวจนกลายเป็นชุมชนบุกรุกขนาดใหญ่ที่มีนับร้อยครัวเรือน

ดังนั้น การให้ความหมายของคนจนเมืองจะสัมพันธ์กับลักษณะการอยู่อาศัยของพวกเขา เพราะเงื่อนไขและข้อจำกัดในชีวิตของคนจนเมือง ส่งผลต่อลักษณะการอยู่อาศัยที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย จึงไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการขั้นพื้นฐาน ทั้งน้ำประปา ไฟฟ้า และการจัดการขยะ เป็นผลให้ภาพลักษณ์ชุมชนคนจนเมืองเป็นไปในทิศทางลบ หากเปรียบเทียบการทบทวนวรรณกรรมกับกรณีชุมชนบุกรุกในพื้นที่อื่นๆ จะปรากฏการเข้ามาของคนจนเมืองและก่อตั้งชุมชนในรูปแบบคล้ายคลึงกัน เนื่องจาก การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ สังคม และคมนาคม ส่งผลให้เกิดแรงจูงใจในการเข้ามาประกอบอาชีพในแหล่งเศรษฐกิจใหม่ๆ เช่น พื้นที่ใจกลางเมือง แหล่งอุตสาหกรรม สถานีรถไฟ หรือท่าเรือ ซึ่งพวกเขาล้วนได้รับความเหลื่อมล้ำของโครงสร้างทางสังคมและสิทธิสวัสดิการของภาครัฐเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการไม่ได้รับทะเบียนบ้าน การติดต่อซื้อขายไฟฟ้าและประปาจากบ้านเรือนเอกชน รวมถึงความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ทั้งหมดนี้ เป็นภาพสะท้อนการให้นิยามความหมายและลักษณะชุมชนบุกรุกของคนจนเมืองอย่างคล้ายคลึงกัน หากแต่ยังปรากฏมุมมองความคิดและการให้ความหมายต่อคำว่า “คนจนเมือง” และ “ชุมชนบุกรุกในเมือง” ที่แตกต่างกันออกไปในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน

นิยามความหมายและมายาคติของคำว่า คนจนเมืองและชุมชนบุกรุก อาจเป็นไปในทิศทางลบในทัศนะของคนทั่วไปและควรได้รับการกีดกันออกจากสังคม เฉกเช่นเดียวกับรัฐที่เคยมองว่า เป็นส่วนของสังคมที่ควรรี้อออกไป เนื่องจากรูปแบบชุมชนสังคมแออัดอาจเป็นแหล่งยาเสพติด การพนัน และอาชญากรรม ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อประชาชนอื่น และยังสร้างภาพลักษณ์ที่ไม่ดีแก่สังคมอีกด้วย มุมมองความคิดเห็นดังกล่าว กลายเป็นการสร้างชุดความคิดที่ผสมผสานภาพลักษณ์ของคนจนเมือง ร่วมกับการให้ความหมายของคนจนเมืองและที่อยู่อาศัยของพวกเขาในรูปแบบบ้านชั่วคราวบนชุมชนบุกรุกเพียงด้านเดียว โดยการทำความเข้าใจในมุมมองของคนจนเมือง ทั้งการเผชิญกับเงื่อนไขข้อจำกัดในชีวิต และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเข้ามาอยู่อาศัยในลักษณะชุมชนบุกรุก ก่อให้เกิดการผลักดันคนจนเมืองออกจากสังคม ทำให้พวกเขาไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาให้สามารถเข้าถึงการมีคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยที่ดีในเมืองเลย แม้ว่าสาเหตุการเกิดขึ้นของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก จะเป็นผลกระทบมาจากกระบวนการกลายเป็นเมืองของนโยบายรัฐก็ตาม

ปัจจัยในข้างต้น นำมาสู่การจัดการชุมชนบุกรุกของภาครัฐในหลากหลายรูปแบบตามแต่ละช่วงเวลา โดยการไล่รื้อชุมชนบุกรุกออกจากพื้นที่กรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ด้วยความจำเป็นต้องใช้พื้นที่ในการพัฒนาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม หรือเจ้าของกรรมสิทธิ์ต้องการใช้ประโยชน์จากที่ดิน จึงสามารถใช้มาตรการทางกฎหมายในการจัดการกับปัญหาดังกล่าว แต่รัฐยังคงให้ความช่วยเหลือคนจนเมืองในการออกจากที่อยู่อาศัยเดิม เช่น การสร้างอาคารเช่าชั่วคราวราคาถูก การจัดหาบ้านพร้อมที่ดินให้เช่าระยะยาว และการช่วยเหลือทางการเงินสำหรับผู้ต้องการมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง (ชมพูนุช พ

สุข, 2549: 33) ที่ผ่านมาเป็นการแก้ไขปัญหของหน่วยงานรัฐในมุมมองที่ว่า คนจนเมืองต้องถูกกำจัดให้หมดไป และควรเคลื่อนย้ายคนกลุ่มนี้ไปอยู่อาศัยอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ปรากฏดังกรณีแฟลตห้วยขวาง แฟลตบ่อนไก่ แฟลตท่าทราย หรือแฟลตคลองเตย

แนวทางการจัดที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองในรูปแบบจัดสถานที่อยู่อาศัยตามทัศนคติของหน่วยงานรัฐ เป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ โดยไม่ได้ทำความเข้าใจถึงลักษณะวิถีชีวิตและความต้องการของคนจนเมืองอย่างแท้จริง คนจนเมืองไม่สามารถรองรับค่าใช้จ่ายรายเดือนได้ เพราะพวกเขายังไม่มีความมั่นคงทางอาชีพ จึงนำมาสู่การรวมกลุ่มทางอำนาจของคนจนเมืองทั่วประเทศในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในคุณภาพชีวิตและลดทอนความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม ดังประโยคที่ว่า “คนจนไม่มีสิทธิ์มีบ้านสวยๆ เเธอ คนจนจะไม่มีการพัฒนาตัวเองเลยเธอ จะจนก็จนอยู่อย่างนั้นเธอ” (คุณเบนซ์, สัมภาษณ์เมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2567)

เป็นเสียงสะท้อนของคนจนเมืองผู้เกิดความรู้สึกคับข้องใจในความไม่เท่าเทียมกันในชีวิตที่ตนเองได้รับ ก่อนนำมาสู่ปรากฏการณ์การรวมกลุ่มของคนจนเมืองในชุมชนต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบของนโยบายรัฐในการแย่งชิงทรัพยากร การไร้ที่อยู่อาศัย และการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินเป็นการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับนโยบาย (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557) โดยเป็นการต่อสู้ผ่านการใช้ความหมายของคำว่า คนจนเมืองและชุมชนบุกรุก มาเป็นเครื่องมือการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐ และได้ส่งเสียงความเดือดร้อนและความต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในเมือง รวมถึงการขาดแคลนสิทธิและสวัสดิการทางสังคมต่างกับประชาชนทั่วไป ทั้งที่พวกเขาก็เป็นหนึ่งในประชากรของสังคมเช่นเดียวกัน

ในงานศึกษานี้ คำว่า คนจนเมืองและชุมชนบุกรุก ไม่ได้เป็นการตีตราทางสังคม ตอกย้ำความไม่เท่าเทียมกัน หรือเน้นย้ำการให้ความหมายในทิศทางลบเท่านั้น แต่ข้อค้นพบจากการศึกษากลับสะท้อนให้เห็นว่า คนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันได้สร้างความหมายใหม่ให้กับสถานะทางสังคมของตนเอง ในฐานะเครื่องมือการต่อสู้ต่อรอง โดยมีนัยยะถึงการถูกแบ่งแยกทางสังคมระหว่างคนเมืองกับคนคนจนเมือง เป็นผู้ไร้สิทธิและสวัสดิการทางสังคม แม้ว่าพวกเขาจะยอมรับในเงื่อนไขและข้อจำกัดที่ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการเหล่านั้นได้ เช่น การให้ความร่วมมือเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่อยู่อาศัยเดิม เพื่อให้หน้าพื้นที่ไปใช้ประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ แต่ขณะเดียวกันก็เกิดความตระหนักถึงคุณภาพชีวิตที่ควรได้รับ ในความต้องการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและจัดการให้ถูกต้องตามกฎหมาย พร้อมเรียกร้องมาตรการเยียวยาและการแก้ไขปัญหาการไร้ที่อยู่ชุมชนบุกรุกอย่างยั่งยืน ในรูปแบบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพวกเขาเอง จึงเป็นการต่อสู้ต่อรองกับสังคมมากมาย ทั้งการให้ความหมาย สถานะทางสังคม และภาพลักษณ์ของคนจนเมือง

ดังนั้น มายาคติของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกตามการให้ความหมายของหน่วยงานรัฐในอดีต กลับกลายเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองของคนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ว่าคนจนเมืองไม่ได้เป็นไปตามนิยามความหมายดังในอดีต แต่พวกเขาก็มีวิถีชีวิตและความจำเป็นต้องอยู่อาศัยในเมือง ในการทำงานหาเลี้ยงชีพ ดูแลครอบครัว และมีความต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น เสียงสะท้อนเหล่านี้ นำมาสู่แรงผลักดันที่ทำให้เกิดการลุกขึ้นมาต่อสู้ต่อรองในรูปแบบขบวนการภาคประชาชนครั้งยิ่งใหญ่ในปี พ.ศ. 2540 และสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่คนจนเมืองในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศไทย สอดคล้องกับงานศึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับการเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับคนจนเมือง กล่าวว่า คนจนเมืองเคยถูกมองเป็นแหล่งรวมกลุ่มคนที่มีปัญหาทางอาชญากรรมและยาเสพติด จึงควรกำจัดออกไปจากเมือง แต่การลุกขึ้นมาแสดงเสียงสะท้อนของตนเองและออกมาเคลื่อนไหวทางสังคม ทำให้เกิดทัศนคติใหม่ต่อคนจนเมืองว่า เป็นมนุษย์ที่ไม่ยอมแพ้ พวกเขาพยายามปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต สร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ จนทำให้มีพื้นที่ทางสังคมในการเสนอข้อเรียกร้องแก้ปัญหาต่างๆ ในเวทีประชาคม (นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557)

ทั้งหมดนี้ เป็นอิทธิพลของการกลายเป็นเมืองที่มีการกำหนดนโยบาย การพัฒนาเมือง และการเกิดขึ้นของระบบอุตสาหกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเป็นหลัก เป็นเหตุให้เกิดการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความเจริญเติบโตของเมืองแบบกระจุกตัว และสร้างกระแสการเดินทางแสวงหาในชีวิตใหม่ๆ แก่วัยรุ่นหนุ่มสาวจากชนบท เพื่อเดินทางเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพ ให้สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าเดิม แต่รัฐบาลกลับไม่สามารถสนับสนุนนโยบายรองรับการเข้ามาของประชากรกลุ่มนี้ได้ทันทั่วถึง ทำให้เกิดการเลือกที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพตามข้อจำกัดในชีวิตของพวกเขา รวมถึงการจัดการกับปัญหาคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมืองในมุมมองทัศนคติของการปกครองแบบศูนย์กลาง ซึ่งในหลายกรณีศึกษาของชุมชนล้วนประสบปัญหาดังกล่าวเช่นเดียวกัน จึงนำมาสู่การขับเคลื่อนของขบวนการภาคประชาชนและวางแผนกลยุทธ์การใช้เครื่องมือในการต่อสู้ต่อรอง เพื่อก่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนจนเมืองอย่างมั่นคง โดยเครือข่ายสลัม 4 ภาค และชุมชนที่ประสบความสำเร็จเรียบร้อยแล้ว จะเป็นกำลังในการช่วยเหลือและสร้างแรงผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับพี่น้องคนจนเมืองในชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

6.2 กระบวนการต่อรองที่ดิน

การพัฒนาเมืองที่สร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมในสิทธิการครอบครองที่ดินและการมีที่อยู่อาศัยในเมือง จนนำมาสู่กลุ่มคนจนเมืองและชุมชนบุกรุกในเมือง ก่อให้เกิดทัศนคติในทางลบต่อการดำรงชีวิตของพวกเขาในเมือง และย้ายที่อยู่อาศัยของพวกเขาไปยังอาคารสงเคราะห์ต่างๆ เป็นผลให้เกิดกระบวนการต่อรองของคนจนเมือง ในฐานะของผู้กระทำการที่ต่อรองกับโครงสร้างอย่างหน่วยงานรัฐ การรถไฟแห่งประเทศไทย และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

เพื่อสร้างกระบวนการต่อรองของคนจนเมืองในชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ได้แก่ จุดเริ่มต้นการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2549) ก้าวแรกของการต่อรอง (ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557) และเส้นทางจากอดีตและการเดินทางสู่อาคต: แผนและกระบวนการต่อสู้ (ช่วงปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน) ดังนี้

6.2.1 จุดเริ่มต้นการต่อรอง

แนวทางการจัดที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองในมุมมองของภาครัฐ ด้วยการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนจนเมืองออกจากสังคมและจัดระเบียบให้ไปอยู่ในพื้นที่อาคารสงเคราะห์ต่างๆ รวมถึงการจัดการกับปัญหาคนจนเมืองไร้ที่อยู่อาศัย การอยู่อาศัยในชุมชนแออัด หรือบุกรุกในพื้นที่สาธารณะ สร้างผลกระทบต่อคนจนเมืองและชุมชนแออัดทั่วประเทศไทย แต่ในบริบทของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ช่วงปี พ.ศ. 2540 ยังไม่ได้รับความเดือดร้อนจากการขับเคลือนนโยบายดังกล่าวมากนัก และให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพ เพื่อหารายได้เลี้ยงดูครอบครัวเป็นหลัก มากกว่าการพัฒนาสถานที่อยู่อาศัย

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนจนเมือง ในด้านคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัย ส่งผลให้เกิดการเข้ามาของโครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทย นับว่าเป็นการต่อรองครั้งแรกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ในช่วงปี พ.ศ. 2540 เป็นโครงการดำเนินงานร่วมกันระหว่างการรถไฟแห่งประเทศไทย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือพอช. และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) โดยเข้ามาเป็นตัวแทนผู้ประสานงานและคนกลางในการต่อรองระหว่างคนจนเมืองกับโครงสร้างรัฐ ซึ่งก็คือ การรถไฟแห่งประเทศไทย กรุงเทพมหานคร และสำนักงานเขตตลิ่งชัน ด้วยการรวบรวมข้อมูลสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการ ก่อนเป็นตัวแทนยื่นเอกสารในนามของโครงการ เพื่อให้คนจนเมืองมีทะเบียนบ้านเป็นของตนเอง ให้เข้าถึงสวัสดิการรัฐขั้นพื้นฐานอย่างไฟฟ้าและน้ำประปาได้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานั้น ชุมชนยังคงดำเนินชีวิตแบบอิสระต่อกันต่างคนต่างอยู่อาศัย เน้นประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวเป็นหลัก และยังไม่รู้จักหรือไม่เข้าใจบทบาทขององค์กรภายนอกเหล่านี้ จึงยังไม่ให้ความเชื่อมั่นและไว้วางใจ นอกจากนี้ ชุมชนยังไม่มีแกนนำอย่างเป็นทางการในการประสานงาน ทำให้การสื่อสารและการรวมกลุ่มเข้าร่วมโครงการไม่เป็นระบบ อีกทั้ง ยังไม่มีบุคคลในชุมชนที่สามารถยืนยันความน่าเชื่อถือของโครงการ ปัจจัยเหล่านี้ทำให้สมาชิกชุมชนไม่เชื่อใจในโครงการกับองค์กรเหล่านี้ว่าจะสามารถทำได้จริง หรือสมาชิกบางคนมีประสบการณ์การถูกฉ้อโกงจากผู้ไม่หวังดี จึงตัดสินใจไม่เข้าร่วมโครงการดังกล่าว ส่งผลให้ไม่ปรากฏสมาชิกชุมชนได้รับทะเบียนบ้านจากการต่อรองในครั้งนั้นเลย

แสดงให้เห็นถึงลักษณะการต่อรองที่จำเป็นต้องอาศัยกลุ่มคนจำนวนมาก แม้ว่าจะเป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างองค์กรกับหน่วยงานรัฐ ในฐานะตัวแทนความร่วมมือสร้างความช่วยเหลือที่

น้องคนจนเมือง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยให้ดียิ่งขึ้น นโยบายหนึ่งความร่วมมือนี้แสดงถึงความยินยอมและเห็นชอบให้คนจนเมืองได้รับสิทธิในทะเบียนบ้านอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ดำเนินการยื่นเอกสารผ่านโครงการดังกล่าว ต้องรวมกลุ่มคนจนเมืองเดินทางไปยังสำนักงานเขตตลิ่งชันพร้อมกัน สอดคล้องกับการให้นิยามความหมายของการต่อรอง ที่หมายถึงกระบวนการเจรจา แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน เพื่อแก้ไขความขัดแย้ง สร้างข้อตกลงระหว่างหลายฝ่ายให้เกิดความพึงพอใจกัน โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นผู้ประสานงานกลางระหว่างหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินการต่อรองในเงื่อนไขและข้อตกลงที่ยอมรับร่วมกัน

แม้ว่าสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน จะไม่ได้เข้าร่วมโครงการดำเนินงานดังกล่าว และยังคงอยู่อาศัยแบบชั่วคราวในพื้นที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย แต่การต่อรองของคนจนเมืองในครั้งนั้น ก่อให้เกิดความตระหนักรู้และความเข้าใจในสิทธิของพลเมืองที่พึงได้รับ ไม่ว่าจะเป็นคนจนเมืองหรือคนเปราะบางขนาดเล็กของสังคม พวกเขาที่มีอำนาจสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของพวกเขาเช่นกัน แต่คนจนเพียงไม่กี่คน ไม่อาจส่งเสียงของความเดือดร้อนไปสู่โครงสร้างส่วนบนได้ จึงเกิดแรงจูงใจต่อการรวมกลุ่มของคนจนเมือง เป็นขบวนการภาคประชาชนครั้งยิ่งใหญ่ในประเทศไทย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์การรวมกลุ่มของคนจนเมืองจากพื้นที่ชุมชนต่างๆ มีนโยบายถึงรูปแบบการต่อรอง ไม่ได้ปรากฏเพียงการเจรจาทางคำพูดเท่านั้น แต่มีหลากหลายขั้นตอนและวิธีการ เพื่อให้เกิดการเจรจาต่อรองที่ส่งผลกับคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น

การเคลื่อนไหวของคนจนเมืองที่เด่นชัดที่สุดในช่วงเวลานี้ คือ ขบวนการภาคประชาชน เป็นการขับเคลื่อนของคนจนเมืองออกมาส่งเสียงสะท้อนความเดือดร้อนจากผลกระทบของนโยบายรัฐ และความไม่เป็นธรรมในสิทธิสวัสดิการต่างๆ ทางสังคม ผ่านการจัดตั้งเครือข่ายสลัมสี่ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก เพื่อสร้างอำนาจการต่อรอง กระแสทางสังคม และแรงกดดันต่อรัฐบาลมากที่สุด เป้าหมายการต่อรองในครั้งนี้ เป็นการรวมกลุ่มต่อรองเชิงนโยบาย มุ่งเคลื่อนไหวตามผลประโยชน์ของกลุ่มและผลักดันไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ในการกระจายทรัพยากรทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม ที่อยู่อาศัย และสวัสดิการจากรัฐ ทำให้เกิดการยอมรับตัวตนของคนจนเมืองเปลี่ยนแปลงการให้นิยามความหมาย และหยุดสร้างวาทกรรมต่อประเด็นปัญหาต่างๆ (นนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2557) จึงไม่สามารถสร้างการต่อสู้ต่อรองด้วยคนจนเมืองเพียงไม่กี่คนได้ หากแต่ต้องรวมกลุ่มกันนับร้อยนับพันคน ดังประโยคที่ว่า “รัฐบาลไม่เกรงใจคนจน เขาเกรงใจคนรวย เราต่อรองด้วยการรวมกลุ่มกันไว้” (คุณพิบัติ, 2563) ทำให้สมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันบางคนเริ่มตัดสินใจเข้าร่วมเครือข่าย และให้การสนับสนุนรวมกลุ่มการต่อสู้ต่อรองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากการรวมกลุ่มคนจนเมืองผู้ได้รับผลกระทบของความเดือดร้อนและมีเป้าหมายที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงร่วมกันแล้ว พวกเขาต้องสร้างอัตลักษณ์ของการรวมกลุ่มคนเอาไว้ เพื่อแสดงจุดยืนร่วมกันและบ่งบอกตัวตนของกลุ่มคนนี้ว่า ‘พวกเขาเป็นใคร มาจากไหน และต้องการอะไร’ นำมาสู่การเลือกใช้คำว่า คนจนเมืองและชุมชนบุกรุก เป็นกลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลจากการกลายเป็นเมืองของหน่วยงานรัฐ และไม่ได้รับมาตรการช่วยเหลือหรือเยียวยาเลย ส่งผลให้การนิยามอัตลักษณ์ของกลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาต่อสู้ต่อรองกับระบบโครงสร้างที่ไม่เท่าเทียมกัน กลายเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญที่เครือข่ายฯ และเลือกใช้มาแสดงตัวตนของการต่อสู้ต่อรอง ด้วยการรวมกลุ่มประท้วงเรียกร้องในพื้นที่สำคัญต่างๆ เช่น ทำเนียบรัฐบาล หรือสถานที่สำคัญทางราชการ โดยมีตัวแทนเป็นผู้รวบรวมข้อเสนอจากพี่น้องคนจนเมืองและปราศรัยส่งเสียงสะท้อนความเดือดร้อนไปสู่สังคม เพื่อผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางนโยบายและช่วยเหลือคุณภาพชีวิตของคนจนเมืองให้ดียิ่งขึ้น จนเป็นผลให้ชุมชนบุกรุกบางพื้นที่ เริ่มประสบความสำเร็จในการได้รับสัญญาเช่าที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และเตรียมวางแผนดำเนินการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอื่นๆ อีกต่อไป นอกเหนือจากนี้ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จก็พัฒนาบทบาท เป็นผู้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือพี่น้องคนจนเมืองในพื้นที่อื่น เป็นขบวนการทางสังคมที่เปิดพื้นที่ใหม่ เน้นปฏิบัติการจริงของภาคประชาชน การร่วมมือเป็นเครือข่ายรับฟังความคิดเห็นจากนักวิชาการและองค์กรต่างๆ มาปรับใช้เป็นกระบวนการต่อสู้ต่อรองต่อไป

หากเปรียบเทียบการทบทวนวรรณกรรมในพื้นที่ชุมชนอื่นๆ กับชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน พบว่า ส่วนใหญ่การต่อรองจะเกิดขึ้นกับกลุ่มคนเปราะบางในสังคม ทั้งผู้สูงอายุ ผู้พิการ กลุ่ม LGBTQ หรือผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของนโยบายรัฐ เพราะความสามารถเข้าถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคม โดยการสร้างกระบวนการต่อรองที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ในเชิงการต่อสู้ทางนิยามความหมาย เช่น ผู้สูงอายุที่ถูกโครงสร้างทางสังคมเข้ามาจำกัดการกับเนื้อตัวร่างกาย และตีตราภาพลักษณ์เชิงเดี่ยวสำเร็จรูปในฐานะของการเป็นผู้สูงอายุในสังคม ซึ่งพวกเขาก็เลือกยอมรับความหมายและใช้ประโยชน์จากการประกอบสร้างทางสังคมแทน ด้วยการทำงานเป็นเสาหลักของครอบครัวเหมือนเดิม พร้อมกับการยินยอมรับสิทธิสวัสดิการของผู้สูงอายุ หรือกรณีชาวปากกะญอ ก็พยายามต่อสู้กับภาพลักษณ์ด้านลบที่ถูกยึดเยียดเช่นเดียวกัน ในการเปิดพื้นที่ทางสังคมและสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านสื่อสังคมต่างๆ กล่าวคือ เป็นการต่อสู้ต่อรองกับมายาคติและการตีตราทางสังคม จากการต่อสู้และใช้ประโยชน์จากนิยามความหมายที่ถูกสร้าง เพื่อการสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิการอยู่อาศัยและประกอบอาชีพในสังคม

ในทางกลับกัน กลุ่มคนจนเมืองก็ไม่ได้ต่อสู้ต่อรองผ่านการสร้างนิยามความหมายและการเปิดพื้นที่ทางสังคมเท่านั้น แต่ปรากฏลักษณะของการต่อรองที่เน้นรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายภาคประชาชน ทั้งเครือข่ายขนาดใหญ่ เครือข่ายย่อย และหน่วยชุมชน จึงจำเป็นต้องวางแผนและจำแนกบทบาท

หน้าที่ของแต่ละหน่วยสังคม ผ่านการจัดตั้งลำดับชั้นในการปกครองของตามลำดับ ก่อให้เกิดการริเริ่มวางแผนบทบาทหน้าที่ที่ความรับผิดชอบและจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนในระดับเบื้องต้น เพื่อให้สามารถบริหารจัดการและสะดวกต่อการดำเนินการขับเคลื่อนร่วมกัน กลายเป็นการแสดงออกของคนจนเมืองผู้ไม่ยอมจำนนต่อการถูกกระทำจากโครงสร้างอีกต่อไป จึงเป็นการบีบบังคับให้โครงสร้างออกมาแสดงการกระทำโต้ตอบ รับฟังความคิดเห็นของผู้ได้รับผลกระทบ และยอมรับการพิจารณาข้อเรียกร้องของคนจนเมือง นำมาสู่การผลักดันความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนจนเมืองอย่างสิ้นเชิง

กล่าวโดยสรุป กระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันในช่วงเวลานี้ จะสัมพันธ์กับลักษณะวิถีชีวิตและความต้องการของพวกเขา ด้วยการแสวงหาโอกาสทางอาชีพและรายได้ใหม่ๆ มากกว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ ดังนั้น กระบวนการต่อสู้ต่อรองอาจไม่ชัดเจนมากนัก การเข้ามาของโครงการช่วยเหลือกลุ่มพี่น้องคนจนเมืองทั่วประเทศไทย สร้างความตระหนักให้กับสมาชิกเพียงไม่กี่คนและแกนนำที่เข้าร่วมการต่อรองกับเครือข่ายฯ มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนเบื้องต้น เน้นให้ความร่วมมือรวมกลุ่มต่อรองกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก ยังไม่ปรากฏการขับเคลื่อนในรูปแบบชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันอย่างเป็นทางการ แต่สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงคู่ความสัมพันธ์ของโครงสร้างกับผู้กระทำอย่างชัดเจน เพราะปัจเจกไม่ได้เป็นฝ่ายถูกรอบงำจากโครงสร้างเพียงอย่างเดียว แต่เริ่มมีการสร้างปฏิสัมพันธ์ต่อกัน จนนำมาสู่จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง โดยคนจนเมืองในฐานะผู้กระทำการเริ่มขับเคลื่อนกระบวนการต่อสู้ต่อรองผ่านการใช้นิยามความหมายของคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายของอำนาจ ในรูปแบบขบวนการภาคประชาชนและเคลื่อนไหวในนามของเครือข่ายคนจนเมืองทั่วประเทศไทย เลือกใช้กลยุทธ์รวมกลุ่มปราศรัยบริเวณสถานที่สำคัญของโครงสร้างรัฐ เพื่อสร้างตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในสังคม และสามารถแสดงเสียงสะท้อนของความเดือดร้อนไปสู่สาธารณชนได้ ในทางหนึ่งเป็นการกดดันให้โครงสร้างออกมาโต้ตอบและยินยอมรับฟังคนจนเมือง ก่อนจะร่วมกันต่อสู้และผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้สำเร็จ

6.2.2 ก้าวแรกของการต่อรอง

ช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2557 นับเป็นก้าวแรกของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นผลมาจากการอนุมัติโครงการแผนแม่บทในการก่อสร้างโครงข่ายเส้นทางรถไฟฟ้า 10 เส้นทางในกรุงเทพมหานคร โดยระบบรถไฟฟ้าในเมืองเส้นทางบางซื่อ - ตลิ่งชัน กลายเป็นเส้นทางสำคัญต่อการแก้ไขปัญหาการจราจรติดขัดในกรุงเทพมหานคร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สร้างผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงต่อสมาชิกชุมชนครั้งยิ่งใหญ่ ในด้าน

ความไม่มั่นคงทางที่อยู่อาศัยและสถานที่ประกอบอาชีพ จึงเกิดแรงจูงใจที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้ต่อรอง เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงมากขึ้น

ผลกระทบของแผนนโยบายและการพัฒนาของโครงสร้างรัฐ สร้างอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดให้เกิดตระหนักถึงสิทธิสวัสดิการของประชาชนทุกคนควรจะได้รับ อีกทั้งส่งเสริมแรงจูงใจในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับรัฐ ด้วยการเข้ามาให้ความสนับสนุนจากหน่วยงานและองค์กรภายนอก ปราบปรามกรณีคล้ายคลึงกับชุมชนบ่อนไก่ ย่านคลองเตย ในการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการ การรวมกลุ่มคนต่อสู้และสร้างการเจรจาต่อรองกับโครงสร้าง โดยตกลงไกล่เกลี่ยให้หยุดการไล่รื้อและเจรจากับเจ้าของที่ดินให้สามารถอยู่อาศัยในพื้นที่เดิมได้ พร้อมได้รับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาค่าเช่าพื้นฐานของชุมชน แต่ไม่ใช่ทุกชุมชนจะสามารถสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองกับโครงสร้างและเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน ด้วยวิธีการรวมกลุ่มเจรจาต่อรองได้ เสมอไป ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของพื้นที่ ความต้องการใช้ที่ดิน และเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินด้วย

กรณีของชุมชนป้อมมหากาฬ จังหวัดกรุงเทพมหานคร ได้สร้างกระบวนการต่อรองมากกว่า 20 ปี ทั้งการวางแผนกลยุทธ์การต่อรองในชีวิตประจำวันภายในชุมชน วางแผนจัดเวรยามดูแลความปลอดภัยชุมชน สร้างชุมชนเป็นพื้นที่การต่อสู้ทางวัฒนธรรมและจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ การร่วมเครือข่ายภาคประชาชน ตลอดจนการได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานและนักวิชาการต่างๆ แต่ก็ไม่อาจตัดทานอำนาจของโครงสร้างได้ สุดท้ายคนจนเมืองต้องรื้อที่อยู่อาศัยออกไปจากพื้นที่ จึงไม่ใช่ทุกชุมชนบุกรุกของคนจนเมืองจะสามารถสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองได้ แต่ยังมีองค์ประกอบของเงื่อนไขทางเวลาและสถานที่ (Time and space) เข้ามามีอิทธิพลต่อการต่อรองของชุมชนนั้นๆ ด้วย

ดังนั้น การทำความเข้าใจสังคมที่มีปฏิบัติการอย่างหลากหลายและสลับซับซ้อน วิเคราะห์ให้เห็นถึงคู่ความสัมพันธ์ที่มีการตอบโต้ตลอดเวลาของผู้กระทำการและโครงสร้าง แม้ว่าผู้กระทำการยังไม่สร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรอง หากแต่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างและสร้างการเปลี่ยนแปลงไปสู่ผู้กระทำการแล้ว ก็อาจทำให้ผู้กระทำการลุกขึ้นมาสร้างปฏิบัติการส่งเสียงตอบกลับต่อโครงสร้างได้ เช่นเดียวกัน กลายเป็นเจตจำนงร่วมกันของมนุษย์ที่ต้องการรวมกลุ่มด้วยกัน เห็นได้ชัดในบริบทของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เมื่อถูกบีบบังคับจากโครงสร้าง และไม่อาจยอมจำนนต่อความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ จึงเกิดการรวมกลุ่มและตั้งเป้าหมายร่วมกันว่า การต่อสู้ต่อรองครั้งนี้ เพื่อการทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยไม่ต้องการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยห่างไกลจากสถานที่เดิม ทำให้สมาชิกชุมชนต้องทำความเข้าใจและเป็นข้อตกลงร่วมกัน ในการร่วมกิจกรรมของกลุ่มเป็นประจำ การชำระค่าเช่าที่ดินรายปี และช่วยกันพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนให้ดียิ่งขึ้น ส่วนในมิติเชิง

โครงสร้างของชุมชน ได้รับการพัฒนาคณะกรรมการชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ให้สามารถครอบคลุม การดูแลสมาชิกชุมชนทุกคนและแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบเป็นลำดับขั้นตอนชัดเจนมากขึ้น

แสดงถึงการลุกขึ้นมาขับเคลื่อนในบทบาทของชุมชนริมทางรถไฟโตลิ่งชั้น โดยการวางแผน ดำเนินการต่อรองอย่างเป็นลำดับขั้นตอนชัดเจนมากขึ้น แบ่งแยกมนุษย์ที่มีเจตจำนง (Voluntarism) กับไร้เจตจำนง (Determinism) (Alan Coad, 2015) ในแง่ของความต้องการรวมกลุ่มต่อสู้กับ โครงสร้างและยินยอมเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน หากสมาชิกคนใดไร้เจตจำนงในการต่อรองแล้ว ก็ สามารถออกจากการเป็นสมาชิกชุมชนได้ หรือสมาชิกคนใดมีเจตจำนงเข้าร่วมใหม่ ก็สามารถสมัครเข้า มาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มได้อีกครั้งเช่นกัน แต่ทว่าจะมีผลต่อลำดับการเข้าถึงที่อยู่อาศัย ส่งผลต่อความ ต้องการจัดตั้งโครงสร้างของชุมชนอย่างเป็นทางการ เปรียบเสมือนกลุ่มทางสังคมขนาดเล็กที่มีรูปแบบ การปกครองและกลยุทธการต่อสู้กับโครงสร้างทางสังคมขนาดใหญ่ นำมาสู่การเกิดขึ้นของการต่อรอง ในชีวิตประจำวัน

หากพิจารณาแนวคิดการต่อรองในชีวิตประจำวัน Michel De Certeau จะมุ่งเน้นกลยุทธ การต่อสู้ดิ้นรนของผู้อ่อนแอกับผู้มีอำนาจในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะเป็นการต่อรองในระดับปัจเจกที่ส่งผล ต่อชีวิตประจำวันของพวกเขา (คะเน็งนิจ พรหมนิส และพัชรินทร์ ลาภานันท์, 2560) แต่ในมุมมองของ ชุมชนริมทางรถไฟโตลิ่งชั้น จะปรากฏการต่อรองในชีวิตประจำวันในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน และ เครือข่ายด้วยกัน โดยอาศัยการสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจอย่างเป็นลำดับขั้น อาจมีหลากหลาย รูปแบบของปฏิบัติการตามแต่ละบริบทสถานการณ์ และลักษณะเฉพาะของเวลาและสถานที่ (Time and Space) เพราะการต่อรองในชีวิตประจำวันมีการใช้ประสบการณ์ที่ไม่แน่นอนและตายตัว หากแต่ จะปรับเปลี่ยนไปตามจังหวะและโอกาสทางอำนาจ ที่จะเป็นกลยุทธการต่อสู้ดิ้นรนในมิติจุลภาค

การต่อรองในระดับปัจเจกบุคคล ปรากฏการต่อรองทางคำพูดระหว่างเหรียญชุมชนในการ ติดตามลูกบ้านเป็นประจำทุกเดือน ให้ออมเงินค่าเช่าที่ดินแก่การรถไฟแห่งประเทศไทย ระดับชุมชน มีการตั้งกลุ่มคณะทำงานย่อย 5 กลุ่ม ทั้งกลุ่มคุณภาพชีวิต กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสุขภาพ กลุ่มเยาวชน และกลุ่มสวนผัก ในแต่ละกลุ่มจะสร้างสรรค์กิจกรรมให้สมาชิกชุมชนและเครือข่ายฯ เข้ามามีส่วนร่วม ในการทำกิจกรรมรูปแบบต่างๆ เพื่อเสริมสร้างอำนาจของคนจนเมืองในเชิงปัจเจก ชุมชน และ กลายเป็นสู่พลังของเครือข่ายฯ ซึ่งมีจำนวนคนจนเมืองมากถึงหลักร้อยถึงพันคนต่อการสร้างการต่อสู้ ต่อรองแต่ละครั้ง ขึ้นอยู่การวางแผนระดับของปฏิบัติการทางสังคม จึงเรื่องไม่ง่ายที่จะสามารถร้อย เรียงสายสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชน ความสามารถในการติดตามสมาชิกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่ม ตลอดเวลา ส่งเสริมความผูกพันระหว่างเครือข่าย กลุ่ม และสมาชิก ดังนั้น การสร้างเป้าหมายและ ความรู้สึกร่วมในทิศทางของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกชุมชนอย่างรอบด้าน จึงแสดงถึงการ

ต่อรงในชีวิตประจำวันของสมาชิกชุมชนด้วยกันเอง และสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อการต่อสู้ ต่อรงกับโครงสร้างได้อีกด้วย

จะเห็นได้ว่า รูปแบบและเครื่องมือของชุมชนในการร่วมต่อสู้ต่อรงกับเครือข่ายฯ มีลักษณะ เป็นระเบียบแบบแผนและเป็นลำดับขั้นตอนการต่อรงมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการต่อรงกับโครงสร้าง หรือการต่อรงกับปัจเจกบุคคลด้วยกันเอง เพราะประสบการณ์ของผู้กระทำการที่สร้างปฏิบัติการ มิได้มีขอบเขตพื้นฐานและองค์ความรู้อยู่ในแต่ละคนเท่านั้น แต่เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ผ่านเวลา และสถานที่ (Time and Space) จึงมีการสั่งสมประสบการณ์ของเครือข่าย แกนนำ และสมาชิก ชุมชนบางส่วน ก่อนนำมาพัฒนาต่อยอดรูปแบบกลยุทธ์การต่อรงและส่งต่อองค์ความรู้ให้กับสมาชิก ใหม่ ในการสร้างกระบวนการต่อรงของชุมชนให้ครอบคลุมทุกลำดับขั้นทางอำนาจ

นอกจากนี้ ยังมีการขับเคลื่อนการต่อรงของชุมชนริมทางรถไฟถึงชั้น ร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก โดยผู้นำและแกนนำของชุมชนกลายเป็น หนึ่งในกำลังสำคัญของเครือข่าย ในฐานะตัวแทนของชุมชนและพี่น้องคนจนเมืองเข้าไปเจรจาต่อรง กับโครงสร้าง ประชุมกับเครือข่าย ก่อนกลับมานำเสนอผลลัพธ์หรือสื่อสารต่อสมาชิกชุมชนอีกที แล้ว เกิดการกระบวนการประชุมภายในหาข้อตกลงและอภิปรายสู่ภายนอก เป็นวิธีดำเนินการที่เป็นลำดับ ขั้นตอน มีการวิเคราะห์และตัดสินใจกระทำการร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาและความสม่ำเสมอของการกระทำ รวมถึงการสร้างปฏิบัติการทางสังคมและ เครื่องมือในการต่อรงที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ด้วยการเลือกวันสำคัญที่มีความหมายในระดับ นานาชาติ อย่างวันที่อยู่อาศัยโลก (World Habitat Day) เป็นวันที่เสียงสะท้อนของคนจนเมืองไปสู่ โครงสร้างหรือองค์กรนานาชาติได้ ทางเครือข่ายฯ จึงกำหนดให้จัดกิจกรรมปราศรัย เดินขบวน ออกแบบกลยุทธ์ในการส่งเสียงความเดือดร้อนและความต้องการของคนจนเมืองทั่วประเทศไทย เพราะจะสามารถสร้างกระแสทางสังคมและความสนใจต่อองค์กรนานาชาติ หน่วยงานรัฐ สื่อมวลชน บุคคลสำคัญ และนักวิชาการต่างๆ

เป็นช่วงเวลาที่มาชิกชุมชนริมทางรถไฟถึงชั้นและเครือข่ายฯ ร่วมแสดงจุดยืนในการ เรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานที่พึงได้รับ โดยไม่ได้ต้องการขีดขวางการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างประโยชน์ โดยรวมของสังคม แต่เพียงพวกเขาต้องการเช่าที่ดินว่างเปล่าที่เหลือจากการใช้ประโยชน์ของรัฐ นำมา พัฒนาที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตของคนจนเมืองให้ดียิ่งขึ้น ในการปรับปรุงภาพลักษณ์ของชุมชนบุกรุกของคนจนเมืองตามมายาคติเดิมของสังคม ดังนั้น คนจนเมืองจำเป็นต้องดำเนินการกดดันและสร้าง กระบวนการต่อสู้ต่อรงอย่างเข้มแข็งต่อไป ด้วยการเน้นอำนาจของมวลชนในการรวมกลุ่มมีอบ บริเวณสถานที่สำคัญดั้งเดิม แต่จะมีการวิเคราะห์สถานการณ์ท่าทีของหน่วยงานรัฐ หากไม่ได้รับการ

ตอบกลับหรือมีขั้นตอนที่ล่าช้า ผู้กระทำการจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของปฏิบัติการและระดับให้เข้มแข็งมากขึ้น ในการเพิ่มระยะเวลาการกีดกันและจำนวนคน เพราะผู้กระทำการต่างก็มีประสบการณ์การต่อรองมาเป็นเวลานาน ทำให้รู้จักโครงสร้างทางสังคมที่เมืองค์ประกอบและลำดับขั้นตอนของการดำเนินงาน หากกระบวนการขั้นตอนใดของโครงสร้างมีความผิดปกติ ผู้กระทำการจะสามารถวิเคราะห์และเลือกระดับปฏิบัติการที่ควรตอบโต้กลับสู่รัฐได้ นำมาสู่การขับเคลื่อนครั้งสำคัญ of ชุมชน คือการยื่นข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย

สมาชิกชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันมีมติร่วมกันในการยอมรับข้อเสนอขอเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ก่อนจะประสานงานไปกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค และเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตก เพื่อใช้มติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทย ในการอนุมัติให้เช่าที่ดินแก่การรถไฟแห่งประเทศไทยในรัศมีไม่เกิน 5 กิโลเมตรจากสถานที่อยู่อาศัยเดิมได้ และขออนุมัติโครงการบ้านมั่นคงร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) โดยอาศัยการรวมกลุ่มของคนจนเมืองจำนวนมากและสร้างปฏิบัติการทางสังคมเป็นเครื่องมือการต่อรองอย่างสม่ำเสมอ เพื่อผลักดันข้อเสนอและเงื่อนไขจากคนจนเมืองไปสู่ผู้มีอำนาจในโครงสร้างได้สำเร็จ สอดคล้องกับกรณีศึกษาชุมชนริมทางรถไฟในพื้นที่อื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองเช่นเดียวกัน ด้วยการเลือกรูปแบบการขับเคลื่อนของมวลชนคนจนเมืองและเครือข่าย รวมถึงเลือกใช้เงื่อนไขของมติคณะกรรมการรถไฟแห่งประเทศไทย เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับการรถไฟแห่งประเทศไทย จนทำให้ได้รับสัญญาเช่าที่ดินเป็นเวลา 30 ปีเหมือนกัน

หากสรุปการวิเคราะห์ถึงลักษณะกระบวนการต่อสู้ต่อรองระหว่างชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันในช่วงเวลานี้ โดยนำมาเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่กรรมสิทธิ์ของการรถไฟแห่งประเทศไทย เอกชน หรือหน่วยงานใดก็ตาม ปรากฏข้อค้นพบที่มีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในมุมมองของสถานะคนจนเมืองที่มักถูกจำกัดอยู่ภายใต้โครงสร้าง ซึ่งเป็นผู้ผลิตระบบต่างๆ ขึ้นมา โดยคนจนเมืองกลับกลายเป็นได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของโครงสร้างมากกว่าเป็นผู้ใช้ประโยชน์ จนเกิดการตัดสินใจลุกขึ้นมาสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองและออกมาแสดงท่าทีต่อการไม่ยอมจำนนกับความเหลื่อมล้ำอีกต่อไป รวมถึงการคิดค้นเครื่องมือในการต่อรองกับอำนาจของรัฐ ในฐานะปฏิบัติการของปัจเจกบุคคลและหน่วยทางสังคม โดยอาศัยประสบการณ์ของปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย ในการพิจารณารูปแบบการต่อรอง กลยุทธ์ เครื่องมือ การกีดกันและความต่อเนื่องของปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งจะแตกต่างกันตามกาลเวลาและสถานที่ (Time and Space) เพราะแต่ละบริบทพื้นที่ที่ชุมชนมีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ อัตลักษณ์ และวัฒนธรรมของผู้คนที่มีความแตกต่างกัน จะเห็นได้ชัดในการวิเคราะห์กระบวนการต่อรองในช่วงเวลาต่อไป มีความลึกซึ้งของมุมมองความคิดในการวางแผนกลยุทธ์การต่อรองให้มีประสิทธิภาพและสร้างความยั่งยืนสู่นาคต

6.2.3 เส้นทางจากอดีตและการเดินทางสู่อนาคต: แผนและกระบวนการต่อสู้

หลังจากชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันประสบความสำเร็จในเป้าหมายหลัก คือ ชุมชนได้รับที่ดินสำหรับการจัดตั้งชุมชนในสถานที่แห่งใหม่บริเวณสถานีรถไฟบางระมาด เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร โดยอยู่ในรัศมีไม่เกิน 5 กิโลเมตรจากที่อยู่อาศัยเดิม พร้อมกับได้รับอนุมัติสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย เป็นเวลา 30 ปีเรียบร้อยแล้ว แต่กระบวนการต่อรองยังไม่สิ้นสุด พวกเขายังมีเป้าหมายถัดไป ในการก่อสร้างโครงการบ้านมั่นคงและรักษาสายสัมพันธ์ของพี่น้องคนจนเมือง เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนต่อไป เพราะพวกเขายังคงอยู่อาศัยในกรรมสิทธิ์ที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย จึงไม่อาจนิ่งนอนใจและผ่อนปรนต่อการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองได้ นำมาสู่การเกิดขึ้นของการต่อรองระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการ และการต่อรองของผู้กระทำการด้วยตนเอง

การต่อรองระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการ ได้ก้าวข้ามทฤษฎีการแบ่งขั้วตรงข้ามระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการ เพราะทั้งสององค์ประกอบนี้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา เห็นได้จากการที่ชุมชนประสบความสำเร็จในเป้าหมายหลักเรียบร้อยแล้ว ก็ปรับเปลี่ยนวิธีการต่อรองและระดับความกดดัน การเปลี่ยนแปลงของระดับของปฏิบัติการสังคมและการตอบโต้กลับของโครงสร้าง องค์ประกอบนี้ ดังประโยคที่ว่า “วิธีการต่อรองก็จะไม่เหมือนกับที่ผ่านมา มันเบาลงแล้ว ไม่ต้องมานั่งถกเถียงกัน จะเป็นการถามแบบเมื่อไหร่จะได้ดอกเส้าเข็ม ถมดิน ก่อสร้าง อะไรแบบนี้” (คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567) เพราะความสำเร็จของที่ผ่านมา ทำให้ผู้กระทำการอำนาจการต่อรองและสร้างปฏิบัติการกับโครงสร้างได้ จึงนำมาสู่การผลิตรูปแบบใหม่ คือ การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและการใช้ประโยชน์ของที่ดินที่หวนคืนสู่ประชาชน สิ่งเหล่านี้ได้สร้างรากฐานทางอำนาจของผู้กระทำการ เป็นผลให้ผู้กระทำการไม่จำเป็นต้องเน้นสร้างและกดดันในปฏิบัติการทางสังคมดังในอดีต เพียงแค่รวมกลุ่มติดตามให้โครงสร้างดำเนินการตามข้อตกลง

จะเห็นว่า ผู้กระทำการไม่ได้มีลักษณะเป็นปัจเจกอย่างเดี่ยว และไม่ได้มีการรวมกลุ่มของผู้กระทำการ เพื่อต่อสู้ต่อรองกับโครงสร้างเท่านั้น แต่มีการต่อรองกันภายในกลุ่มผู้กระทำการด้วยตนเอง เพราะการรวมกลุ่มสมาชิกชุมชนจำนวนมากให้มีส่วนร่วมในสร้างกระบวนการต่อรอง โดยไม่มีระยะเวลาและเส้นชัยที่แน่นอนให้กับพวกเขา จึงไม่ใช่เรื่องง่าย แม้ว่าจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนและกลุ่มทำงานย่อย เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการบริหารจัดการและยังคงสามารถรักษาสายสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนได้ด้วย แต่ปัญหาความขัดแย้งของการเห็นชอบในข้อตกลงที่แตกต่าง ความไม่เท่าเทียมกันเข้าร่วมกิจกรรมหรือการต่อรองต่างๆ ย่อมปรากฏสถานการณ์ปัญหาและความไม่เข้าใจกันภายในชุมชน นำมาสู่การคิดค้นข้อตกลงและเงื่อนไขการอยู่ร่วมกันของสมาชิก แสดงถึงการออกแบบกฎเกณฑ์เชิงโครงสร้างของชุมชน และไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว หากแต่จะปรับเปลี่ยนแบบแผน

ไปตามการกระทำของสมาชิกชุมชน เช่น กรณีของผู้สูงอายุที่เข้าร่วมการต่อรองกับเครือข่ายฯ เป็นประจำมานานกว่า 10 ปี ทางเครือข่ายฯ จึงสนับสนุนค่าใช้จ่ายส่วนต่างในการสร้างบ้านมั่นคงให้กับสมาชิกดังกล่าว

นอกจากจะปรากฏการสร้างกระบวนการต่อรองระหว่างผู้กระทำการแล้ว ในที่นี้หมายถึงสมาชิกภายในชุมชนเดียวกันเอง แต่ยังมีการต่อรองกับกลุ่มคนจนเมืองด้วยกันเองด้วย เป็นพี่น้องคนจนเมืองที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้กับสถานีรถไฟบางระมาด ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา โดยได้รับสัญญาเช่ากับการรถไฟแห่งประเทศไทยและอนุมัติให้ก่อสร้างโครงการบ้านมั่นคงเรียบร้อยแล้ว ส่งผลให้สมาชิกชุมชนจำเป็นต้องสร้างการต่อรองกับพี่น้องคนจนเมืองด้วยกันเอง ไม่ว่าจะในรูปแบบการเจรจาทางคำพูด ปรีกษาหรือข้อตกลงร่วมกัน และใช้อำนาจทางกฎหมาย แต่ก็สอดคล้องกับความสามารถของผู้กระทำการที่มีทักษะในการคิด พิจารณา และตัดสินใจสร้างปฏิบัติการทางสังคมให้เหมาะสมกับระดับของหน่วยทางสังคมไปจนถึงระดับปัจเจกบุคคล เป็นข้อค้นพบใหม่ว่า ผู้กระทำการไม่เพียงต่อรองกับโครงสร้างเท่านั้น แต่มีการต่อรองกับผู้กระทำการด้วยตนเอง ทั้งการต่อรองกับสมาชิกภายในชุมชนและกลุ่มคนจนเมืองด้วยกันเอง

เนื่องจาก การต่อรองในช่วงเวลานี้ ไม่ได้เป็นไปในรูปแบบรวมกลุ่มกดดันและเรียกร้องข้อเสนอดังอดีต เพราะผู้กระทำการได้รับความยินยอมในกรรมสิทธิ์ที่ดินและการก่อสร้างบ้านมั่นคงเรียบร้อยแล้ว จึงตัดสินใจเจรจาต่อรองทางคำพูดกับพี่น้องคนจนเมืองเป็นหลัก ทั้งผู้นำชุมชน แกนนำคณะกรรมการ และลูกบ้าน ต่างสลับกันเจรจาต่อรอง โดยใช้ทักษะการพูดคุยที่เหมาะสมกับความเชี่ยวชาญของแต่ละบุคคล พร้อมเว้นระยะเวลาให้พี่น้องคนจนเมืองพิจารณาตัดสินใจ อย่างไรก็ตาม ความพยายามเจรจาหลายครั้ง ไม่ว่าจะป็นลักษณะทางคำพูดนุ่มนวลหรือหนักแน่น แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ ก่อนนำมาสู่การเลือกใช้มาตรการทางกฎหมาย ในการประกาศแจ้งให้รื้อที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่ ซึ่งยังไม่เกิดความคับหนั สมาชิกชุมชนเห็นว่า ควรให้เจ้าหน้าที่การรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นผู้พิจารณาดำเนินการเจรจาต่อรองกับพี่น้องคนจนเมือง ในฐานะเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินและผู้อนุมัติในสัญญาเช่าที่ดิน พร้อมอนุญาตให้ดำเนินการก่อสร้างบ้านมั่นคงในพื้นที่ดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว ดังประโยคที่ว่า “หัวหน้าเครือข่ายฯ เป็นคนไปคุยกับการรถไฟฯ ให้มาทวงถามว่าบ้านนี้จะทำอย่างไร คุณต้องมากดดันให้หน่อยนะ คุณจะมีมาตรการจัดการแบบไหน เดินเรื่องถึงไหนแล้ว จะเป็นการคุยกัน ไม่ได้กดดันเหมือนที่ผ่านมา” (คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567)

ทั้งหมดในข้างต้น แสดงถึงความสั่นไหวของกระบวนการต่อรองและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่นอกเหนือไปจากคู่ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีการต่อรองระหว่างผู้กระทำการด้วยกันเองอีกด้วย แน่แน่นอนว่าปัญหาและอุปสรรคที่ชุมชนต้องเผชิญยังมีอีก

มากมาย แม้ว่าจะได้รับสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นเวลา 30 ปี และจัดตั้งโครงการบ้านมั่นคงเรียบร้อยแล้ว ก็ไม่อาจนับว่าเป็นการมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและยั่งยืนได้ ชุมชนต้องรักษาสายสัมพันธ์ทางอำนาจและสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกคนจนเมืองเข้าด้วยกัน ผ่านการสร้างสรรคกิจกรรมของกลุ่มคณะทำงานย่อย การอบรมพัฒนาความรู้และทักษะฝีมือเพิ่มเติม และการเข้ามาของโครงการสวนผักคนเมือง

หากพิจารณากับแนวคิดการต่อรองในชีวิตประจำวัน เป็นการคิดค้นกลยุทธ์การต่อสู้ของผู้อ่อนแอในการเผชิญกับผู้มีอำนาจในชีวิตประจำวัน ผ่านการใช้ไหวพริบปฏิภาณในการอยู่รอดภายใต้การครอบงำจากอำนาจ บริบทของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน อาจไม่ได้เป็นการต่อรองในชีวิตประจำวันของคุณความสัมพันธ์ทางอำนาจโครงสร้างกับผู้กระทำการโดยตรง แต่เป็นการพัฒนากลไกและโครงสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง จนกลายเป็นระบบของแนวทางปฏิบัติภายในชุมชนอย่างชัดเจน เพราะการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนและกลุ่มการทำงานย่อย สามารถดำเนินการสร้างความสัมพันธ์จากภายในชุมชนสู่การทำงานร่วมกันกับเครือข่ายภายนอกได้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นหนึ่งในกลยุทธ์และเครื่องมือการต่อรองที่โดดเด่นของชุมชน ที่นำมาจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสมาชิก โดยเน้นการสร้างปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เช่น การจัดตั้งโครงการสวนผักคนเมือง เชิญชวนให้สมาชิกเข้าร่วมอบรมการปลูกผักปลอดสารพิษ ปรับปรุงพื้นที่สำหรับการทำเกษตร และให้ช่วยกันดูแลสวนผัก “แปลงผักนี้เราต้องมากันทุกวัน โดยมีการลงชื่อว่ามีใครทำกิจกรรมอะไรบ้าง ถือเป็นกิจวัตรที่ทำให้คนมารวมกัน สมมติว่าคนนี้ไม่ว่าง คนนั้นก็ต้องอยู่” (คุณมาน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2567)

สวนผักคนเมืองมีบทบาทสำคัญที่ไม่เพียงแคเป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารหรือรายได้เสริมของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือของการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างสมาชิกภายในชุมชน และระหว่างชุมชนกับโครงสร้างภายนอก เพราะสวนผักยังมีนัยยะถึงศูนย์กลางในการรวมกลุ่มและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ที่สมาชิกชุมชนใช้พื้นที่พูดคุยและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกัน เห็นได้จากสมาชิกบางคนอาจไม่เคยพูดคุยกันเลย แต่ก็สามารถเริ่มต้นทำความรู้จักกันผ่านพื้นที่สวนผักแห่งนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างกลยุทธ์เชิงพื้นที่และกระบวนการส่งเสริมสายสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งเติบโตขึ้นจากประสบการณ์การต่อสู้ต่อรองร่วมกันมาเป็นเวลากว่า 20 ปี

การใช้พื้นที่สวนผักสำหรับทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกพืชผัก การแลกเปลี่ยนผลผลิต การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน และการจัดกิจกรรมของชุมชน เป็นวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมชุมชน ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกันในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้เกิดความรู้สึกหวงแหนและเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกัน โดย

ไม่ได้เป็นการบังคับ แต่เป็นกลไกทางธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้ สวนผักคนเมืองยังสะท้อนถึงการต่อรองเชิงอำนาจกับภายนอกจากชีวิตประจำของสมาชิกชุมชน เพื่อสร้างการยอมรับจากสังคมในฐานะคนจนเมือง เป็นการท้าทายทัศนคติเดิมของรัฐและสังคม รวมถึงภาพลักษณ์เดิมของคนจนเมือง และชุมชนบุกรุกในด้านลบ ทำให้เห็นว่าพวกเขาก็สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมของชุมชน แล้วกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองได้

สมาชิกชุมชนจึงมีพื้นที่ส่วนกลางสำหรับพูดคุย แลกเปลี่ยนทางความคิด และทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งกลายเป็นพื้นที่ของสมาชิกเข้ามารวมตัวกันเป็นประจำ จึงปรากฏการใช้ประโยชน์ของพื้นที่อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชผักสวนครัว การแบ่งปันวัตถุดิบจากสวนผัก การพัฒนาผลผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน การรับประทานอาหารและสังสรรค์ร่วมกัน กิจกรรมเหล่านี้ส่งเสริมให้เกิดความสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกมากขึ้น สร้างรู้สึกหวงแหนและเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกัน เป็นผลจากการใช้พื้นที่เพื่อการรวมกลุ่ม ทั้งในลักษณะทางการ เช่น การประชุม การวางแผนกิจกรรม และการตัดสินใจร่วมกันในเรื่องสำคัญของชุมชน ส่วนลักษณะไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะพูดคุย การสังสรรค์ในช่วงเวลาว่าง หรือทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นกันเองในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นกลไกที่เกิดขึ้นเองจากวิถีการดำรงชีวิตของพวกเขา โดยไม่ได้มีการบังคับ แต่เป็นความถี่ไหลของสายสัมพันธ์ภายในสมาชิกชุมชน ที่เกิดจากความผูกพัน ความไว้วางใจ และประสบการณ์ร่วมของสมาชิกชุมชนที่ได้ต่อสู้เรียกร้องสิทธิและลงแรงกายแรงใจ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมชุมชนในตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี ก่อให้เกิดการหล่อหลอมทางความคิดและวิถีชีวิตของสมาชิก จนพัฒนาไปสู่การต่อรองในชีวิตประจำวันอย่างเป็นธรรมชาติ

สวนผักคนเมืองจึงมีนัยยะถึงการต่อรองเชิงอำนาจของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนเข้าด้วยกันแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อสืบเนื่องไปสู่การต่อรองกับโครงสร้างได้อีกด้วย แสดงถึงบริบทชุมชนของคนจนเมืองที่ไม่หยุดพัฒนาและไม่ยินยอมต่อการเป็นชุมชนบุกรุก ในทัศนคติเดิมของโครงสร้างรัฐอีกต่อไป เพราะพวกเขามีการปรับปรุงคุณภาพชีวิตอย่างรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะบ้านเรือน ระบบสาธารณูปโภค สภาพแวดล้อม หรือสวัสดิการภายในชุมชน ทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความมั่นใจในการดำรงชีวิตมากยิ่งขึ้น และเตรียมความพร้อมสู่ความไม่แน่นอนในภายภาคหน้า แม้ว่าจะได้รับสัญญาเช่าที่ดินเป็นเวลา 30 ปีและก่อสร้างบ้านมั่นคงสำเร็จแล้วก็ตาม ยังไม่อาจแน่นอนใจกับความสำเร็จของกระบวนการต่อสู้ต่อรองได้

กล่าวโดยสรุป ชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันประสบความสำเร็จในการบรรลุเป้าหมายหลัก คือ การได้รับสัญญาเช่าที่ดินแห่งใหม่บริเวณสถานีบางระมาดกับการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นเวลา 30 ปี แต่กระบวนการต่อรองยังไม่สิ้นสุด เนื่องจากชุมชนต้องดำเนินการสร้างโครงการบ้านมั่นคงให้เสร็จสิ้น

ครบทั้ง 4 แปลง และยังคงต้องเสริมสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน พร้อมรักษาสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ชุมชน และเครือข่ายฯ ไม่ให้ห่างหายไปตามกาลเวลา เป็นการปรับวิธีการต่อรองที่เน้นการเจรจาต่อรองทางคำพูดแทนการกดดัน ก่อนจะปรับระดับความเข้มข้นตามแต่ละสถานการณ์ รวมถึงการสร้างปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เพื่อเตรียมความพร้อมของชุมชนต่อความไม่แน่นอนในอนาคต แม้ว่าจะได้รับสิทธิการอยู่อาศัยในที่ดินแล้ว แต่ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันความแน่นอนในอนาคต ชุมชนจำเป็นต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยภายในชุมชนทุกด้านอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภค และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

6.3 บทสรุป: จากคนจนเมืองสู่สมาชิกชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา

การศึกษาเรื่อง พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน เป็นการรวบรวมข้อมูลผ่านงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง หนังสือ เอกสารต่างๆ และการลงพื้นที่สนามทางมานุษยวิทยา โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ณ ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา ซึ่งตั้งอยู่บริเวณสถานีบางระมาด เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร ชุมชนแห่งนี้เป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของการพัฒนาชุมชนและการต่อรองของคนจนเมืองกว่า 20 ปี แม้ว่าจะประสบความสำเร็จในเป้าหมายหลักด้านการต่อรองสิทธิที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและถูกต้องตามกฎหมายเรียบร้อยแล้ว แต่สมาชิกชุมชนยังคงมุ่งมั่นพัฒนาที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม และวางกลยุทธ์รักษาสายสัมพันธ์ภายในชุมชน เป็นกระบวนการต่อรองของชุมชนที่แสดงถึงความเข้มแข็งและสามัคคีของคนจนเมือง เพื่อเตรียมความพร้อมรับมือต่อความท้าทายใหม่ๆ ในอนาคต ซึ่งแบ่งออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

กว่าจะมาเป็นชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา

นับเป็นเวลา 5 ปีที่ผู้ศึกษาได้ทำงานภาคสนามทางมานุษยวิทยาในพื้นที่ชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาแห่งนี้ ผ่านวิถีวิทยาในการศึกษาแบบคุณภาพ ทั้งการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์แบบเชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ได้เปิดโอกาสให้ผู้ศึกษามองเห็นถึงบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และวิถีชีวิตของคนอย่างชัดเจน ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นที่ชุมชนยังคงอาศัยอยู่ในลักษณะของบ้านเรือนชั่วคราวริมทางรถไฟ ไปจนถึงการก่อสร้างบ้านมั่นคงและเริ่มย้ายเข้าไปอยู่อาศัยได้สำเร็จ ซึ่งเป็นข้อค้นพบที่น่าสนใจจากการศึกษานี้ คือ ภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองอย่างก้าวกระโดดในรอบด้านและไม่หยุดนิ่ง แม้ว่าชุมชนจะประสบความสำเร็จในการต่อรองแล้วก็ตาม

จุดเริ่มต้นจากความต้องการแสวงหาโอกาสทางชีวิตและสร้างความมั่นคงทางรายได้มากขึ้น ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานภาคการเกษตรจากชนบทเข้าสู่เมือง แต่พวกเขากลับต้องเผชิญกับ

ความท้าทายใหม่ ในข้อจำกัดถึงการเข้าถึงอาชีพ การมีคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยที่ดี นำมาสู่การตั้งถิ่นฐานชั่วคราวบนพื้นที่ว่างเปล่า โดยชุมชนสามารถสร้างบ้านเรือนชั่วคราวจากวัสดุธรรมชาติ ย้ายมาจากบ้านเรือนเดิมของตนเอง หรือพัฒนาการก่อสร้างตามกำลังทรัพย์ของตนเอง สะท้อนถึงวิถีของคนจนเมืองในสมัยนั้น แม้ว่าจะมีการเข้ามาให้ความช่วยเหลือเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานขององค์กรและหน่วยงานภายนอก แต่สมาชิกชุมชนก็ยังไม่ตระหนักในความสำเร็จเรื่องที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตมากนัก พวกเขายอมรับในเงื่อนไขและต้นทุนทางชีวิต จึงเลือกมุ่งเน้นประกอบอาชีพและแสวงหารายได้ในครัวเรือนมากกว่าการพัฒนาเรื่องที่อยู่อาศัย

สอดคล้องกับอิทธิพลของการกลายเป็นเมือง (Urbanization) คนจนเมือง และชุมชนบุกรุก เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เกิดการเดินทางเคลื่อนย้ายผู้คนจากชนบทเข้าสู่เมืองกรุงเทพมหานคร เพื่อแสวงหาโอกาสในการทำงานและชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ปรากฏความสอดคล้องของแนวคิดและการทบทวนวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มุ่งเน้นการพัฒนาความเจริญแบบกระจุกตัว นำมาสู่ความเหลื่อมล้ำทางสังคมและรัฐบาลไม่มีนโยบายรองรับกลุ่มคนที่เดินทางอพยพเข้ามาใหม่ ทำให้เกิดความไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยและมีคุณภาพชีวิตที่ดีในเมืองได้ จึงจำเป็นต้องเลือกตั้งที่อยู่อาศัยชั่วคราวบนพื้นที่ว่างเปล่า เรียกว่า กลุ่มคนจนเมืองและชุมชนบุกรุก ซึ่งลักษณะคุณภาพชีวิตและที่อยู่อาศัยของพวกเขา ส่งผลให้เกิดมุมมองทัศนคติที่มีต่อคนจนเมืองในด้านลบ ยิ่งตอกย้ำปัญหาความไม่เท่าเทียมทางสังคม การขาดแคลนแรงสนับสนุนและโอกาสในพัฒนาวิถีชีวิตของคนจนเมืองให้ดีขึ้น อีกทั้ง การจัดการปัญหาเกี่ยวกับคนจนเมืองที่ไม่ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตและความต้องการของพวกเขาอย่างแท้จริง นำมาสู่การเคลื่อนไหวของขบวนการภาคประชาชนและเครือข่าย โดยเลือกใช้อัตลักษณ์ของคนจนเมืองที่ต้องอยู่อาศัยเป็นชุมชนบุกรุก เป็นหนึ่งในเครื่องมือการต่อสู้ต่อรอง

เรื่องราวพลวัตของชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของคนจนเมืองที่ไม่ยอมจำนนต่อความเหลื่อมล้ำและไม่เท่าเทียมกันในสังคม จึงลุกขึ้นมาสร้างการเปลี่ยนแปลงในที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมหลากหลายรูปแบบ เพื่อรักษาสิทธิของพลเมืองในสังคมที่ควรได้รับเรียกร่องคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น รวมถึงเป็นการแสดงภาพลักษณ์และแบบอย่างที่ดีของคนจนเมือง ซึ่งจะกลายเป็นบทเรียนสำคัญสำหรับชุมชนอื่นๆ ในการสร้างพลังอำนาจจากภายในชุมชน เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยังเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาความยั่งยืนของสังคมได้อีกด้วย

พลวัตของการต่อรอง: การถอดบทเรียนจากชุมชน

การพัฒนาที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมภายในชุมชน ไม่ได้สามารถดำเนินการได้ด้วยความพร้อมของคนจนเมืองเท่านั้น ทว่าปรากฏการทำงานเบื้องหลังของสมาชิกชุมชนมากมาย ในการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองอย่างหลากหลายมิติ เป็นพลวัตการขับเคลื่อนการต่อรองและความสัมพันธ์ทางอำนาจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหลักของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา คือ สมาชิกทุกคนต้องมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและคุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งจะปรับเปลี่ยนไปตามแต่ละบริบทสถานการณ์และช่วงเวลา

ในบริบทของชุมชนจะปรากฏรูปแบบของการขับเคลื่อนและการต่อรองที่เคลื่อนไหวอย่างมีพลวัต อันเป็นผลมาจากนโยบายของรัฐ ลักษณะโครงสร้างชุมชน และวิถีชีวิตของคนจนเมือง ซึ่งจะสัมพันธ์ต่อการสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองในแต่ละช่วงเวลา เช่น ในช่วงแรก ชุมชนยังไม่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างมากนัก จึงไม่มีการขับเคลื่อนในนามของชุมชนอย่างเป็นทางการ มีเพียงการรวมกลุ่มของพี่น้องคนจนเมือง เพื่อแสดงอัตลักษณ์การต่อรองของคนจนเมืองผู้อยู่อาศัยในชุมชนบุกรุกภายใต้เครือข่ายสลัมสี่ภาคและเครือข่ายชุมชนริมทางรถไฟสายใต้ - ตะวันตกเท่านั้น

เครือข่ายเหล่านี้ จะมีบทบาทกับการต่อสู้ต่อรองของชุมชนในช่วงเวลาต่อมา เพราะการเข้ามาของโครงการระบบรถไฟชานเมืองสายสีแดง บางซื่อ - ตลิ่งชัน สร้างความไม่มั่นคงในชีวิตและที่อยู่อาศัย ทำให้คนจนเมืองต้องลุกขึ้นมาสร้างการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ด้วยการใช้เครื่องมือการต่อรองอย่างหลากหลายและสามารถปรับระดับการกดดันให้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่นอกเหนือไปจากโครงสร้างกับผู้กระทำการ แต่ยังมี การต่อรองในชีวิตประจำวันอีกด้วย ผ่านการจัดตั้งคณะกรรมการและกลุ่มคณะทำงานย่อยของชุมชน วางแผนปรับปรุงและใช้ประโยชน์จากพื้นที่ภายในชุมชน เริ่มจากการจัดสรรพื้นที่ให้กับสมาชิกชุมชน ก่อสร้างศูนย์บ้านศิลป์...ดินรถไฟ และสวนผักคนเมือง ตลอดจนการออกแบบกลยุทธ์ในการคัดเลือกสมาชิกเข้าอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด แสดงถึงการพัฒนาพื้นที่ให้ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐาน และยังส่งผลต่อการปรับภาพลักษณ์ของชุมชนคนจนเมืองให้เปลี่ยนแปลงไป จากชุมชนบุกรุกที่เต็มไปด้วยบ้านพักชั่วคราวและผู้คนอยู่อาศัยกันอย่างแออัด สู่ชุมชนที่มีการตั้งชื่อว่า “ฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา” จึงเป็นการเปลี่ยนสถานะทางสังคมของคนจนเมืองให้เปลี่ยนแปลงไป พร้อมวางแผนการพัฒนาพื้นที่อยู่อาศัยให้เป็นระบบระเบียบชัดเจน

แสดงถึงการสั่งสมประสบการณ์ของผู้นำชุมชน การสนับสนุนจากเครือข่าย การสร้างเครื่องมือการต่อรองที่หลากหลาย จนในช่วงสุดท้าย ชุมชนสามารถจัดการปฏิบัติการทางสังคมให้ครอบคลุมความสัมพันธ์ทางอำนาจของการต่อรอง ทั้งระดับเชิงโครงสร้างภายนอกและระดับภายในชุมชนได้ แต่กระบวนการต่อสู้ต่อรองของชุมชนยังไม่สิ้นสุด ยังคงมีสถานการณ์ปัญหาและความท้าทาย

ทายใหม่ๆ ยังคงรอการจัดการอยู่ เช่น การก่อสร้างโครงการบ้านมั่นคงให้เสร็จสิ้นทุกพื้นที่ การพัฒนารูปแบบการต่อรองทางอำนาจเชิงโครงสร้างกับผู้กระทำการ และผู้กระทำการด้วยตนเอง เพื่อการรักษาสายสัมพันธ์และความเข้มแข็งภายในสมาชิกชุมชน เป็นการเตรียมความพร้อมต่อความไม่แน่นอนในอนาคต แม้ว่าจะพัฒนาสถานที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมภายในชุมชนมากเพียงใด หากรัฐบาลต้องการใช้ประโยชน์จากที่ดินแห่งนี้ สมาชิกชุมชนเพียงไม่กี่คนก็ไม่อาจทัดทานอำนาจจากโครงสร้างได้ ดังนั้น คนจนเมืองต้องรวมกลุ่มกันไว้และสร้างกระบวนการต่อสู้ต่อรองกันต่อไป

นอกจากการต่อรองเชิงโครงสร้างแล้ว ยังปรากฏการต่อรองระหว่างสมาชิกชุมชนด้วยตนเอง เป็นบทเรียนการต่อรองของชุมชน และขยายมุมมองเชิงแนวคิดการต่อรอง Structuration Theory ที่มีการพิจารณาความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการเท่านั้น แต่ข้อค้นพบจากการทำงานภาคสนาม สะท้อนให้เห็นถึงคู่ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการด้วยตนเอง ซึ่งมีการสร้างกระบวนการต่อรองที่น่าสนใจอีกด้วย ทั้งการสร้างสรรคกิจกรรมของกลุ่มคณะทำงานย่อย การอบรมพัฒนาความรู้และทักษะฝีมือเพิ่มเติม และการเข้ามาของโครงการสวนผักคนเมือง ดังนั้น มิติการต่อรองของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนา จึงมีความเคลื่อนไหวของปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจและมิติทางสังคมอย่างหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การต่อรองกับโครงสร้าง การต่อรองกับปัจเจกบุคคล และการต่อรองในชีวิตประจำวัน

การต่อรองในชีวิตประจำวัน แสดงให้เห็นถึงพลวัตของการต่อรองในระดับจุลภาคที่เกิดขึ้นในมิติของชีวิตประจำวัน การสร้างกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองของคนจนเมืองแบบไม่ใช้การเผชิญหน้ากับรัฐโดยตรงเพียงอย่างเดียว หากแต่พวกเขาใช้วิธีการของตนเองในการแทรกแซง ต่อรอง และใช้งานพื้นที่ทางอำนาจได้อย่างสร้างสรรค์ โดยเปลี่ยนพื้นที่ควบคุมให้กลายเป็นพื้นที่ที่สามารถใช้งานได้ในรูปแบบของตน กลยุทธ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นการดำรงอยู่ แต่ยังเป็นการอ้างสิทธิ์ความเป็นเจ้าของพื้นที่ ผ่านกระบวนการสร้างความชอบธรรมจากภายในสู่ภายนอกชุมชนอย่างเป็นทางการ เพราะการจัดตั้งกลไกและโครงสร้างชุมชนอย่างมีระเบียบ สามารถส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความพร้อมในการอยู่อาศัยบนที่ดินของรัฐ การกระทำดังกล่าวเป็นการต่อรองอำนาจด้วยวิธีที่ไม่เปิดเผย ไม่ใช้การทำทนายอำนาจรัฐโดยตรง แต่เป็นการค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงขอบเขตของพื้นที่ควบคุม ให้กลายเป็นพื้นที่ที่ประชาชนสามารถสถาปนาตนเองในฐานะผู้มีสิทธิทางสังคมและการเมืองได้ แม้จะยังต้องดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของอำนาจรัฐดั้งเดิม เช่น ระบบสัญญาเช่า ซึ่งเป็นกลไกที่รัฐใช้ควบคุมพื้นที่อย่างเบียดเบียน ดังนั้น การต่อรองในชีวิตประจำวันจึงไม่ใช่เพียงการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด หากแต่เป็นการใช้กลยุทธ์เชิงวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ในการแทรกซึมและดัดแปลงโครงสร้างอำนาจ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับความเป็นไปได้ของการดำรงอยู่ที่มีศักดิ์ศรีภายใต้ระเบียบที่ไม่เป็นธรรม

ในงานศึกษานี้ ได้ประยุกต์ใช้แนวคิดการต่อรองบนกรอบคิดเรื่อง Structuration Theory ของ Anthony Giddens และการต่อรองในชีวิตประจำวันของ Michel de Certeau เพื่อทำให้เห็นพลวัตของการต่อรองในบริบทชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชันอย่างมีมิติ โดยแนวคิด Structuration Theory ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำกร ไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่ฝ่ายหนึ่งครอบงำอีกฝ่ายเท่านั้น หากแต่ผู้กระทำกรสามารถใช้ความรู้ ประสบการณ์ และการรวมกลุ่มทางสังคม ในการจัดตั้งเครือข่ายและสร้างพลังการต่อรอง จนสามารถแทรกแซงและปรับเปลี่ยนโครงสร้างที่ดำรงอยู่ได้ ในขณะที่แนวคิดการต่อรองในชีวิตประจำวัน วิเคราะห์ให้เห็นถึงปฏิบัติการของคนจนเมืองในระดับจุลภาค ผ่านการกระทำหรือกลยุทธ์เล็กๆ น้อยๆ ที่แทรกซึมผ่านโครงสร้างอำนาจจากภายในสู่ภายนอก จึงเป็นอีกหนึ่งรูปแบบการต่อรองที่ไม่ได้เผชิญหน้ากับโครงสร้างโดยตรง แต่เป็นการใช้ประโยชน์จากโครงสร้าง เพื่อประโยชน์ของคนจนเมืองได้อย่างสร้างสรรค์ สองกรอบแนวคิดนี้สามารถเชื่อมโยงให้เห็นถึงรูปแบบการต่อสู้ต่อรองของชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาอย่างลุ่มลึก ทั้งในมิติของการจัดการเชิงโครงสร้างกับผู้กระทำกร และในมิติปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ซึ่งดำเนินการพร้อมกันอย่างเป็นคู่ขนานและต่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ในการสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและยั่งยืนให้แก่คนจนเมืองภายใต้บริบทอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

ท้ายที่สุด การพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน เป็นหัวใจสำคัญที่เชื่อมโยงสมาชิกให้รวมกันอย่างต่อเนื่อง ด้วยกฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ และกิจกรรมที่สร้างขึ้นในชุมชน สามารถช่วยส่งเสริมกระบวนการต่อรองและรักษาสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ก่อหน้าไปสู่การรวมกลุ่มกันอย่างเป็นธรรมชาติ อันเป็นหลักฐานยืนยันความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการต่อรองดังกล่าว แม้ว่าชุมชนฟ้าใหม่ร่วมใจพัฒนาจะประสบความสำเร็จในเป้าหมายหลักแล้ว แต่การวางแผนเชิงกลยุทธ์และปรับเปลี่ยนรูปแบบให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และผู้คน ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จระยะยาว ซึ่งจะเป็นบทเรียนการต่อสู้ต่อรองให้แก่ชุมชนอื่นต่อไป

6.4 ข้อเสนอแนะการศึกษา

จากการศึกษา พลวัตการต่อสู้ต่อรองที่ดินชุมชนริมทางรถไฟตลิ่งชัน ผู้ศึกษาได้จัดทำข้อเสนอแนะ โดยพิจารณาจากประเด็นที่เกี่ยวข้องและบทวิเคราะห์ เพื่อนำมาพัฒนาต่อยอดเป็นข้อเสนอแนะเชิงวิชาการและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังนี้

6.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

ควรขยายกรอบการวิเคราะห์ในประเด็นกระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) และเลือกใช้แนวคิดให้ครอบคลุมถึงมิติของมหภาค ได้แก่ นโยบายของภาครัฐ การพัฒนาเมือง และการ

จัดการที่ดิน รวมถึงขยายมุมมองการศึกษาไปถึงมิติของจุลภาค ได้แก่ กลไกการรวมกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายใน บุคคลภายนอก องค์กร และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง

6.4.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

คนจนเมืองควรมีสีทธิในการมีส่วนร่วมกับพื้นที่ ในการตัดสินใจและกำหนดอนาคตของเมือง ไม่ใช่เพียงผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบาย ดังนั้น ควรพัฒนากรอบนโยบายและเปิดโอกาสให้มีการรับฟังเสียงของคนจนเมืองอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยเสียงสะท้อนเหล่านั้น ต้องได้รับการยอมรับจากภาครัฐ และนำไปพัฒนาต่อยอดเป็นนโยบายของการพัฒนากรุงเทพมหานครได้อย่างเหมาะสม

รายการอ้างอิง

- Abidemi Coker. (2016). Negotiating Informal Housing in Metro Manila Forging Communities through Participation University of Jyväskylä].
- Alan Coad. (2015). Structuration theory: reflections on its further potential for management accounting research. *Qualitative Research in Accounting & Management*, 12(1), 1 - 26.
- Anthony Giddens. (1984). *The Constitution of Society*.
- Charles Crothers. (2010). *Historical Developments and Theoretical Approaches in Sociology Volume 2*. Eolss Publishers Co. Ltd.
- Friedrich Engels. (1845). *Condition of the Working Class in England*. Institute of Marxism-Leninism. Leipzig.
- Paul Sanyaolu Comfort Okosun Sanyaolu. (2018). *Urbanization Covenant University*]. Ota, Nigeria.
- Peter A. Goldsbury. (2004). The art & science of Harvard – style negotiation. *Hiroshima University Management Review*(4), 271-274.
- Richard Whittington. (2015). Giddens, structuration theory and strategy as practice.
- เดชา สังขวรรณ และรุ่งนภา เทพภาพ. (2553). ปัญหาคนจนเมืองในชุมชนแออัด: องค์กรความรู้และกระบวนการขับเคลื่อนเปรียบเทียบกับประเทศไทยและประเทศเกาหลี. *วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงศึกษาศึกษา*, 15(1), 39-56.
- เอกพลณัฐ ญัฐพัถนันท์. (2559). *เครือข่ายสลัมสี่ภาค: การต่อสู้เพื่อความอยู่รอดภายใต้โครงการพัฒนาของรัฐไทย ตั้งแต่ปี 2500 – 2553*. คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กนกวรรณ มะโนรมย์, น. ก. (2556). สนามการต่อรองเชิงอำนาจของชาวชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 9(1), 45-73.

กฤษดา ปัจจำเนย์ และธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2561). ผลกระทบจากการกลายเป็นเมืองด้านการเข้าถึงและครอบครองสินทรัพย์ทุนของครัวเรือนแรงงานชานเมืองขอนแก่น. วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 5(2), 101-126.

การรถไฟแห่งประเทศไทย. (2560). โครงการระบบขนส่งมวลชนทางรางในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล รถไฟชานเมือง (สายสีแดง) ช่วงบางซื่อ - รังสิต. เอกสารประชาสัมพันธ์ ชุดที่ 3.

กิตติวิวัฒน์ เดชชวนากร. (ม.ป.ป.). การสร้างตัวตนและพื้นที่ของคนข้ามเพศ (ทอม) ในชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.

กิติพัฒน์ นนทปัทมะคุณ. (2555). ทฤษฎีวิพากษ์ในนโยบายและการวางแผนสังคม. กรุงเทพฯ.

ขวัญชนก อ่ำภา และรวี หาญเผชิญ. (2562). การพัฒนากรอบแนวคิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกระบวนการวางแผนแบบรวมพลัง. วารสารการบริหารการปกครอง, 8(1), 288-313.

ขวัญชัย หิรัญยะศาสตร์. (2552). การศึกษารูปแบบที่อยู่อาศัยของชุมชนริมทางรถไฟในกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษา ชุมชนหลังกรมทางหลวง กรุงเทพมหานคร.

คณินิจ พรหมนัส, แ. ล. (2560). การต่อรอง ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และอำนาจในตลาดชายแดนไทย-กัมพูชา กรณีศึกษาแรงงานเข็นรถรับจ้างขนสินค้าชาวกัมพูชา ตลาดโรงเกลือ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 13(3), 151-171.

คมสันต์ มิ่งวัฒนกุล. (2562). การมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการเจรจาต่อรองที่มีอิทธิพลต่อการจัดการปัญหาความเดือดร้อนด้านที่อยู่อาศัย: กรณีศึกษาโครงการบ้านมั่นคงเมืองชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม, 6(10), 5051-5066.

คุณเบนซ์. (2567, 22 กุมภาพันธ์). [Interview].

คุณทับทิม. (2563, 7 ตุลาคม). [Interview].

คุณนพ. (2567, 22 กุมภาพันธ์). [Interview].

คุณบอย. (2565, 7 สิงหาคม). [Interview].

คุณบอย. (2566, 4 มีนาคม). [Interview].

คุณพลอย. (2566, 5 มีนาคม). [Interview].

คุณพิน. (2566, 6 มีนาคม). [Interview].

คุณมด. (2566, 5 มีนาคม). [Interview].

คุณมาน. (2567, 22 กุมภาพันธ์). [Interview].

คุณรส. (2566, 4 มีนาคม). [Interview].

คุณอร. (2566, 6 มีนาคม). [Interview].

จันทนา เบญจทรัพย์. (2548). บ้านมั่นคง ชุมชนสร้างสรรค์พัฒนา. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.

ชมพูนุช พบสุข. (2549). การแก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัยของชุมชนบุกรุกพื้นที่ในเขตเมืองโดยการมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาชุมชนคลองล้านน กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2546). พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ฐิติทัศน์ นิพนธ์พิทยา. (2564). การเจรจาต่อรองในการบริหารจัดการภาครัฐ. วารสารวิจัยวิชาการ, 1(2), 137-153.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2564). บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนากระบวนการสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฐจรี สุวรรณภัก. (2558). สังคมวิทยาชีวิตประจำวัน: “รอยต่อ-รอยตัด” แนวทัศน์ทางสังคมวิทยาในงานศึกษาสังคมไทยร่วมสมัย. วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 34(2), 69-100.

ณัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์ ขวัญพร บุณนาค และนภัส วัฒนภาส. (2561). ความเหลื่อมล้ำในเมืองมหานคร: บทปริทรรศน์ความรู้ในบริบทประเทศไทย. วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 17(2), 157-178.

- ธิดิญา เหล่าอัน. (2563). ชุมชนข้างทางรถไฟกับผลกระทบจากการสร้างรางรถไฟคู่: ศึกษากรณีชุมชนข้างทางรถไฟ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 46(1), 254-289.
- นงนุช ศรีสุข และ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2557). เครือข่ายสลัม 4 ภาค กับการเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับคนจนเมืองในเขตกรุงเทพมหานคร. https://mis.krirk.ac.th/librarytext/MPA/2557/Nongnuch_Srisuk.pdf
- นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ. (2562). พัฒนาการทางความคิดในการศึกษาชีวิตคนเมือง. วารสารมานุษยวิทยา, 2(1), 3-52.
- นิภาพรรณ เจนสันติกุล. (2556). แนวคิดความเป็นเมืองและมิติทางเศรษฐกิจ. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 8(1), 81-95.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2564). การเคลื่อนไหวแนวปะทะเพื่อเรียกร้องสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองโดยเครือข่ายสลัม 4 ภาค. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 17(2), 177-217.
- ประชาไท. (2555). แลกเปลี่ยนของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ต่อ โครงการก่อสร้างรถไฟฟ้ามหานคร สายสีแดง ช่วงต่อขยาย ดลิ่งชั้น – ศิริราช. <https://prachatai.com/journal/2012/09/42620>
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวน ชุมชนประท้วงในสังคมไทย. ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และพิมลพรรณ อิศรภักดี. (2542). ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการย้ายถิ่นของชาวชนบท: กรณีศึกษาของอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปริญกร วิชัย. (2559). การต่อรองความหมายของนักศึกษานอกระบบขั้นพื้นฐาน กรณีศึกษา: ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ตำบลสะทอน อำเภอนาหว้า จังหวัดสงขลา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.]. สงขลา.
- ปังปอนด์ รักอำนวยกิจ และศิริพงศ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา. (2559). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การสำรวจสถานการณ์การย้ายถิ่นในประเทศไทย พ.ศ. 2559.

- ปิยวดี คุ่มเดช. (2555). ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนเมืองบนพื้นที่บาทวิถีถนนสีลม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2539). เศรษฐกิจการเมืองสมัยกรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์ตรีสิน.
- พระมหาสมศักดิ์ ธีรวโส. (2561). กระบวนการพัฒนาชุมชนเมืองและชนบทสู่ความยั่งยืน ในอำเภอ เชียงคำ จังหวัดพะเยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].
- พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์. (2556). “คนกลุ่มน้อยนิด” กับ “ชีวิตแห่งการต่อรอง” ในบริบทความรุนแรง ถึงตาย: กรณีศึกษาชาวคาทอลิกในอดีตธานี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. กรุงเทพมหานคร.
- ภาวิณี ไชยภาค. (2551). การต่อสู้ของผู้หญิงชุมชนป้อมมหากาฬในการต่อต้านการไล่รื้อ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. กรุงเทพมหานคร.
- ภุรีณัฐร์ โชติวรรณ. (2557). “กะเทยโรงงาน”: ชีวิตและตัวตนข้ามเพศของแรงงานอพยพจากภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่]. เชียงใหม่.
- ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์. (2547). ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพมหานครแห่งหนึ่ง. สมาคมวิจัยเชิง คุณภาพแห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). มนุษย์กับวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณโณบล ควรอาจ และพกา มาศ ถิ่นพิงา. (ม.ป.ป.). กระบวนการกลายเป็นเมืองในประเทศไทย. สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.
- วารภรณ์ มนต์ไทรเวศย์. (2561). สวนชานเมืองสู่สวนกลางเมือง: การดำรงอยู่ของการทำสวนในพื้นที่ ธนบุรี. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- วิชาญ โกมินทร์, แ. (2555). หลากหลายชีวิตและชุมชนที่จมน้ำ: คนจนเมือง กรุงเทพมหานคร.
- วิชาญ โกมินทร์ และบวร ทรัพย์สิงห์. (2557). การสร้างความเป็นธรรมทางสังคมเรื่องที่อยู่อาศัยใน กลุ่มคนจนเมือง ประชุมวิชาการประจำปี 2557,
- วิศวัส ปัญญาวงศ์สถาพร. (2561). การต่อสู้ของคนอำนาจน้อยผ่านการพูดปากต่อปากใน ชีวิตประจำวัน: กรณีศึกษา ความเดือดร้อนบนท้องถนน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. กรุงเทพมหานคร.

ศูนย์ข้อมูลเศรษฐกิจการค้าและการลงทุนของกรุงเทพมหานคร. (2565). ข้อมูลสถิติเขตตลิ่งชัน.

http://203.155.220.117:8080/BMAWWW/html_statistic/report_view.php?v_id=95

สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ. (2559). ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันกับการต่อรองอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุ. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 42(2), 34-38.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2547a). โครงการบ้านมั่นคง กรณีศึกษา: ชุมชนพัฒนาบ่อนไก่. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2547b). ที่ดินและเสรีภาพ (ฉบับชาวบ้าน). สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2561). ‘วันที่อยู่อาศัยโลก’ World Habitat Day สร้างบ้าน สร้างชีวิตใหม่ ภูมิธรรมจากตำบลคลองหินปูน-บ้านหาดเล็ก.

<https://web.codi.or.th/index.php/20181001-3104/>

สมสุข บุญยะปัญญา, และ. (2546). บ้าน ชุมชน ฐานความมั่นคงของคนจนในเมือง. In การสัมมนาวิชาการ เรื่องความมั่นคงของมนุษย์ (pp. 1-56).

สักรินทร์ แซ่ภู. (2556). สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการลดความเหลื่อมล้ำคนจนเมืองเขตเศรษฐกิจพิเศษ. วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์, 37(9), 1-53.

สำนักงาน กศน. (2559). รายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา (Self – Assessment Report) ประจำปีงบประมาณ 2559 ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเขตตลิ่งชัน. http://202.29.172.133/sar/sar/1210190000_2559.pdf

สำนักงานเขตตลิ่งชัน. (ม.ป.ป.). ประวัติความเป็นมา.

<https://webportal.bangkok.go.th/talingchan/page/sub/26600/>ประวัติความเป็นมา

สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้. (2558). NOW URBANIZED วิถีชีวิต เมือง โอกาส. บริษัท โคคูน แอนด์ โค จำกัด.

สำนักงานผังเมือง. (2539). แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร สู่มืองน่าอยู่.

http://cpd.bangkok.go.th/files/admin/load_doc/devbma20y/bmadev20y01.pdf

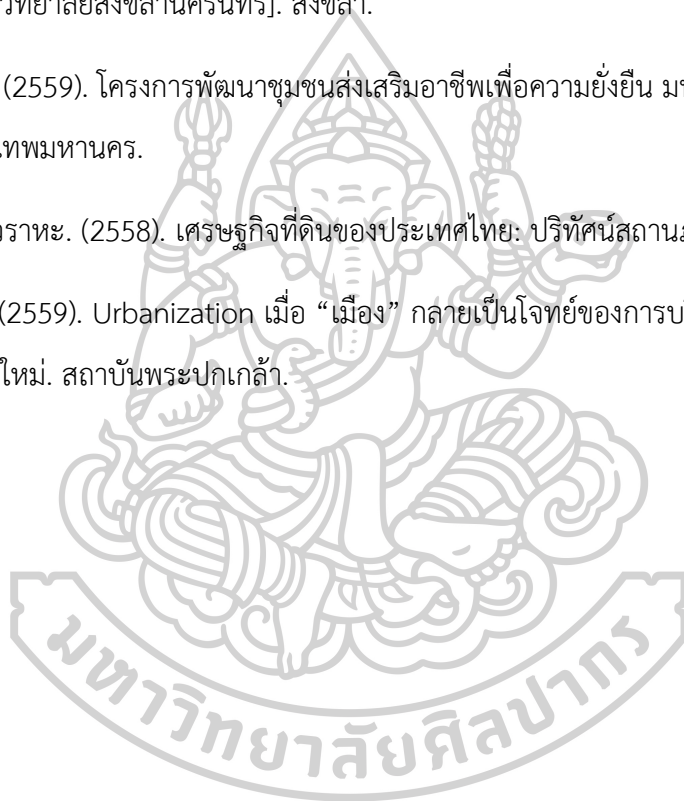
สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2555). ย่านตลิ่งชัน : ประวัติศาสตร์ พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลง.
ตำรงวิชาการ, 11(1), 190-219.

สุรศักดิ์ บุญรอด. (2557). ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้ค้ามือสองในตลาดนัดเกาะหมี่
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์]. สงขลา.

อนณ โสมนัต. (2559). โครงการพัฒนาชุมชนส่งเสริมอาชีพเพื่อความยั่งยืน มหาวิทยาลัยศรีปทุม].
กรุงเทพมหานคร.

อภิวัฒน์ รัตนวราหะ. (2558). เศรษฐกิจที่ดินของประเทศไทย: ปริทัศน์สถานภาพความรู้.

อรทัย กักพล. (2559). Urbanization เมื่อ “เมือง” กลายเป็นโจทย์ของการบริหารจัดการท้องถิ่น
สมัยใหม่. สถาบันพระปกเกล้า.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวปรีชวรา มีมาก
วุฒิการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี
ผลงานตีพิมพ์	กระบวนการท่องเที่ยวของคนจนเมืองเพื่อที่อยู่อาศัย กรณีศึกษาชุมชน ริมทางรถไฟตลิ่งชัน
รางวัลที่ได้รับ	Click or tap here to enter text.

